

Odnos Josipa Jurja Strossmayera prema političkom djelovanju Ivana Mažuranića

Berić-Ćurković, Kristijan

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:302796>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest

ODNOS JOSIPA JURJA STROSSMAYERA PREMA POLITIČKOM
DJELOVANJU IVANA MAŽURANIĆA
Diplomski rad

Kandidat: Kristijan Berić-Ćurković

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Komentor: dr. sc. Stipica Grgić

Zagreb, rujan 2017.

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. Pjesnik i mecena: od rođenja do političara	4
3. Od revolucije do neoapsolutizma (1848.-1850.) – prvi dodiri s politikom	10
3.1. Počeci političkog djelovanja Ivana Mažuranića.....	10
3.2. Počeci političkog djelovanja J. J. Strossmayera.....	14
4. Razdoblje neoapsolutizma (1851. – 1859.)	17
5. 1860. – 1865.	21
5.1. Prošireno carevinsko vijeće, Listopadska diploma i Veljački patent.....	21
5.2. Banska konferencija 1860/1861.....	23
5.3. Sabor 1861.....	26
5.4. Mažuranić kao kancelar – politička gibanja.....	31
6. Sabor 1865.-1867.....	38
7. Sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe	44
8. Izbori 1871. – povratak Narodne stranke i Rujanski manifest	46
9. Revizija Nagodbe (1873.).....	49
10. Ivan Mažuranić kao ban – Strossmayer kao podrška, kritičar i skeptik (1873.-1880.)	55
10.1. Franjo Rački	58
10.2. Bosanski klerici	64
10.3. Akademija i Sveučilište	69
10.4. Reforma pučkog školstva	76
11. Kraj banovanja Ivana Mažuranića	79
12. Zaključak.....	81
13. Literatura.....	84
13.1. Arhivska građa.....	84
13.2. Knjige	84
13.3. Uredničke knjige (zbornici i katalozi).....	85
13.4. Članci.....	85
13.5. Web izvori	86

1. Uvod

Kada sam prilikom istraživanja na fakultetu za potrebe jednog od kolegija naišao na podatak u korespondenciji između Josipa Jurja Strossmayera i Đure Jelačića¹ kako Strossmayer izbjegava dolaziti u Zagreb,² to me poprilično zaintrigiralo. Ne znajući tada ništa o okolnostima zbog čega je to bilo tako, imao sam pretpostavku da bi glavni razlog za to mogao biti Ivan Mažuranić, koji je upravo u to vrijeme bio postavljen za hrvatskog bana. Naime, ponekad sam nailazio u literaturi na podatke kako je Strossmayer bio vrlo kritičan prema Mažuraniću te mi se taj podatak urezao u sjećanje. Ubrzo sam saznao kako to nije bio razlog, no u procesu traženja potrebnih informacija odlučio sam provjeriti je li ikada objelodanjena korespondencija između Strossmayera i Mažuranića. Koliko god se trudio, navedenu korespondenciju nisam pronašao nigdje objavljenu. To mi je bilo vrlo iznenađujuće i neočekivano, jer radi se o dva po mnogima najveća hrvatska *barda* druge polovice 19. stoljeća (a i općenito) te sam bio siguran da je to već odavno napravljeno. Tako je došla ideja da lociram korespondenciju između Strossmayera i Mažuranića te vidim koliko je zapravo ima te može li se išta upotrijebiti za konkretan rad.

U međuvremenu uslijedilo je drugo neočekivano iznenađenje, a to je da nisam naišao niti na jednu knjigu ili barem konkretan članak, koji se bavi isključivo pitanjem odnosa i međusobne suradnje između Strossmayera i Mažuranića. Iako postoji literatura koja ističe njihova određena neslaganja ili poneku kritiku Strossmayera prema Mažuraniću, ne postoji niti jedan rad koji je napravio sustavnu analizu usmjerenu na međuovisnost njihovog javnog i političkog djelovanja. Kako bi stvar bila zanimljivija, pojedini radovi gdje se makar i fragmentirano ističe pitanje o tome u kakvom su zapravo odnosu bili Strossmayer i Mažuranić, donose nedovoljno utemeljene, nedovoljno istražene te dijametralno suprotne zaključke.

Tako imamo jedno mišljenje kako *u načelu – Mažuranić nije bio „simpatičan“ Strossmayeru i Račkome.*³ Nasuprot toga, imamo drugo mišljenje koje kaže *O odnosima Mažuranića i Strossmayera ima prilično kontroverznih podataka, no čini se da su biti ipak bili*

¹ Jelačić, Đuro (1805.-1901.) – hrvatski časnik i grof te brat bana Josipa Jelačića. Vidi: „Jelačić, Đuro“ Hrvatska *online* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28947> (pristup: 13. IX. 2017.).

² Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, XI-A, *J. J. Strossmayer Đ. Jelačiću*, 10. VIII. 1873.

³ Polić, M. (2008). Ličnosti iz zapadne hrvatske u korespondenciji Rački – Strossmayer. *Croatica Christiana periodica*, 32(61), 80.

prijateljski.⁴ A treće mišljenje kaže ovako: *Strossmayer se podjednako odnosio i prema osobama s kojima nije bio u tako prijateljskim odnosima, nego ih je podržao zbog političkog pragmatizma. Primjerice, prema banu Mažuraniću.*⁵ Potpuno zbunjen ovakvim različitim tumačenjima, imao sam misao vodilju – napraviti prvu konkretniju analizu odnosa Strossmayera i Mažuranića. S obzirom kako format ovog rada ne bi dopuštao odlazak toliko u širinu, odlučio sam temu konkretnije usmjeriti, pa se tako ona bavi odnosom Strossmayera prema Mažuraniću s naglaskom na njegovo političko djelovanje.

Specifičnost ovoga rada ta je da će se navedena analiza pokušati napraviti s naglaskom na međusobnu korespondenciju Strossmayera i Mažuranića, koja je ovdje djelomično po prvi puta objelodanjena. Ona je locirana na nekoliko lokacija: u *Zbirci rijetkosti* Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (fond R 5844b), arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (fondovi XI-A i XI-B) te u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu (fondovi 65. i Ordinarijat).⁶ Uz pomoć literature, teme koje se susreću u njihovoj korespondenciji kontekstualizirane su, a ona je poslužila i za poveći uvod u glavne događaje. Naime, kako bi se razumjela problematika odnosa Strossmayer i Mažuranića, nužno je potrebno razumjeti i njihov životni put do trenutka kada su obojica postali bitni faktori u javno-političkom životu Hrvatske. Kako je naglasak na njihovo političko djelovanje, mnoga pisma privatnog karaktera ili od manjeg značaja poput čestitki nisu uvrštena u rad. Metoda istraživanja bila je tipična *studija slučaja*, koja je korištena kako bi se objasnilo kako i zašto su se određene okolnosti dogodile te kako su na njih utjecali Mažuranić i Strossmayer. Rad je koncipiran kronološki sve do razdoblja Mažuranićevog banovanja, gdje sam se odlučio za tematsku podjelu zbog lakšeg praćenja događaja, s obzirom da su se izdvojene problematike unutar njihove korespondencije provlačile u razdoblju od nekoliko godina. Kraj Mažuranićevog banskog mandata 1880. godine ujedno je i završetak rada. Takva odluka donesena je iz razloga što nakon Mažuranićevog odstupanja s banske stolice, korespondiranje između njega i Strossmayera znatno je rjeđe te se svodi samo na formalna pisma povodom raznih prigodnih datuma (rođendani, imendani itd.).

⁴ Živančević, M. (1979.) *Sabrana djela: Pisma, govori*, Zagreb: Liber, 454.

⁵ Grijak, Z. (2006). Korespondencija Josip Juraj Strossmayer - Isidor Kršnjavi (1875.-1884.). *Cris : časopis Povijesnog društva Križevci*, VIII(1), 59.

⁶ Ovim putem želim zahvaliti svim djelatnicima navedenih arhiva i zbirka na njihovom maksimalnom angažmanu i razumijevanju prilikom ovog mog istraživanja, a posebice: Martini Frković i Borisu Krstiću, djelatnicima Zbirke rijetkosti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu; djelatnici arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Ivani Burnać te arhivaru Vlatku Dolančiću iz Nadbiskupijskog arhiva u Đakovu.

Sama teza rada nametnula se tijekom istraživanja sama po sebi. Na primjeru odnosa Strossmayera prema političkom djelovanju Mažuranića rad će pokušati dokazati kako njih dvojica unatoč povremenim neslaganjima, surađuju za opću dobrobit naroda. Kroz segmente *sitnog djelovanja*, počevši od namještenja pojedinaca, stipendija, dotacija institucijama preko visoke politike vidimo potrebu izgradnje hrvatske kulturne, političke i institucionalne zasebnosti, a upravo je njihova međusobna korespondencija izvrstan primjer svega navedenog. Osim potvrđivanja navedene teze, s obzirom na okolnosti, mogu reći kako je glavni cilj rada postaviti temelje za daljnje istraživanje ove teme.

U dosadašnjem istraživanju političko djelovanje Mažuranića i Strossmayera već je u individualnom smislu slabije zastupljeno (kod Mažuranića prevagu odnaša njegovo pjesničko djelovanje, a kod Strossmayera kulturno i *mecenaško*), dok ne postoji niti jedan rad koji se specifično bavi njihovim međusobnim odnosom na političkom polju. Bilo bi pogrešno reći da tome uopće nema spomena, ali problem je u tome što su takvi dijelovi fragmentarno razbacani po različitoj literaturi. U ovom radu prvenstveno je korištena literatura povjesničara Ferde Šišića kao urednika korespondencije između Račkog i Strossmayera; Matije Pavića i Milka Cepelića, prvog kao povjesničara, a drugog kao osobnog Strossmayerovog tajnika, koji su imali pristup informacijama iz prve ruke; Mirjane Gross i Agneze Szabo koje su stavile naglasak na reformske procese tijekom druge polovice 19. stoljeća; Vladimira Koščaka koji je vrlo dobro naglasio politički segment Strossmayera te Milorada Živančevića koji to isto čini kada je Mažuranić u pitanju. Uz njih, u radu je korištena i druga literatura te još mnogobrojni članci, a često je konzultirana i Hrvatska *on-line* enciklopedija.⁷

⁷ Navedena literatura biti će citirana redosljedom spominjanja u radu.

2. Pjesnik i mecena: od rođenja do političara

Ivan Mažuranić i Josip Juraj Strossmayer suvremenici su javnoga i političkoga života Hrvatske, ali i općenito, s obzirom kako je između datuma rođenja jednog i drugog manje od pola godine razlike. Mažuranić je rođen 11. kolovoza 1814. u Novom Vinodolskom,⁸ a Strossmayer 04. veljače 1815 u Osijeku,⁹ obojica kao *pučani*. Približno će u isto vrijeme stupiti u javno-politički život Hrvatske (1848. i 1849.) te će izgraditi karijere izvan svojih rodni mjest, s Bečom kao polazišnom točkom. Možemo primijetiti kako im se okvirno godine najplodnijeg djelovanja također podudaraju: 1860. – 1880.¹⁰ Obojica su se spletom okolnosti, osim već spomenutog političkog polja, našli i na kulturnom polju djelovanja. Mažuranić kao književnik i pjesnik koji je vodio kulturnu politiku u Hrvatskoj s pozicije predsjednika Privremenog dvorskog dikasterija/kancelarije te kasnije bana, a Strossmayer kao đakovački i bosansko-srijemski biskup te mecena odigrali su ključne uloge u postavljanju političkih i kulturnih temelja moderne Hrvatske, a bili su i sličnih političkih pogleda. Razlog tome je što su i jedan i drugi bili sljedbenici Pavla Šafarika i Jána Kollára,¹¹ razvijajući još od studentskih dana ideju *slavenske uzajamnosti*, koja se uvijek na neki način povlačila kroz njihovo javno djelovanje.¹² Sličnost se nastavlja i time kako su i jedan i drugi imali titulu carskog i kraljevskog tajnog savjetnika, a ne smije se zaboraviti kako su obojica u liku Josipa Jelačića¹³ imali svog patrona u političkim počecima. Jelačić je Mažuranića pozvao 1848. godine u Zagreb, dok je 1849. godine na njegovu preporuku Strossmayer imenovan srijemsko-bosanskim biskupom.¹⁴ Ono po čemu su se prvenstveno razlikovali bio je njihov

⁸ J. Tomičić (ur.) *Ivan Mažuranić – ban pučanin*, katalog izložbe, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, Zagreb 1990., 13.

⁹ Moguš, M. (2005.) *Život i djelo biskupa J. J. Strossmayera*, u: F. Šanjek (ur.) *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer – povodom 190. obljetnice rođenja i 90. obljetnice smrti*, Zborink radova, Zagreb 2006., 11.

¹⁰ Po nekim autorima to razdoblje se proteže sve do 1890. godine, pogotovo kada je u pitanju Strossmayer. Osobnog sam mišljenja kako je to ipak „nategnuto“, s obzirom kako se Strossmayer već završno s 1873. u potpunosti aktivno povukao iz politike (iako je djelovao iz pozadine, no manje nego kada je bio politički aktivan), a Mažuranić nakon odlaska s banske stolice 1880. godine više nikada nije dosegao svoj utjecaj koji je do tada imao.

¹¹ Šafarik, Pavel Jozef (1795.-1861.) – slovački filolog i polihistor; Kollár, Ján (1793.-1852.) – češki književnik i polihistor slovačkog podrijetla. Obojica su zagovornici slavenskog jedinstva. Vidi: „Kollár, Ján“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32431> (pristup: 23. VIII. 2017.). „Šafarik, Pavel Jozef“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59283> (pristup: 23. VIII. 2017.).

¹² To se vidi iz njihovih korespondencija raznim osobama, ali i činjenici kako je Mažuranić posjedovao u svojoj privatnoj biblioteci više djela Jána Kollára. Ipak, osobnog sam mišljenja kako je navedeno daleko prisutnije kod Strossmayera. Vidi dodatno: Živančević, M. (1988.) *Mažuranić*, Zagreb: Globus, 51.; Sirotković, H (2006.) *Život i djelo đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera*, u: F. Šanjek (ur.), 2006: 26.

¹³ Jelačić, Josip (1801.-1859.) – grof, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban. Vidi: „Jelačić, Josip“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28950> (pristup: 23. VIII. 2017.).

¹⁴ Sirotković, 2006: 26.

karakter: Mažuranić je bio tih, hladan, racionalan, a po nekim opisima čak i „kamenit“.¹⁵ S druge strane, Strossmayer je bio gorljiv i žovijalan, što se vidi iz njegovih poznatih govora u sabornici ili npr. na Prvom vatikanskom koncilu (1869.-1870.). Ta karakterna razlika vidljiva je već samo i kroz površnu analizu njihove obilate korespondencije. Ona ih je, vrlo lako moguće i izravno povezivala, iako ne treba zanemariti ulogu Franje Račkog kao njihovog posrednika u komunikaciji. Prije nego što u radu bude sve gore navedeno detaljnije razloženo, ipak nešto prostora treba posvetiti i godinama koje su tome prethodile.

Ivan Mažuranić rođen je kao jedan od petero braće, u obitelji majke Marije i oca Ivana Mažuranića.¹⁶ Od njih su posljednja trojica ostavila trajan spomen u hrvatskoj povijesti: Antun kao filolog i jedan od nositelja ilirskog pokreta, Ivan kao književnik, političar i ban te Matija, proslavljeni pisac prvog putopisa u novijoj hrvatskoj književnosti.¹⁷ Postoje mišljenja da nije bilo Antuna, ne bi u kulturno-političkom smislu bilo niti Ivana, jer ga je stariji brat izveo na put, pomagao tijekom čitavog školovanja, ulio mu ljubav prema knjizi te ga uveo u krug hrvatskih preporoditelja.¹⁸ U rodnom Novom (Novom Vinodolskom) Mažuranić 1827. godine završava trogodišnju osnovnu školu na njemačkom jeziku, tzv. *trivium*.¹⁹ U jesen 1828. godine, nakon položenog ispita za prvi razred, upisuje se u drugi razred Gimnazije u Rijeci s latinskim nastavnim jezikom.²⁰ Već do svoje punoljetnosti dobro priča latinski, njemački, talijanski i mađarski,²¹ na kojem je 1832. napisao prigodnicu *Búcsúdal* (Oproštaj) u povodu odlaska riječkog podguvernera Ferencza Ürményia na Požunski sabor. Zahvaljujući toj zgodi, Mažuranić je dobio stipendiju za daljnje školovanje u Ugarskoj.²² Šest razreda riječke Gimnazije Mažuranić završava s odličnim uspjehom 1833. godine te prelazi u Zagreb gdje upisuje filozofiju na Liceju akademske 1833/34. godine.²³ To je vrijeme formiranja kruga preporoditelja oko Ljudevita Gaja,²⁴ u kojem je istaknuto mjesto pripadalo, kako je već navedeno, Ivanovom starijem bratu Antunu.

¹⁵ Tako je Jovan Subotić u svojoj autobiografiji opisao Mažuranića. Vidi: Živančević, 1979: 467.

¹⁶ Živančević, 1988: 12.

¹⁷ Isto, 12.

¹⁸ Isto, 14.

¹⁹ Tomičić, 1990: 13.

²⁰ Isto, 13.

²¹ Kasnije je tijekom života savladao još engleski, francuski te sve slavenske jezike. Vidi: Živančević, 1988: 22.

²² Tomičić, 1990: 14.

²³ Isto, 14.

²⁴ Gaj, Ljudevit (1809.-1872.) – vođa hrvatskog narodnog preporoda i pisac. Vidi: „Gaj, Ljudevit“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21007> (pristup: 23. VIII. 2017.).

Drugu godinu filozofije 1834/1835. Mažuranić studira na Liceju u Szombathelyu kao državni stipendista.²⁵ Vjerojatno potaknut nostalgijom i odvojenošću od domovine, počinje pisati na hrvatskom jeziku, a neposredan poticaj dao mu je Gajev *Proglas* kojim se obznanjuje pokretanje *Novina* i *Danice*.²⁶ Već u drugom broju objavljuje u *Danici* svoju prvu pjesmu na hrvatskom jeziku, *Primorac Danici*, 17. siječnja 1835. godine.²⁷ Time postaje jedan od najaktivnijih suradnika prvog godišta *Danice*. Zbog te plodne suradnje, bio je novčano nagrađen od Gaja, što se smatra prvim novčanim honorarom u povijesti hrvatske književnosti.²⁸

U jesen 1835. godine Mažuranić se vraća u Zagreb te upisuje pravo na Kraljevskoj akademiji znanosti.²⁹ Ovdje je, između ostalog, učio prirodno pravo, ugarsko civilno i državno pravo, kazneno pravo i sudbeni postupak.³⁰ Godine 1837. stupa na svoju prvu dužnost u privatnu advokatsku kancelariju Tadije Ferića,³¹ gdje će provesti godinu dana radeći za relativno skromnu plaću, ali istovremeno objavljujući svoje pjesme u *Danici*, koje su bile na uvodnom mjestu.³²

Kad je osnovana zagrebačka *Čitaonica*, koja će se kasnije pretvoriti u *Maticu ilirsku*, pa na kraju u *Maticu hrvatsku*, Mažuranić je o tom događaju pismeno obaviješten te pozvan da osobno pristupi otvaranju. U pozivu ga se oslovljava kao *banskog bilježnika visokog stola*.³³ Možemo vidjeti kako se Mažuranića u ovom periodu već smatra standardnim članom preporoditeljskog kruga. Mažuranić je tada još uvijek donekle pod patronatom starijeg brata Antuna, uz čiju pomoć ubrzo dobiva mjesto na zagrebačkoj Višoj gimnaziji kao docent pri humanističkoj katedri 1839/40. godine.³⁴ Ipak, već na jesen 1840. godine Mažuranić polaže odvjetnički ispit te u Karlovcu te otvara odvjetničku kancelariju, što mu po prvi puta omogućava stabilniju materijalnu egzistenciju i neovisnost.³⁵ Ubrzo se i u ljeto 1841. ženi Aleksandrom Demeter,³⁶ s kojom je imao šestero djece,

²⁵ Tomičić, 1990: 14.

²⁶ Isto, 14.

²⁷ Živančević, 1988: 34.

²⁸ Tomičić, 1990: 14.

²⁹ Živančević, 1988: 40.

³⁰ Isto, 40.

³¹ Ferić, Tadija (1778.-1857.) – odvjetnik, prisjednik Sudbenog stola zagrebačke i varaždinske županije te odvjetnik Kraljevine Hrvatske. Vidi: „Ferić, Tadija“ Arhinet, http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6544 (pristup: 23. VIII. 2017.).

³² Živančević, 1988: 42.

³³ Isto, 42.

³⁴ Tomičić, 1990: 14.

³⁵ Isto, 14.

³⁶ Demeter, Aleksandra (1815.-1885.) – sestra Dimitrija Demetera, hrvatskog pjesnika, dramatičara, prevoditelja i istaknutog člana ilirskog pokreta; žena Ivana Mažuranića. Vidi: Živančević, 1979: 640.-641.

a kojoj je ispjevao neke od svojih najljepših ljubavnih stihova.³⁷ Već istu jesen napušta privatnu advokaturu te postaje službenik gradskog magistrata na dužnosti sirotinjskog kuratora.³⁸ Na toj poziciji Mažuranić formalno ostaje sve do proljeća 1849. godine.³⁹

Godine provedene u javnom životu preporodnog Karlovca omogućile su mu da postane vodeća ličnost tamošnjih *iliraca*, od kojih treba izdvojiti barem neke poput Ambroza i Nikolu Vraniczanya, Antuna Vakanovića, Dragutina Kušlana, Imbre Tkalca i Maksimilijana Price.⁴⁰ U prvim godinama *karlovačkog perioda* kod Mažuranića nema izraženijih političkih obilježja, već je okupiran pretežito književnim i kulturno-društvenim radom: piše prolog za dramu Ivana Kukuljevića⁴¹ *Juran i Sofija ili Turci kod Siska* (1840.), završava rad na njemačko-ilirskom rječniku (1842.), koji je prvi hrvatski moderni dvojezični rječnik, nadopunjuje Gundulićev *Osman* s XIV. i XV. pjevanjem (1844.) te na kraju piše svoje najznačajnije djelo, a to je *Smrt Smail-age Čengića* (1845.).⁴²

Prva natruha Mažuranićevog političkog potencijala bio je trenutak kada je 1843. godine napisao sonet *Izgubitak imena ilirskoga*, u kojem je izrazio svoje razočaranje vođom pokreta Ljudevitom Gajem.⁴³ Prvi Mažuranićev konkretniji politički članak objavljen je 1847. godine u Gajevim *Novinama*, u kojem argumentima pravnika pobija mađarske pretenzije na Slavoniju.⁴⁴ U toj godini Mažuranić se aktivno uključuje u politiku i stranačku borbu, odnosno, politički razvoj Narodne stranke, koja je zapravo nastala kao fuzija iliraca i konzervativaca, potaknuta gubitkom ilirskog imena i naglim širenjem mađarizacije.⁴⁵ Na poziv bana Josipa Jelačića vraća se u Zagreb 1848. godine te postaje jedan od njegovih najbližih suradnika,⁴⁶ a njegova ličnost postaje neraskidivo vezana uz tokove hrvatske politike u doba revolucije te iste godine.⁴⁷

³⁷ Tomičić, 1990: 14.

³⁸ Pozicija *sirotinjskog kuratora* zapravo je pozicija pravnog zastupnika za siromašne.

³⁹ Tomičić, 1990: 14.

⁴⁰ Isto, 14.

⁴¹ Kukuljević Sakcinski, Ivan (1816.-1889.) – hrvatski povjesničar, književnik, bibliograf i političar. Vidi: „Kukuljević Sakcinski, Ivan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34496> (pristup: 23. VIII. 2017.).

⁴² Tomičić, 1990: 15.

⁴³ Isto, 15.

⁴⁴ Isto, 15.

⁴⁵ Bogdanov, V. (1958.) *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće, 195-196.

⁴⁶ Szabo, A. (2015). “Ban Ivan Mažuranić – ljubitelj hrvatskoga jezika i promicatelj kulture dijaloga”. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, 2(2), 34.

⁴⁷ Tomičić, 1990: 16.

* * *

Josip Juraj Strossmayer rođen je od majke Ane Erdeljac i oca Ivana Strossmayera, nepismenog trgovca konjima.⁴⁸ Obitelj Strossmayera po očevoj strani bila je podrijetlom iz Linza. Bio je jedan od dva muška blizanca, od kojih je jedan preminuo isti dan odmah nakon krštenja. Budući kako roditelji nisu znali koji je zapravo preminuo, ostavili su preostalom, mlađem djetetu oba imena: Josip Juraj.⁴⁹ Osim preminulog blizanca, troje braće umrlo mu je još u djetinjoj dobi, a jedini brat Mato doživio je 28 godina, preminuvši 30. studenog 1841. godine.⁵⁰

U rodnom gradu Osijeku Strossmayer završava pučku školu i tadašnju 6-godišnju gimnaziju, da bi ga, kao šesnaestogodišnjaka, otac odveo u đakovačko Bogoslovno sjemenište gdje je, postavši klerikom, dobivao najviše ocjene – *eminens* ili *eminens primus*.⁵¹ Nije bilo teško s takvim *preporukama* da mu budu širom otvorena vrata za studij teologije na Filozofsko-bogoslovnom fakultetu u Pešti, što je s nenavršenih 20 godina okrunio najprije doktoratom filozofije (1835.) i zatim potpunim teološkim studijem 1837. godine.⁵² Njegovi dani u Pešti već su vrijeme kada Gaj s grupom mladih istomišljenika u Zagrebu utemeljuje narodni preporod.⁵³ To je vrijeme naglog nacionalnog buđenja u Europi koje kao ni Mažuranića, nije zaobišlo niti Strossmayera – također u Pešti, izvan njegove domovine. Strossmayer čak, zajedno s ostalim hrvatskim studentima, posjećuje Jána Kollara, već spomenutog pjesnika i propovjednika slavenske uzajamnosti, koji je ranije utjecao i na Gaja.⁵⁴

Godine 1838. Strossmayer postaje svećenikom te je, odsluživši svoju mladu misu u Osijeku, imenovan kapelanom u Petrovaradinu, gdje je proveo dvije godine.⁵⁵ Odobrena mu je

⁴⁸ Koščak, V. (1990.) *Josip Juraj Strossmayer – političar i mecena*, Osijek: Revija, 10-11.

⁴⁹ Pavić, M.; Cepelić, M. (2013.) *Josip Juraj Strossmayer – Biskup bosansko – đakovački i sriemski*, Đakovo: Spomen-muzej biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu, 27. Ovu je priču Šišić pokušao osporiti, tvrdeći da je priča o blizancima kasnijeg podrijetla, kako bi se opravdala dva Strossmayerova krsna imena. Međutim, postoji pismo Strossmayera Utješanoviću, u kojem kaže: *I ja sam od dvojaka. Brat mi je poslije nekoliko mjeseci umro [...]* Ovdje Koščak, koji preuzima istu priču od Strossmayerovih biografa Cepelića i Pavića, primjećuje da postoji razlika između podatka da je dijete umrlo isti dan ili nakon nekoliko mjeseci, no on tu Strossmayeru pripisuje *kako se prevario u vremenu*, pišući navedeno pismo. Možda premijerno ovaj rad donosi moguće rješenje. Naime, na Internet stranici www.familysearch.com, koja je digitalna baza matičnih knjiga, locirana je matica umrlih župe Osijek Gornji grad, za period od 1785.-1828. Tamo se spominje kao zadnji ukop u mjesecu veljači (29. II. 1815.) Georgius (Juraj), sin Joannisa (Ivana) Strossmayera. Navedeni podatak potvrđuje informaciju kako je Strossmayer zbilja imao brata blizanca, što opovrgava Šišićevu tezu. Sukladno tome je vjerojatno točan podatak kako je on preminuo istoga dana, ali je naknadno pokopan.

⁵⁰ Pavić; Cepelić, 2013: 27.

⁵¹ Moguš, 2005: 11.

⁵² Isto, 11.

⁵³ Koščak, 1990: 11.

⁵⁴ Isto, 13.

⁵⁵ Moguš, M. (2005.), u F.Šanjek (ur.): 11.

molba da nastavi studij u bečkom Augustineumu,⁵⁶ gdje je postigao svoj drugi doktorat, ovaj put iz teologije (1842.).⁵⁷ Iz Beča se vraća u Đakovo gdje će sljedećih pet godina (1842.-1847.) biti profesor u biskupskom sjemeništu, zajedno sa peštanskim kolegom Matom Topalovićem.⁵⁸ Njih dvojica su u bliskom odnosu s Gajem, koji 1846. godine posjećuje Đakovo i Strossmayera.⁵⁹

Iako su već bili poduzeti prvi koraci da Strossmayer dođe na katedru dogmatike na peštanskom sveučilištu, pozvan je iznenada u Beč, gdje mu je njegov bivši direktor u Augustineumu, Ignaz Feigerle, tada dvorski župnik, osigurao mjesto dvorskog kapelana i jednog od direktora spomenutog zavoda.⁶⁰ Tako je na jesen 1847. opet osvanuo u Beču, što možemo smatrati prvim korakom za njegovu buduću političku karijeru.⁶¹ Naime, Beč je rada bio sjecište najistaknutijih predstavnika Čeha, Slovaka, Srba, Slovenaca, Hrvata te tamo Strossmayer stupa u kontakt s ostalim odličnicima slavenskog patriotizma, kao što su npr. František Palacky, František Ladislav Rieger, Vuk Stefanović Karadžić i tako dalje.⁶² U ovom trenutku kod Strossmayera, ali i kod Gaja i Jelačića, a pod utjecajem tadašnjih političkih okolnosti, prevladala je koncepcija austro-slavizma. To je koncepcija uređenja i rješavanja pitanja slavenskih država unutar Austrijskog carstva, bazirana na federalizmu. To je bilo posebno bitno za mnogobrojne slavenske narode koji su živjeli u toj državi, u kojoj je koncept nacionalnoga u nadolazećim desetljećima bio sve bitniji i bitniji. Strossmayer, do tada nepoznati slavonski klerik, uspio se ubrzo afirmirati zahvaljujući svojem položaju na carskom dvoru, gdje je imao pristup do najutjecajnijih vrhova.

Možemo reći kako je njegov prvi značajan politički potez, iako posredan, bilo pismo od 30. kolovoza 1848. godine, u kojem kao dvorski kapelan javlja Jelačiću da je *od previšnjeg mjesta* dobio strogi nalog da odmah krene s vojskom na Madžarsku.⁶³ Koščak navodi kako Strossmayer to zasigurno radi pod utjecajem nadvojvode Franje Karla⁶⁴ i žene mu Sofije.⁶⁵ Već spomenuto,

⁵⁶ Augustineum je bio carsko-kraljevski zavod za višu izobrazbu biskupijskih svećenika u Beču. Djeluje od 1816. do 1920. godine. Vidi: „Augustineum“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4620> (pristup: 23. VIII. 2017.).

⁵⁷ Koščak, 1990: 12.

⁵⁸ Isto, 12. Topalović, Mato (1812.-1862.) – hrvatski pučki pjesnik. Vidi: „Topalović, Mato“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61770> (pristup: 23. VIII. 2017.).

⁵⁹ Koščak, 1990: 13.

⁶⁰ Isto, 13.

⁶¹ Isto, 14.

⁶² Isto, 14.

⁶³ Mijatović, A. (1990.) *Ban Jelačić*, Zagreb: Mladost, 55.

⁶⁴ Franjo Karlo Josip Austrijski (1802.-1878.) – nadvojvoda i otac dvojice careva, Franje Josipa I. i Maksimilijana I. Meksičkog. Vidi: „Franjo Karlo Austrijski, nadvojvoda“ Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Franjo_Karlo_Austrijski_nadvojvoda (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁶⁵ Koščak, 1990: 18.

sljedeće godine će na Jelačićev poticaj biti imenovan đakovačkim i bosansko-srijemskim biskupom. Vidljivo je kako je sudbina htjela da upravo Jelačić bude presudni faktor, posredno ili neposredno, u političkim počecima, kako Mažuranića, tako i Strossmayera.

3. Od revolucije do neoapsolutizma (1848.-1850.) – prvi dodiri s politikom

3.1. Počeci političkog djelovanja Ivana Mažuranića

Tijek revolucionarne godine 1848. u svojim je osnovnim crticama uglavnom većini poznat: Ugarski sabor prihvaća zakonsku osnovu o mađarskom jeziku i narodnosti te je imenovan odbor na čelu s Lajosom Kossuthom,⁶⁶ koji poriče hrvatsko ime i narodnost, a odbor je trebao služiti za *ispitivanje hrvatskih smutnja*.⁶⁷ Tome su se usprotivili Hrvati, koji se 1848. odlučuju stati na protumađarsko stajalište, zastupajući federalističko načelo preuređenja Habsburške Monarhije i razvojem prilika praktično poduprli cara.⁶⁸ Pojavljuju se tzv. *Zahtijevanja naroda*,⁶⁹ zasnovana na liberalnim i demokratskim načelima, koja su otvorila put prema stvaranju modernoga hrvatskoga građanskoga društva.⁷⁰

Poziv bana Jelačića Mažuraniću da uđe u Bansko vijeće, svojevrstu hrvatsku vladu 27. travnja 1848. možemo smatrati stvarnim početkom Mažuranićeve političke djelatnosti.⁷¹ Ipak, nepunih deset dana prije toga, Mažuranić je napisao svoje prvo punokrvno političko djelo – brošuru *Hrvati Mađarom*. Da se radi upravo o tom vremenu, svjedoči njegovo pismo bratu Antunu od 19. travnja 1848. u kojem kaže sljedeće: *Ja sam napiso ovijeh dana niekakav odgovor Madjarom na njihove peštanske proglose upravljene na nas Hervate*.⁷² U istom pismu on moli brata Antuna da navedeni spis, odnosno proglas, raspača na što je moguće više mjesta, od Zagreba,

⁶⁶ Kossuth, Lajos (1802.-1894.) – mađarski revolucionar i političar. Vidi: „Kossuth, Lajos“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33351> (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁶⁷ Macan, T. (1992.) *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb: Školska knjiga, 284.

⁶⁸ Isto, 284.

⁶⁹ Popis zahtjeva s 30 točaka o željama hrvatskog naroda, upućenih kralju Ferdinandu I. Habsburškom, koji su bili prihvaćeni na Velikoj narodnoj skupštini u dvorani Narodnoga doma u Zagrebu 25. III. 1848. Vidi: “Zahtijevanja naroda” Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66720> (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁷⁰ “Zahtijevanja naroda” Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66720> (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁷¹ Tomičić, 1990: 16.

⁷² Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSKZ), R 5844a, *I. Mažuranić - A. Mažuraniću*, 19. IV. 1848.

preko Slavonije, Beča, Praga, Požuna (Bratislave) pa preko cijele Ugarske. Ova brošura kao svoj moto nosi geslo francuske revolucije - *Liberté, égalité, fraternité* (sloboda, jednakost, bratstvo, op.a.) te je zapravo prava diplomatska nota, pisana s mnogo takta i obzira, ali energično i beskompromisno kada su u pitanju *stare pravice*.⁷³ Najbolji primjer toga je ova rečenica: *Mi nećemo boja, al pozovemo l' se na to, onda ćemo primiti poziv kao što se junačkom narodu pristoji*.⁷⁴ Zanimljivo je kako ga će ga za nešto više od deset godina Strossmayer (između ostalih) relativno često kritizirati zbog nedostatka upravo navedenih osobina borbenosti, koje je pokazao u navedenoj brošuri. Početkom svibnja 1848. Mažuranić je imenovan perovođom Povjerenstva koje je trebalo pripremiti osnovu za saziv Hrvatskog sabora, a nepunih mjesec dana nakon toga imenuje ga Jelačić članom komisije koja je imala zadatak osigurati mir i poredak u Primorju od *rovarenja* mađarona.⁷⁵

Na prvom narodnjačkom Saboru (4. lipnja do 9. srpnja 1848.) Ivan Mažuranić saborski je zastupnik općina Cvetković i Draganić (nedaleko Jastrebarskog) te je već onda postalo očigledno da Mažuranić nije govornik i da ne voli govoriti.⁷⁶ Mažuranić je 20. lipnja 1848. održao je svoj prvi javni politički govor, gdje je u sabornici uvjetovao nekoliko točaka bez kojih se ne može raspravljati o eventualnoj pacifikaciji s Mađarima.⁷⁷ Najvažnije pitanje tog Sabora bio je državni odnos Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. Narodnjački hrvatski sabor zalagao se za rješavanje tog pitanja na Austro-slavističkoj koncepciji po kojoj bi Austrija bila uređena na načelima federalizma. Taj stav Hrvatskog sabora izrazio je upravo Ivan Mažuranić kao autor zakonskog članka XI.⁷⁸ Na temelju tog članka Hrvatska je trebala biti zasebna federalna jedinica udružena u jednu federalnu jedinicu sa Ujedinjenom Slovenijom i Srpskom Vojvodinom, kojima bi bila povezana nekom vrstom pobliže neodređenog saveza.⁷⁹ Međutim, austrijski vladajući krugovi bili su skloniji centralizmu ili nagodbi s Ugarskom kao najmoćnijim protivnikom. S obzirom na to, Mažuranića

⁷³ Živančević, 1988: 84.

⁷⁴ Isto, 86.

⁷⁵ Tomičić, 1990: 16.

⁷⁶ Isto, 16. U istoj literaturi autori kataloga pišu nadalje: *Zbog svoje šutljivosti i neobične suzdržanosti nije mogao postati politički vođa, uvjerljivo djelovati na okolinu i za sobom povući neodlučne*. S ovim se teško složiti, pogotovo kada čitamo njegove govore. Osim relativno čestih podataka da je Mažuranić bio pretežito šutljiv, nisam naišao na podatak kako je bio loš govornik – onda kada je govorio. A kada je govorio, sudeći prema rečenome, govorio je jasno i lapidarno te bi čovjek lako mogao zaključiti da je itekako mogao povesti ljude za svojim stavovima. Imamo čak jednu izjavu Strossmayera, koji u pismu Račkome za Mažuranića piše da je i *ponešto tiraničan*. Vidi: Rački, F. (1928.) *Korespondencija Rački-Strossmayer I*. (6. X. 1860. – 28. XII. 1875.), Zagreb: JAZU, 234.-235.

⁷⁷ Živančević, 1988: 86.

⁷⁸ Tomičić, 1990: 16.

⁷⁹ Isto, 16.

je dalje dopala zadaća da sastavi *Reprezentaciju kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, u kojem je formulirao i obrazložio hrvatsko stajalište prihvaćeno od strane Hrvatskog sabora 12. lipnja 1848. godine.⁸⁰ U njoj u prvi plan dolazi pomirenje s Ugarskom, a kasnije Mažuranić još samoinicijativno sastavlja i prijedlog rezolucije o navedenom pomirenju. To je bio poticaj da mu Sabor pod dojmom tog teksta povjeri zadaću da izradi konačni tekst, koji je zatim prihvaćen kao zakonski članak XX.⁸¹

Nije pogrešno na temelju navedenih činjenica zaključiti kako je Mažuranić bio jedan od ključnih faktora prilikom političkog pozicioniranja hrvatskog naroda u toj revolucionarnoj godini. Mnogi politički temelji izgrađeni su upravo tada, na koje će se u nadolazećim godinama svi borci za hrvatsku samostalnost, ili barem za njen što bolji položaj unutar Monarhije, redovito i sa žarom pozivati. U međuvremenu će Mažuranić biti još višestruko angažiran na raznim poslovima: sastavit će *Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga*, surađivat će u novopokrenutim novinama *Slavenski jug*, koje osniva skupina iliraca na čelu s Dragutinom Kušlanom.⁸² Banski namjesnik Mirko Lentulaj⁸³ upućuje mu zatim poziv da izradi osnovu državne vlade, a također bio je i član saborskog Velikog odbora te nadziratelj sigurnosti za grad Karlovac.⁸⁴

Prvu etapu političke djelatnosti Mažuranić je započeo svojim članstvom u Banskom vijeću, a završio je kao član poslanstva koje je 6. svibnja 1849. godine predalo kralju predstavku odbora hrvatskog sabora, tzv. *molbenicu*. Upravo je Mažuranić autor *molbenice* u kojoj se usuđuje oktroj,⁸⁵ jer negira hrvatsku autonomiju proglašenu u Saboru 1848. godine te moli vladara da načelno potvrdi hrvatsku autonomiju, priključenje Međimurja i savez s Vojvodinom, ali i da odobri mjere sjedinjenja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kao i priključenje Vojne krajine. Traži se da narodni jezik bude službeni. Međutim, niti jedan od zahtjeva nije dobio kraljevu sankciju,⁸⁶ iako je Trojedna kraljevina Hrvatska bila priznata kao zasebna država.⁸⁷ Vrijedi spomenuti kako je Mažuranić u Jelačiću vidio stup sigurnosti. On piše svojoj ženi Aleksandri 29. travnja 1849. pismo

⁸⁰ Tomičić, 1990: 16.

⁸¹ Isto, 16.

⁸² Kušlan, Dragutin (1817. – 1867.) – hrvatski odvjetnik i političar. Vidi: „Kušlan, Dragutin“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34796> (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁸³ Lentulaj, Mirko (1774. – 1864.) – hrvatski političar i namjesnik banske časti. Vidi: „Lentulaj, Mirko“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36017> (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁸⁴ Tomičić, 1990: 17.

⁸⁵ Oktorirani ustav od 4. ožujka 1849. – smatrajući kako su Mađari svladani te da je revolucija završena, bečki je Dvor proglasio novi ustav, zvan nametnuti (oktroirani) jer je donesen bez sudjelovanja parlamenta. Vidi: Macan, 1992: 288.

⁸⁶ Tomičić, 1990: 17.

⁸⁷ Macan, 1992: 288.

u kojem stoji sljedeće: *Za nas je bar to dobro da je ban tamo malo bliže kuće, da ju može, u svakom slučaju malo zakriliti, i sada se baš nimalo nebojim da će Madjar ikada doći u Zagreb.*⁸⁸

Od 1849. Mažuranić se s obitelji definitivno nastanjuje u Zagrebu, iako će povremeno živjeti u Beču.⁸⁹ Na prijedlog bana Jelačića Mažuranić je 25. srpnja 1849. pozvan zajedno sa još osmoricom javnih radnika iz Hrvatske u *odbor za pretres događaja i za novo uređenje carevine*. Od tada pa do kraja svibnja 1850. on je prvenstveno vrstan pravnik koji uvodi u pravosuđe Banske Hrvatske instituciju državnog odvjetništva i porote, ali ne smije se izostaviti kako je također i savjetnik ministra pravosuđa te da je preveo i komentirao čitav austrijski kazneni zakonik.⁹⁰ O tome piše bratu Antunu 19. studenog 1850. godine: *Ja sam preveo novi kaznenik austrijski i poslo sam prievod u Beč još pred mjesec danah.*⁹¹ Uz navedeno, član je odbora u Beču koji radi na rječniku pravne i političke terminologije, u upravi kazališta radi u umjetničkom odsjeku, a u upravi *Matice ilirske* u književnom. Aktivni je član *Društva za povjestnicu i starine jugoslavenske*,⁹² imenovan je načelnikom *Sudskog odjela* u povjereništvu za državne ispite.⁹³ Opet na prijedlog Jelačića, Mažuranić postaje zamjenik vrhovnog tužitelja za Hrvatsku i Slavoniju. To je imenovanje datirano u Beču, 31. svibnja 1850., a novine su pisale kako je *Gosp. Mažuranić na glasu kod nas kao karakter i učen muž. Tko poznaje važnost ovog zvanja, njegovu vlast u krojenju pravde, njegovo učešće kod poslovanja sudišta, pozdravit će s radošću ovo naimenovanje.*⁹⁴ Upravo su iz ovog razloga moguće buduće kritike Strossmayera i Račkog u njihovoj korespondenciji kako Mažuranić uvijek na sebe natovari ono što mu nije posao, no o tim kritikama će još biti riječi uz konkretna zbivanja.

Posljednjeg dana prosinca 1851. car Franjo Josip I. donosi tzv. *Silvestarski patent*, s kojim uz pomoć ministra Bacha uvodi apsolutizam. Ovaj period najčešće je prikazivan s negativnim konotacijama te se smatra sumrakom demokracije. Potpuno je neosporno da je to u principu točno, no upravo se u sljedećih nešto manje od 10 godina hrvatska mlada inteligencija konsolidirala,

⁸⁸ NSKZ, R 5844a, *I. Mažuranić - A. Mažuranić*, 29. IV. 1849.

⁸⁹ Tomičić, 1990: 17.

⁹⁰ Živančević, 1988: 96-97.

⁹¹ NSKZ, R 5844a, *I. Mažuranić - A. Mažuraniću*, 19. XI. 1850.

⁹² To je kulturno-povijesno društvo iz Zagreba, pokrenuto na inicijativu I. Kukuljevića Saksinskog. Preteča je Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Osnivačka skupština održana je 1. X. 1850. godine. Vidi: „Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine“ Hrvatska on-line enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16335> (pristup: 24. VIII. 2017.).

⁹³ Živančević, 1988: 97.

⁹⁴ Isto, 97.

sazrijela te skupila dovoljno iskustva pomoću kojega će početkom 60-ih godina 19. stoljeća krenuti u novu, ili bolje reći, nastaviti staru borbu za svoj položaj unutar ili izvan Monarhije.

3.2. Počeci političkog djelovanja J. J. Strossmayera

Kako je već natuknuto, gotovo potpuno poklapajući se s počecima političkog djelovanja Mažuranića, Strossmayer također stupa na tu scenu. Njegov početak djelovanja na bečkom Dvoru krajem 1847. godine, otvorio mu je širom vrata za ulazak u politiku. Osobito su mu koristile veze s elitnim krugom oko nadvojvotkinje Sofije, majke budućeg cara Franje Josipa, koja se isticala liberalnim pogledima i prisilila Metternicha⁹⁵ na odstupanje nakon ožujskih nemira u Beču, ali je kasnije energično branila interese dinastije.⁹⁶ Zahvaljujući svojoj učenosti, ali i očiglednim političkim sklonostima, Strossmayer je već na samom početku 1848. došao u središte političkih kombinacija. U kritično doba 1848. godine, kod Strossmayera su već sazrele ideje, koje će on zatim zastupati u tijeku svog dugog javnog djelovanja. U članku koji su sredinom kolovoza objavile tada već i Beču odane *Narodne* novine,⁹⁷ i koji je Bogoslav Šulek⁹⁸ napao u *Slavenskom jugu*⁹⁹ Strossmayer osuđuje odbijanje Banskog vijeća da u Hrvatskoj proglasi oktroiirani ustav.¹⁰⁰ Naime, za vrijeme Jelačićeve odsutnosti Bansko je vijeće došlo pod utjecaj napredne ljevice i gotovo samostalno vladalo u Hrvatskoj, na veliko ogorčenje centralističkih krugova u Beču.¹⁰¹ Strossmayer je taj članak možda napisao da bi digao svoje akcije na dvoru, gdje se upravo tada rješavalo pitanje njegova imenovanja za đakovačkog biskupa, što mu Šulek također predbacuje. Međutim, u tom članku došao je već tada do izražaja Strossmayerov odnos prema južnoslavenskom zajedništvu: *Najvažnija zadaća Jugoslavjana jest družiti se, složiti se, sjediniti se.*

⁹⁵ Metternich, Clemens Wenzel Lothar (1773.-1859.) – knez i austrijski političar. Vidi: „Metternich, Clemens Wenzel Lothar“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40468> (pristup: 25. VIII. 2017.).

⁹⁶ Koščak, 1990: 15.

⁹⁷ *Narodne novine* – hrvatski list koji je 1835. u Zagrebu pokrenuo Ljudevit Gaj pod imenom *Novine horvatske*. Od 1990. godine službeni su list Republike Hrvatske. Vidi: „Narodne novine“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42993> (pristup: 25. VIII. 2017.).

⁹⁸ Šulek, Bogoslav (1816.-1895.) – hrvatski polihistor, jezikoslovac, publicist i prirodoslovac slovačkog podrijetla. Vidi: „Šulek, Bogoslav“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59993> (pristup: 25. VIII. 2017.).

⁹⁹ *Slavenski jug* – novine koje su izlazile u Zagrebu od 6. VIII. 1848. do 11. II. 1850. Okupljale su istaknute pripadnike ilirskog pokreta te su bile usmjerene austroslavistički. Vidi: „Slavenski jug“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56593> (pristup: 25. VIII. 2017.).

¹⁰⁰ Koščak, 1990: 28.

¹⁰¹ Isto, 28.

[...] Svaki, koji iole bistrije naša odnošenja prosudi, vidit će, da nam sva naša samostalnost i neovisnost malo ili nimalo hasniti ne može, ako nam za rukom ne pođe jednim političkim tijelom postati, u kom jedno srce bije.¹⁰² Treba reći kako je u to vrijeme bila nesigurna i stolica zagrebački biskupije, s obzirom kako je biskup Juraj Haulik,¹⁰³ kao omraženi mađaron, napustio Zagreb i pobjegao u Beč.¹⁰⁴ Do stolice zagrebačkog biskupa, a kasnije nadbiskupa i kardinala, Strossmayer ipak nikada nije došao. O tome također piše i akademik Supek, koji kaže: *Vatikan i car Franjo Josip uskratili su mu kardinalski klobuk koji je najveći hrvatski mecena promicanjem kulture i vjere u Kraljevini Hrvatskoj od svih prelata najviše zaslužio.*¹⁰⁵ Postoji i drugo mišljenje, a to je kako su to osujetili ne Vatikan i Beč, već Pešta i Beč.¹⁰⁶

I Strossmayerovi dalekovidni i opsežni rad na narodnom prosvjećivanju započeo je u to doba, kao što se vidi iz njegovog pisma Andriji Torkvat Brliću¹⁰⁷ 20. kolovoza 1849. godine: *Ne zna, pisah li Vam, da mi Leo Thun¹⁰⁸ poruči, da bi se želio sastati [...] Ja sam s njim govorio o sveučilištu u Zagrebu podići se imaju, a u Osiku o akademiji.*¹⁰⁹ Ovdje vidimo kako je Strossmayer imao viziju podizanja potrebnih institucija za jačanje državne individualnosti punih dvadeset godina ranije nego li će u Zagrebu osvanuti Akademija 1866. godine, a punokrvno Sveučilište 1874. godine.

Kada je Jelačić ugušio mađarsku bunu i došao u Beč, a uz to se Josip Kuković¹¹⁰ zahvalio na stolici đakovačke biskupije 1849. godine, bečki su mu Hrvati, na prvom mjestu Metel

¹⁰² Koščak, 1990: 28.

¹⁰³ Haulik, Juraj de Várallya (1788.-1869.) – zagrebački nadbiskup i kardinal. Povukao se u Beč jer se protivio ratu s Mađarima te nije sudjelovao u postavljanju Jelačića za bana. Vidi: „Haulik, Juraj de Várallya“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24587> (pristup: 25. VIII. 2017.).

¹⁰⁴ Koščak, 1990: 15.

¹⁰⁵ Supek, I. (2001.) *Na prekretnici milenija*, Zagreb: Prometej, 221.

¹⁰⁶ Šuljak, A. (1997.) *Biskup Josip Juraj Strossmayer i I. Vatikanski sabor*, u: I. Padovan (ur.) *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*, Zborink radova, Zagreb 1997., 79.

¹⁰⁷ Brlić, Andrija Torkvat (1826.-1868.) – hrvatski publicist, političar i gramatičar. Tajnik bana Josipa Jelačića. Vidi: „Brlić, Andrija Torkvat“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9596> (pristup: 25. VIII. 2017.).

¹⁰⁸ Von Thun und Hohenstein, Leo (1811.-1888.) – bivši carski namjesnik u Češkoj. Smatrao je kako opstanak Monarhije može jamčiti samo poštivanje individualnosti svakog naroda i jezična ravnopravnost. Vidi: Koščak, 1990: 28. i „Austroslavizam“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=4695> (pristup: 25. VIII. 2017.).

¹⁰⁹ Koščak, 1990: 28.

¹¹⁰ Kuković, Josip (1782.-1861.) – đakovački biskup. Vidi: „Kuković, Josip“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34490> (pristup: 25. VIII. 2017.).

Ožegović¹¹¹ preporučivali mladog i umnog Strossmayera za đakovačkog biskupa.¹¹² Strossmayer je već do tog razdoblja, kao što se vidi, pokazao svoju slavensku orijentaciju, radeći između ostalog još i kao glavni urednik u novinama *Vlast* Čeha Nikole Voutke,¹¹³ koje su branile Slavene protiv pretenzija Mađara i Nijemaca.¹¹⁴ Iako je Kossuth, uz još neke druge značajne osobe isticao svoje kandidate za mjesto stolice đakovačke biskupije, Jelačić je stao uz Strossmayera, isto kao i grof Franjo Kulmer,¹¹⁵ a to je napravio i sam biskup na odlasku Kuković, veliki prijatelj i zaštitnik mladog Strossmayera.¹¹⁶ Bitka za Strossmayerovo imenovanje trajala je tijekom cijelog ljeta i jeseni. Konačno je car Franjo Josip imenovao svog dotadašnjeg dvorskog kapelana 18. studenog 1849. za đakovačkog biskupa, što je papa potvrdio tek 20. svibnja 1850. godine.¹¹⁷

Nije nelogično što je biografija Mažuranića do kraja ovog razdoblja znatno detaljnija od one Strossmayera. Mažuranić je prvenstveno djelovao u Karlovcu i Zagrebu do 1848. godine, uz povremene izlete u Peštu i Beč. Bio je okružen preporoditeljima, uz sebe je imao starijeg brata koji ga je u to društvo i uveo te je samim time vrlo brzo došao do mogućnosti da svojim djelovanjem ostavi traga. Strossmayer je s druge strane živio u Osijeku i Đakovu, išao je, možemo slobodno reći, klasičnim putem *duhovnjaka*, svećenika, sve dok ga splet okolnosti nije doveo u Beč 1847. godine. On zapravo po prvi puta tek tada ima priliku znatnije djelovati, što će se u narednim godinama itekako pokazati, a kao što se dalo vidjeti, ostavio je velikog traga u samo dvije godine javnog djelovanja u Beču. Prije nego što nastupi *Strossmayerovo doba*, treba proći još cijelo desetljeće apsolutizma, no i u njemu ipak imamo nekoliko zanimljivosti koje se tiču djelovanja kako Mažuranića, tako i Strossmayera. Također, ovdje se pojavljuje prvo njihovo međusobno, za sada poznato pismo, što se trenutno može smatrati početkom njihove korespondencije. Do drugog pisma čekalo se punih devet godina, no postoji mogućnost da se eventualno postojeća pisma s vremenom dodatno i lociraju.

¹¹¹ Ožegović, Metel (1814.-1890.) – hrvatski političar, veliki bilježnik varaždinske županije. Vidi: „Ožegović, Metel“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46042> (pristup: 25. VIII. 2017.).

¹¹² Pavić; Cepelić, 2013: 36.

¹¹³ „Vlast“ Archive, http://www.archive.org/stream/vlast01praggoog/vlast01praggoog_djvu.txt (pristup: 16. IX. 2017.).

¹¹⁴ Isto, 36.

¹¹⁵ Kulmer, Franjo (1806.-1853.) – hrvatski političar, član Narodne stranke i prisjednik Banskog stola. Imao je značajne utjecaje na bečkom Dvoru te je djelovao kao svojevrсна siva eminencija. Na njegovu inicijativu Jelačić je bio imenovan banom. Vidi: „Kulmer, Franjo“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34536> (pristup: 25. VIII. 2017.).

¹¹⁶ Pavić; Cepelić, 2013: 36. Vidi dodatno: Koščak, 1990: 29.

¹¹⁷ Koščak, 1990: 30.

4. Razdoblje neoapsolutizma (1851. – 1859.)

Goli birokratski centralizam car je proglasio 31. prosinca 1851. *Silvestarskim patentom*, koji ukida oktroirani ustav i proglašava ga neumjesnim i neprovedivim.¹¹⁸ Od tri osnovna načela iz 1848. godine, patent potvrđuje jednakost *pripadnika države* pred zakonom i ukidanje svih oblika seljačkog podložništva, dok treće načelo, ravnopravnost naroda, ne spominje.¹¹⁹ Zakonodavstvo na temelju *Silvestarskog patenta* korak je natrag u usporedbi s oktrojem, ali kako je usmjereno prema stvaranju temelja za kapitalističku djelatnost i brz ekonomski rast, neke su njegove norme i tehnike ostale na snazi do kraja Monarhije.¹²⁰

Negativni simbol neoapsolutističke vladavine postao je ministar unutrašnjih poslova Alexander Bach.¹²¹ Suvremenici i kasniji naraštaji vjerovali su da je on inicijator omraženog sustava, no on, koji je 1848. zastupao liberalna načela, nije bio tvorac apsolutizma, nego samo provoditelj odluka cara i njegovih najbližih savjetnika.¹²² U konačnici neoapsolutistički režim uspio je u provođenju modernizacijskih reformi samo u onim dijelovima Carevine gdje je prije 1848. postojala razmjerno visoka ekonomska razina.¹²³

Što se tiče prostora Hrvatske, koliko god bila tuđa i kruta, neoapsolutistička birokratska djelotvornost uvodila je u njega modernu upravnu praksu.¹²⁴ Zagrebačka biskupija postala je nezavisnom nadbiskupijom, pa je Katolička crkva u Hrvatskoj odvojena od Ugarske. Dobro je bilo i to što su seljaci postali vlasnici zemlje, a izjednačenje svih Hrvata pred zakonom i u poreznim obvezama te izgradnja pučkog i modernog srednjeg školstva povoljno su djelovali na budući narodni razvitak.¹²⁵ Dotadašnja *Kraljevska akademija znanosti* pretvorena je u trogodišnju *Pravoslovnu akademiju*, koja je davala skromnu pravnu naobrazbu nužnu činovnicima, dok je za doktorat potreban bio dodatan studij.¹²⁶ Nastavni jezik je imao biti *ilirski*, a iznimno latinski, sve do 1855. kada je uveden njemački nastavni jezik.¹²⁷ Problematika s jezikom samo je dio negativnih

¹¹⁸ Gross, M.; Szabo, A. (1992.) *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb: Globus, 80.

¹¹⁹ Isto, 80.

¹²⁰ Isto, 80.

¹²¹ Bach, Aleksander (1813.-1893.) – austrijski političar i ministar unutrašnjih poslova. Vidi: „Bach, Alexander“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5080> (pristup: 27. VIII. 2017.).

¹²² Gross; Szabo, 1992: 81.

¹²³ Isto, 81.

¹²⁴ Macan, 1992: 290.

¹²⁵ Isto, 290.

¹²⁶ Gross; Szabo, 1992: 100.

¹²⁷ Isto, 100.

aspekata apsolutizma. Zabranjena je upotreba hrvatske trobojnice te su carskom odlukom od 1852. ponovno uvedeni zasebni hrvatski i slavonski barjak.¹²⁸ Također je potpuno zabranjen ili strogo nadziran svaki tisak, a svaka sumnja na protudržavnu djelatnost bila je kažnjavana. Županije su podijeljene na kotare, a uprava se prvo odvaja, pa ponovno vrlo brzo spaja sa sudstvom, dok je tzv. *Namjesništvo* zamijenilo dotadašnju *Bansku vladu*.¹²⁹

Razdoblje neoapsolutizma nije bilo dugog vijeka. Poraz u ratu protiv Francuske i Pijemonta 1859. i golem državni dug skršili su apsolutistički poredak.¹³⁰ On je u Hrvatskoj ponukao političare da izgube povjerenje u Beč i da počnu misliti na savez s Mađarima kao na savez s manje pogibeljnim neprijateljem.¹³¹ No u tih devet godina, nekoliko je zanimljivosti po pitanju djelatnosti Mažuranića i Strossmayera, kao i o njihovom međusobnom odnosu.

U prvom za sada poznatom pismu međusobne korespondencije Mažuranića i Strossmayera od 22. veljače 1851. (i kako je već rečeno, jedinom za sada poznatom u periodu neoapsolutizma), Strossmayer se obraća Mažuraniću, tada generalnom prokuratoru za Hrvatsku i Slavoniju, povodom kojega će to raditi puno puta u kasnijim godinama – zbog namještenja: *Dragi prijatelju Ivane! [...] kada bi Ivana Ianošića advokata osiečkog mladića vrlo čestitog, il u Osijeku kod sudišta za tajnika [...] naimenovat učinili. Ako je iole moguće, nemojte mi želju neispunjenu ostaviti.*¹³² Osim što je prvo u njihovoj korespondenciji, ovo pismo nije od velikog značaja. Ipak, ono nam pokazuje kako su njih dvojica već tada bili u prijateljskom odnosu. Postavlja se pitanje kada su se, gdje i kojim povodom oni upoznali te bi bilo zanimljivo navedeno istražiti. Za sada ta informacija nije poznata, a ovo je također jedino formalno pismo u kojem se Strossmayer neformalno na početku izražava s *Dragi prijatelju Ivane*.

Do 1854. Mažuranić je obnašao dužnost generalnog prokuratora Hrvatske i Slavonije, a tada je imenovan državnim nadodvjetnikom.¹³³ Iako su mu tada *protegnuti* stari grijesi (ilirizam) te je njegova prošlost tretirana kao revolucionarna, ipak je izabran, za što je imao zahvaliti Antonu Schmerlingu,¹³⁴ koji ga je okarakterizirao kao veoma sposobnog i čestitog čovjeka, žrtvu spleta

¹²⁸ Macan, 1992: 289.

¹²⁹ Gross; Szabo, 1992: 86.

¹³⁰ Isto, 290.

¹³¹ Isto, 290.

¹³² NSKZ, R5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 22. II. 1851.

¹³³ Živančević, 1979: 397.

¹³⁴ "Ritter von Schmerling, Anton (1805.-1893.) – austrijski državnik, političar, autor *Veljačkog patenta*. Vidi: „Ritter (knight) von Schmerling, Anton“ Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Anton-Ritter-von-Schmerling> (pristup: 27. VIII. 2017.).

i zavisti.¹³⁵ Važno je reći kako ga je na poziciju generalnog prokuratora za Hrvatski i Slavoniju također postavio Schmerling.¹³⁶ Zahvaljujući Schmerlingu, Mažuranić je u to doba djelovao na dvjema visokim funkcijama te je bio u dobrim odnosima i gajio duboku zahvalnost prema čovjeku koji će za koju godinu postati nasljednikom ministra Bacha te pokušati sprovesti novi apsolutizam. To je jasno vidljivo iz njegovog poteza 1851. godine kada je Schmerling odstupio sa svoje tadašnje funkcije, gdje Mažuranić piše pismo bratu Antunu u kojem je zabrinut zbog Schmerlingove ostavke te kaže kako su sada *stvari naše u neprijateljskim rukama*.¹³⁷ Ovdje možemo vidjeti kako je Mažuranić Schmerlinga smatrao prijateljem, sigurno u političkom smislu, a lako moguće i u privatnom. Također, Schmerling je prilikom svoje ostavke poslao Mažuraniću 25. siječnja 1851. zahvalu za uspješnu suradnju.¹³⁸ Sve ovo objašnjava buduću privrženost Mažuranića prema Beču, u doba kada su svi drugi smatrali Mađarsku kao boljim osloncem za budućnost.

Može se reći kako u razdoblju neoapsolutizma Mažuranić, kao visoki carski činovnik na dužnosti državnog tužioca, političku djelatnost zamjenjuje raznolikom kulturno-prosvjetnom aktivnošću. Postaje aktivan član Kukuljevićeva *Društva za povjestnicu Jugoslavensku* i suradnik njegova glasila *Arkiv*. Djeluje u Matici hrvatskoj čijim predsjednikom postaje 1858. godine, a suradnik je i književnog časopisa *Neven*.¹³⁹

Kroz prvo desetljeće biskupovanja, u doba neoapsolutizma, Strossmayerova aktivnost nije mogla doći do izražaja na drugim poljima, osim na crkvenom i kulturnom. Na tom je području odmah na početku bila zanimljiva njegova uloga apostolskog vikara u Srbiji.¹⁴⁰ Srbija je bila zemlja s kojom su Strossmayera na početku vezali ne samo službeni odnosi nego i dobro poznati osjećaji južnoslavenskog zajedništva.¹⁴¹ Iako je ova tema vrlo kompleksna te se proteže kroz nekoliko narednih desetljeća biskupovog djelovanja, ovdje o njoj neće biti previše riječi, jer o toj temi Mažuranić i Strossmayer nisu niti jednom komunicirali kroz njihovu za sada poznatu korespondenciju.

¹³⁵ Živančević, 1979: 397.

¹³⁶ Isto, 103.

¹³⁷ Isto, 116.

¹³⁸ Isto, 291.

¹³⁹ Tomičić, 1990: 18. Zabavni i poučni list *Neven* jedini je hrvatski književni časopis u doba neoapsolutizma. Vidi: „Neven“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43600> (pristup: 27. VIII. 2017.)

¹⁴⁰ Koščak, 1990: 39.

¹⁴¹ Isto, 41.

Ono što će za koju godinu postati za Strossmayera od presudne važnosti te s čime će se u nekoliko navrata dugačkim pismima obraćati Mažuraniću svakako je političko pitanje bosanskih franjevaca. Početak te problematike bio je još 1841. kada je rimska Propaganda zabranila da klerici iz Bosne pohađaju škole u Hrvatskoj i u Ugarskoj.¹⁴² Pravi razlog te zabrane bio je pristajanje Bosanaca uz Gajev ilirski pokret, što se nije sviđalo ni Rimu, ni Beču.¹⁴³ Drugo pitanje bilo je osnivanje njihovog seminara u Đakovu.¹⁴⁴ Strossmayer je na njega pokušavao skrenuti pažnju još i banu Jelačiću, a u pismu sarajevskom konzulu od 24. svibnja 1851. posebno ističe kako je *pitanje školovanja biskupske mladeži, koja se želi posvetiti duhovnom zvanju, veoma važno i s crkvenog i političkog gledišta.*¹⁴⁵ Nakon nekog vremena, Franjo Josip odobrio je potporu od 1500 forinti godišnje za bosanske franjevce te im je ukinuta zabrana pohađanja škole u Hrvatskoj, tako da su sada mogli doći u Đakovo, gdje ih je već u toku školske 1852/1853. godine bilo šesnaest.¹⁴⁶ Problem nastaje kada su turske vlasti zabranile klericima da se za školskih praznika 1858. vrate u Bosnu, jer da bune narod, a francuski tisak je direktno napao Strossmayera ocjenjujući ga uzročnikom sukoba između kršćana i Turaka u Bosni.¹⁴⁷ Bošnjaci su u Đakovu ostali dva desetljeća, a zatim su na inzistiranje mađarske vlade prebačeni u Ugarsku.¹⁴⁸ Upravo ova tema, uz još njih nekolicinu drugih zauzima središnju poziciju u korespondenciji između Strossmayera i Mažuranića. Iako se na prvi pogled ova tema ne čini kao od presudne važnosti, zbog uključenosti Rima, Pešte, Beča i Hrvatske u nju, ona je kasnije poprimila dosta široke političke razmjere.

Strossmayer je u godinama neoapsolutizma uspio svoj položaj protegnuti daleko šire od običnog biskupskog položaja. To zorno pokazuje godina 1858. kada mu car u ožujku dodjeljuje titulu tajnog savjetnika, a odmah zatim javila se i Pešta, na čijem je Sveučilištu imenovan počasnim doktorom teologije. Iduće mu je godine i papa dodijelio počasni naslov *Conte Romano* – Rimski grof.¹⁴⁹ Sve navedeno zaokružilo je sklopivši brojna poznanstva, na kojima može prvenstveno zahvaliti svojom strašću za putovanjima.¹⁵⁰

¹⁴² Koščak, 1990: 41.

¹⁴³ Isto, 41.

¹⁴⁴ Isto, 41.

¹⁴⁵ Isto, 42.

¹⁴⁶ Isto, 43.

¹⁴⁷ Isto, 43.

¹⁴⁸ Isto, 43.

¹⁴⁹ Isto, 47.

¹⁵⁰ Isto, 47.

Za ovaj rad posebno je zanimljiv podatak kako se tek 1859. Strossmayer odlučio za prvi posjet Rimu i to na poziv Franje Račkog, tada mladog kanonika Kaptola sv. Jeronima.¹⁵¹ Važno je reći kako je upravo Strossmayer uz pomoć Haulika i Ožegovića isposlovaio da Rački bude izabran za kanonika Jeronimskog kaptola.¹⁵² S Račkim se Strossmayer upoznao još 1849. u Beču, neposredno nakon svojeg imenovanja za biskupa, kada mu je Rački nosio poruku od senjskog biskupa Ožegovića.¹⁵³ Taj posjet Rimu zanimljiv je stoga što od tog trenutka počinje njihovo intenzivno prijateljstvo praćeno obilatim korespondencijom, koja će poslužiti mnogim povjesničarima kao polazišna točka za otkrivanje ili barem rasvjetljavanje mnogih nepoznanica perioda druge polovice 19. stoljeća. Upravo ta korespondencija poslužiti će i ovdje kao pokazatelj iskrenog mišljenja Strossmayera prema potezima Ivana Mažuranića prilikom njegovog političkog djelovanja. Naime, vjeruje se kako je Strossmayer jedino prema Račkom bio potpuno iskren i otvoren po pitanju svojih stavova i mišljenja.

5. 1860. – 1865.

5.1. Prošireno carevinsko vijeće, *Listopadska diploma* i *Veljački patent*

Svojim ratnim proglasom protiv Sardinije 28. travnja 1859. car Franjo Josip pokrenuo je lavinu koja je naposljetku iste godine izbrisala neoapsolutizam,¹⁵⁴ a neposredno zatim preminuo je i ban Jelačić nakon teške bolesti.¹⁵⁵ Kao posljedica rata, ubrzo se ispraznila državna blagajna te se uvukao nemir u narode Monarhije. Da bi primirio *svoje narode*, car im se 15. srpnja 1859. obratio manifestom kojim je obećao poboljšanja u zakonodavstvu i upravi.¹⁵⁶ Nije namjeravao uvesti ustavno uređenje, ali je zato otpustio dva negativna simbola apsolutizma: ministra Bacha i šefa policije Johanna Franza Kempena.¹⁵⁷

¹⁵¹ Koščak, 47.

¹⁵² Isto, 48.

¹⁵³ Isto, 47.

¹⁵⁴ Slom neoapsolutizma neki smatraju samim odlaskom Bacha s ministarske pozicije 1859. godine, dok drugi kao njegov apsolutni kraj smatraju trenutak pojave *Listopadske diplome* 1860. koja je vratila ustavni poredak.

¹⁵⁵ Gross; Szabo, 1992: 117.

¹⁵⁶ Isto, 117.

¹⁵⁷ Isto, 117. Franz Kempen, Johann (1793.-1863.) – austrijski šef policije. Vidi: „Johann Franz Kempen“ (Wikipedia, https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Franz_Kempen (pristup: 16. IX. 2017.).

Bečko je središte bilo primorano da se radi sprečavanja potpunog financijskog sloma obrati i snagama izvan državne birokracije. Zato je car odlukom od 5. ožujka 1860. pozvao u svoj savjetodavni organ – Carevinsko vijeće – određene ličnosti iz pojedinih zemalja.¹⁵⁸ To je tzv. prošireno Carevinsko vijeće. Ovdje treba navesti jednu vrlo zanimljivu anegdotu koju navodi Milutin Nehajev,¹⁵⁹ a prenosi Živančević, s obzirom kako se radi o kritici Mažuranića prema Strossmayeru, što nije bio čest slučaj: *Na bečkim dogovorima oko proširenja Carevinskog vijeća sudjelovali su i Mažuranić i Strossmayer te je Strossmayer održao govor u kojemu je pred vijeće istresao sve hrvatske tužbe i tegobe u iskrenom i pravednom ogorčenju. Austrijski vrhovni državnici slušali su ga pomno, i Strossmayer je bio vidno zadovoljan s uspjehom svoga govora. Ali pri izlasku iz vijećnice, Mažuranić je uhvatio Strossmayera i korio ga: - Nije trebalo puno govoriti, morali smo pustiti da oni govore. Ovako oni znaju sve što mi hoćemo, a mi ne znamo ništa, što oni namjeravaju.*¹⁶⁰ Na proširenom Carevinskom vijeću raspravljalo se o budućem (pre)uređenju Monarhije, a većina je predložila federalističko uređenje na temelju *historijsko-političkih osobnosti*.¹⁶¹ Nacionalno razgraničenje pokrajina prema jeziku nije dolazilo u obzir, no car je morao uvažiti odluku većine u Carevinskom vijeću kako bi najbolje odgovarala unutarnja samouprava tradicionalnih teritorija. Zato je 20. listopada 1860. *darovao* svojim *podložnicima* drugi oktroirani ustav, takozvanu *Listopadsku diplomu*.¹⁶² Njome su potvrđena liberalna načela oktroiranog ustava iz 1849. godine, prije svega jednakost pred zakonom, sloboda vjeroispovijesti, ukidanje tlake, a uskrsnule su i županije.¹⁶³

Na žalost, životni vijek *Listopadske diplome* trajalo je svega nekoliko mjeseci, s obzirom kako se njemačka liberalna buržoazija, privilegirana Schmerlingovim sustavom, privremeno sporazumjela s apsolutističkom birokracijom te se izjasnila protiv mađarskih nacionalnih zahtjeva. Izraz ove strategije je centralistički patent od 26. veljače 1861. godine, koji je javnosti cinički predstavljen kao dopuna, odnosno tumačenje *Listopadske diplome*, iako je s njom u potpunoj suprotnosti.¹⁶⁴ Tim patentom ukinuto je *pojačano* Carevinsko vijeće te je osnovano novo, centraliziranije Carevinsko vijeće i Državno vijeće. Osnovno zakonodavno pravo tako je sada

¹⁵⁸ Gross; Szabo, 1992: 118.

¹⁵⁹ Cihlar Nehajev, Milutin (1880.-1931.) – hrvatski književnik i novinar. Vidi: „Cihlar Nehajev, Milutin“ Hrvatska on-line enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43276>, pristup: (11. IX. 2017.).

¹⁶⁰ Živančević, 1979: 467.

¹⁶¹ Gross; Szabo, 1992: 119.

¹⁶² Isto, 119.

¹⁶³ Isto, 119.

¹⁶⁴ Isto, 120.

imalo Carevinsko vijeće, a ne zemaljski sabori kako je to odredila *Listopadska diploma*.¹⁶⁵ Car Franjo Josip bio je nakon sloma neoasolutizma spreman uvesti jedino navedene oblike pseudoustavnosti, koji bi mogli koristiti Monarhiji kao velikoj sili, bez da se žrtvuju autokratska načela i dinastička prava naslijeđena iz feudalizma.¹⁶⁶ Ovaj period, pa sve do Austro-ugarske nagodbe lako možemo nazvati i periodom provizorija, s obzirom na nepredvidivu političku situaciju, koja se iz dana u dan mijenjala bez jasnog rješenja praktički sve do posljednjeg trenutka.

U to vrijeme događale su se promijene i u Hrvatskoj. Novi namjesnik za Hrvatsku i Slavoniju kratkotrajno je postao general Coronini.¹⁶⁷ No kako je on nastavio vladati prema apsolutističkim normama, ubrzo je smijenjen od bečkog središta zbog straha od povezivanja mađarskog i hrvatskog otpora.¹⁶⁸ Na njegovo mjesto je u lipnju 1860. postavljen podmaršal Josip Šokčević,¹⁶⁹ koji se trudio nastaviti stopama Jelačića i biti *narodnim banom*.¹⁷⁰ Njega je za bana predložio upravo Strossmayer.¹⁷¹

5.2. Banska konferencija 1860/1861.

U to vrijeme u Hrvatskoj nije još bilo zasjedanja Sabora. Prema *starom običaju* kada Sabor ne zasjeda, ban ima pravo sazvati Bansku konferenciju. Na prijedlog cara, ban Šokčević je to i učinio dana 26. studenog 1860. godine, a sama konferencija trajala je do 17. siječnja 1861. godine.¹⁷² Nakon deset godina apsolutizma, svima se žurilo te se svatko htio okoristiti s *otvorenim srcem dobrog vladara svoga*, prije nego li se između njega i naroda opet postave hladni državni.¹⁷³ Bile su dvije glavne zadaće o kojima se trebali raspraviti – prva, pronaći formu te sastav budućeg Sabora te druga, pronaći rješenje za privremeno uređenje županija.¹⁷⁴ Uži odbor konferencije od jedanaest odabranika činili su između ostalog Mažuranić i Strossmayer.¹⁷⁵ Čim je

¹⁶⁵ Gross; Szabo, 1992: 120.

¹⁶⁶ Isto, 120.

¹⁶⁷ Coronini-Cronberg, Ivan (1794.-1880.) – general i hrvatski ban u periodu od 1859. do 1860. godine. Vidi: „Ivan Coronini“ Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Coronini (pristup: 28. VIII. 2017.)

¹⁶⁸ Gross; Szabo, 1992: 118.

¹⁶⁹ Šokčević, Josip (1811.-1896.) – hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban i zamjenik bana Josipa Jelačića. Vidi: „Šokčević, Josip“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59776> (pristup: 28. VIII. 2017.)

¹⁷⁰ Gross; Szabo, 1992: 118.

¹⁷¹ Koščak, 1990: 56.

¹⁷² Gross; Szabo, 1992: 124. Koščak, 1990: 57-58.

¹⁷³ Pavić; Cepelić, 2013: 443.

¹⁷⁴ Isto, 444.

¹⁷⁵ Isto, 444.

odbor izabran, predloženo je da se u Beč pošalje deputacija koja će predati caru želje hrvatskog naroda. Iako je Strossmayer bio za navedeni potez, njegova želja bila je da se pričeka završetak konferencije. Prevagom glasova, ipak se prije toga bira odbor od troje ljudi (Mažuranić, Kukuljević i Bogović) koji će izraditi predstavku za cara u kojoj se moli sljedeće: da se narodni jezik priznat 7. travnja 1850. uvede u sve javne poslove; da se umjesto postojećeg hrvatsko-slavonskog odsjeka pri državnom ministarstvu u Beču ustroji hrvatsko-slavonska kancelarija; da se izda nalog budućem kancelaru za imenovanja velikih župana te napokon da se Dalmacija spoji s maticom Hrvatskom.¹⁷⁶

Navedenu je predstavku pročitao sam Mažuranić na drugoj sjednici od 28. studenog 1860. godine. On ju je, kako primjećuju Cepelić i Pavić, *doista državnički sastavio*.¹⁷⁷ Caru je predstavku 2. prosinca 1860. odnijela deputacija na čelu s banom Šokčevićem i Strossmayerom.¹⁷⁸ Već nakon tri dana vijećanja, zahtjevima je gotovo u potpunosti udovoljeno, a po pitanju Dalmacije car traži da se u Bansku konferenciju pozovu i poslanici iz Dalmacije.¹⁷⁹ O tome nešto kasnije, 14. veljače 1861. Mažuranić, već kao predsjednik dikasterija,¹⁸⁰ privremenog političkog tijela koje zastupa Trojednu Kraljevinu u Beču (buduće kancelarije) piše Strossmayeru iz Beča: *Dalmacija nije dobila posebnoga sabora, nego će ga po prilici dobiti na onom istom temelju kao i ostale niemačke i slavjanske krunovine izvan Ugarske i Hervatske sa Slavoniom. Moji priedlozi idu tamo, da se poslanici dalmatinskog sabora pozovu i pošalju na sabor hrvatsko-slavonski, da se tu vieća samo o načinu sjedinjenja*.¹⁸¹ S te pozicije Mažuranić je bio u stalnom kontaktu s hrvatskim dostojanstvenicima i političkim vrhom, pokušavajući fingirati između hrvatskih želja i onih od bečkog vrha. Osnovan kao privremeno tijelo, dikasterij je već sjedeće godine podignut na razinu kancelarije, a Mažuranić je izabran za kancelara.¹⁸² Potaknut uspjehom i pozitivnim carevim odgovorom, Strossmayer predaje banu Šokčeviću 10. prosinca 1860. zakladni list od 50.000 forinti za osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.¹⁸³ Treba reći kako Strossmayer nije bio u potpunosti zadovoljan, ali je smatrao da se sada ne treba buniti, već da treba iskoristiti priliku

¹⁷⁶ Pavić; Cepelić, 2013: 445.

¹⁷⁷ Isto, 445.

¹⁷⁸ Koščak, 1990: 59.

¹⁷⁹ Pavić; Cepelić, 2013: 446.

¹⁸⁰ Mažuranić je imenovan predsjednikom privremenog dikasterija za Hrvatsku i Slavoniju u Beču 29. II. 1860. godine. Vidi: Pavić; Cepelić, 2013: 450.

¹⁸¹ Nadbiskupski arhiv u Đakovu (NAĐ), fond 65., *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 14. II. 1861.

¹⁸² Koščak, 1990: 59. Mažuranić postaje kancelarom *Kraljevske hrvatsko-slavonske dvorske kancelarije* 20. XI. 1861., koja je kao definitivni organ počela djelovati 2. II. 1862. Vidi: Gross; Szabo, 1992: 127. i Pavić; Cepelić, 2013: 472.

¹⁸³ Koščak, 1990: 58.

koja se pružila i postići ustavnost kao prvi korak.¹⁸⁴ Mažuranić šalje caru zahvalnicu, za koju Strossmayer komentira kako je *dostojna uma Mažuranićeva i vrijedna da stupi pred oči Europe*.¹⁸⁵

Od ovoga trenutka počinje stalna suradnja i korespondiranje između Strossmayera i Mažuranića, koja će u periodu od sljedeća dva desetljeća imati uspone, padove i poneke pauze. Prvo pismo iz njihove korespondencije 1860-ih godina zapravo je ono od 3. siječnja 1861. u kojem Strossmayer čestita Mažuraniću na dobivenom mjestu predsjednika dikasterija: *Velecijenjeni našeg dvorskog dikasterija presedniče! Budite uviereni, priatelju, da se iz sve duše veselim, što ste nam Vi na čelo stupili naše verhovne oblasti u Beču. [...] U meni će te vazda Vašeg iskrenog poveditelja, priatelja i podapiratelja imat. [...] S ljubavlju i poštenjem ostajem Vaš priatelj i štovatelj*.¹⁸⁶ Zanimljivo je spomenuti kako Mažuranić tu čast dobiva opet usko vezano uz Schmerlinga – naime, Schmerling je postao ministrom svega dvadesetak dana prije Mažuranićevog imenovanja predsjednikom dikasterija.¹⁸⁷ Već 5. siječnja 1861. Mažuranić je imenovao velike župane, a Strossmayer je tim činom dobio još i titulu župana virovitičke županije.¹⁸⁸ Samo dva dana nakon toga, isplivalo je na površinu pitanje pripadnosti Međimurja. Car je naime naložio Banskoj konferenciji da *izvede pravo, koje Hrvatskoj na Medjumurje pripada*, i da taj elaborat čim prije u Beč pošalje.¹⁸⁹ Ban Šokčević htio je za to pitanje osnovati poseban odbor, no na prijedlog Bogovića, odlučeno je da se to pitanje prebaci u nadležnost budućeg Sabora.¹⁹⁰ Upravo je to bila fatalna pogreška, jer dok se na Banskoj konferenciji oko toga raspravljalo, stvar je s druge strane već bila dovršena. Naime, Međimurje je car pripojio Mađarskoj, preciznije, zaladskoj županiji.¹⁹¹ Mažuranić je na tu vladarevu odluku iz protesta dao ostavku na položaj predsjednika dikasterija, ali ju je na zahtjev prijatelja povukao. Ovdje je također intervenirao i Strossmayer opširnim memorandumom prema ministru predsjedniku Bernhard von Rechbergu, ali prekasno.¹⁹² Takvo stanje neizvjesnosti oko Dalmacije i pod pritiskom gubitka Međimurja, ali još uvijek u pozitivnom ozračju, trajalo je sve do početka tzv. *Sudbonosnog sabora*, jednog od nekoliko obilježja perioda 1860-ih godina.

¹⁸⁴ Pavić; Cepelić, 2013: 446.

¹⁸⁵ Isto, 450.

¹⁸⁶ NSKZ, R5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 3. I. 1861.

¹⁸⁷ Pavić; Cepelić, 2013: 450.

¹⁸⁸ Koščak, 1990: 60.

¹⁸⁹ Pavić; Cepelić, 2013: 454.

¹⁹⁰ Koščak, 1990: 63.

¹⁹¹ Isto, 63.

¹⁹² Isto, 63.

5.3. Sabor 1861.

Izbori u Hrvatskoj održani su tijekom ožujka 1861. u uvjerenju da će budući Sabor, ako već ne samostalno odlučiti o sudbini zemlje, onda barem čitavom svijetu pokazati što hrvatski narod hoće, a što neće.¹⁹³ A to što je najmanje htio svakako je bio njemački centralizam, kakav se opet pojavljivao u *Veljačkom patentu*. Neoapsolutizam je ostavio teško nasljeđe u svim zemljama Monarhije, ali je vjerojatno najteže u Hrvatskoj, koja se osjećala prevarenom za svoju lojalnost 1848. godine. Zato simpatije prema Mađarima nije mogao umanjiti niti gubitak Međimurja, ni njihove pretenzije na Rijeku, niti pozivnice da poslanici *pripojenih strana* sudjeluju na Ugarskome saboru.¹⁹⁴ Ovo se odnosi na većinu tadašnjeg naroda. Međutim, ubrzo će se vidjeti kako se i iz kojih razloga Mažuranić ipak više naslanjao na Beč, a zašto je Strossmayer smatrao kako nema sreće niti s Bečom, niti s Peštom, ali je više naginjao potonjoj.

Još nekoliko dana prije *Veljačkog patenta* car je pozvao bana Šokčevića da raspiše izbore za Hrvatski sabor, koji je trebalo sazvati 2. travnja 1861. prema demokratskoj osnovi iz 1848. godine.¹⁹⁵ U isto vrijeme imali su se sastati i Ugarski i Dalmatinski sabor.¹⁹⁶ Sabor se na kraju sastao nešto kasnije, 15. travnja 1861. godine, a danas je poznat pod imenom *Veliki Sabor* ili *Sudbonosni Sabor*.¹⁹⁷ Prve sjednice bile posvećene su posvećene Krajini, Dalmaciji i uopće integritetu hrvatskog teritorija.¹⁹⁸ Tim povodom je nakon rasprava odlučeno 8. svibnja 1861. poslati deputaciju caru, koju su kao i kod deputacije prilikom Banskih konferencija predvodili ban Šokčević i biskup Strossmayer.¹⁹⁹ Što se tiče Krajine, car je odmah udovoljio zahtjevu i naredio da se Krajišnici pozovu u Sabor, ali su ga imali napustiti čim bude završena rasprava o državnopravnim odnosima, jer zakoni koje donosi Hrvatski sabor, ne vrijede u Krajini.²⁰⁰ Po pitanju Dalmacije, iako je car preporučio tamošnjem Dalmatinskom saboru da izabere poslanike koji će zastupati Dalmaciju u Zagrebu, to je tajnom naredbom osujetio Schmerling.²⁰¹

¹⁹³ Koščak, 1990: 69.

¹⁹⁴ Isto, 69.

¹⁹⁵ Živančević, 1988: 108.

¹⁹⁶ Koščak, 1990: 69.

¹⁹⁷ Isto, 70. Ž. Sabol. (ur.) *Hrvatski sabor*, Sabor Republike Hrvatska, Nakladni zavod Globus i Školska knjiga, Zagreb 1995., 71.

¹⁹⁸ Koščak, 1990: 70.

¹⁹⁹ Isto, 71.

²⁰⁰ Isto, 71.

²⁰¹ Isto, 71.

Hrvatski sabor 1861. poznaje samo dvije političke stranke: Narodnu i Unionističku, koje svoje podrijetlo vuku još iz 40-ih godina 19. stoljeća, a za vrijeme neoapsolutizma faktički likvidirane.²⁰² Povratkom pseudoustavnosti i političkih sloboda, na ovom saboru ponovno su formirane. Stvarni vođa Narodne stranke bio je Strossmayer, a njezini najodlučniji predstavnici su: Mažuranić, Kukuljević, Matija Mrazović,²⁰³ Ivan Vončina,²⁰⁴ Rački, Maksimilijan Prica²⁰⁵ i Jovan Subotić.²⁰⁶ Vođa Unionističke stranke bio je Ante Stojanović, a ton su joj davali aristokrati iz sjevernih krajeva Hrvatske i Slavonije. Također je uz nju pristala i većina zastupnika Srba i Krajišnika, kao i Starčević²⁰⁷ te Kvaternik,²⁰⁸ koji su se tada svrstali uz njih, čineći tek jezgru buduće Stranke prava.²⁰⁹

Unionisti su u saboru imali većinu, a taj je omjer odgovarao i raspoloženju u narodu. Naime, hrvatski narod tada se oslanja na Mađare, a tome su pridonosili i brutalni ispadi Schmerlingove vlade, koja je započela svojevrstni drugi neoapsolutizam, koji će potrajati sljedeće četiri godine.²¹⁰ Napokon su na dnevni red sabora došla dva osnovna i dalekosežna pitanja, zbog kojih je i sazvan, a to je bio odnos Hrvatske prema Mađarskoj s jedne te prema Austriji s druge strane.²¹¹

Tako je krenula rasprava gdje su mnogi zastupnici održali svoje povijesne govore, a posebice su zapaženi bili upravo oni Strossmayera i Mažuranića, koji su tada decidirano iznijeli

²⁰² Koščak, 1990: 71.

²⁰³ Mrazović, Matija (1824.-1896.) – hrvatski političar, publicist, zastupnik u Hrvatskom saboru, član Narodne stranke i zagrebački gradonačelnik. Vidi: „Mrazović, Matija“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42213> (pristup: 29. VIII. 2017.)

²⁰⁴ Vončina, Ivan (1827.-1885.) – hrvatski političar, član Narodne stranke, zagrebački gradonačelnik. Kasnije pristupa mađaronskoj Narodnoj stranci (1880.). Vidi: „Vončina, Ivan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65319> (pristup: 29. VIII. 2017.)

²⁰⁵ Prica, Maksimilijan (1823.-1873.) – hrvatski pravnik i političar, zastupnik Narodne stranke, a kasnije pristaša Unionista (1871.). Vidi: „Prica, Maksimilijan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50306> (pristup: 29. VIII. 2017.)

²⁰⁶ Subotić, Jovan (1817.-1886.) – srpski književnik i političar, potpredsjednik Hrvatskog sabora (1865-67.), vođa Narodne samostalne stranke. Vidi: „Subotić, Jovan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58591> (pristup: 29. VIII. 2017.)

²⁰⁷ Starčević, Ante (1823.-1896.) – hrvatski političar i vođa Stranke prava. Veliki kritičar Narodne stranke i njenih pristaša. Vidi: „Starčević, Ante“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57830> (pristup: 29. VIII. 2017.).

²⁰⁸ Kvaternik, Eugen (1825.-1871.) – hrvatski političar, pripadnik Stranke prava. Najpoznatiji po Rakovačkoj buni gdje je i izgubio život. Vidi: „Kvaternik, Eugen“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34898> (pristup: 29. VIII. 2017.)

²⁰⁹ Koščak, 1990: 70.

²¹⁰ Isto, 72.

²¹¹ Isto, 72.

svoje političke stavove.²¹² Osnova i srž njihovih političkih stajališta potjecala je još od Kukuljevićeve *Iura Regni* te kodifikacije osnovnih sastavnih dijelova toga opravdanja, koje se nalazi u historijskom uvodu saborske adrese, a potječe od Račkog.²¹³ Naime, ta osnova bazirana je na tri načela pravnog kontinuiteta Hrvatske od vremena *narodnih kraljevah*, a to su: tvrdnja kako je hrvatski narod dobrovoljno pozvao na prijestolje Arpadoviće i da se zato povezao s Ugarskom samo personalnom unijom; dvostrani ugovori pri izboru Habsburgovca za hrvatskog kralja na Cetinskom saboru 1527. te hrvatskom *Pragmatičkom sankcijom* iz 1712. godine.²¹⁴

Debata o odnosu s Mađarskom trajala je više od mjesec dana, od 17. lipnja do 23. srpnja 1861. godine. Prvi je za govornicu stao Strossmayer 5. srpnja 1861. te je održao govor u trajanju više od dva sata, koji se odmah na prijedlog Vončine dao tiskati u 2000 primjeraka.²¹⁵ On u njemu savjetuje najveći oprez po pitanju Mađara, *jerbo je vazda bilo i bit će vazda, da kad se narod slabiji sa jačim druži, da slabiji polag sve opreznosti od svoje samosvijesti i od svojih prava sve više i više svijesno ili nesvijesno gubi, dok mu se naposljedku, kao što se je to s nama zbililo, samostalnost stara u neku sjenu ne razdimi.*²¹⁶ Također dalje kaže sljedeće: *Ja sam iskreni prijatelj federalnog saveza s narodi ugarskimi i zato želim, da se čim prije naš obćeniti kralj obćenitom krunom našom kruni. Mi ćemo ipak rado i čim prije k braći i susjedom našim u Ungariju pohrliti, da jednom te istom krunom, jednim te istim krunitbenim činom kralja našega krunimo.*²¹⁷ U ovom govoru Strossmayer po prvi puta jasno i naširoko iznosi svoje političke stavove, svoja mišljenja o prošlosti te svoju viziju kako bi trebalo izgledati buduće uređenje Monarhije. Ono što će uvijek ostati nepromijenjeno, a prvi puta je jasno naglašeno u ovom govoru, svakako je njegova želja za federativnim uređenjem, kao i za uzajamnu slavensku politiku za koju kaže da je se mora uvijek slijediti.²¹⁸

Tri dana kasnije, 8. srpnja 1861. godine, svoj prvi govor, znatno kraći od Strossmayerovog, ali vrlo jasan, *pravnički* i formalni (kako će i inače kasnije nastupati u politici), održao je Mažuranić.²¹⁹ On ne priča *romantičarski* poput Strossmayera, već iznosi pravne činjenice. Tako između ostaloga kaže: *Ali gospodo, ako i jesmo mi od Ugarske kraljevine odcijepljeni pravno u*

²¹² Vidjeti između ostalog: Pavić; Cepelić, 2013: 498-517.; Živančević, 1979: 208-212; Koščak, 1990: 73-75.

²¹³ Gross; Szabo, 1992: 131.

²¹⁴ Isto, 131.

²¹⁵ Pavić; Cepelić, 2013: 515.

²¹⁶ Koščak, 1990: 73-74.

²¹⁷ Pavić; Cepelić, 2013: 515.

²¹⁸ Isto, 33.

²¹⁹ Živančević, 1979: 208.

zakonarstvu, u administraciji i u sudbenosti, nismo ipak odcijepljeni ni pravno ni faktično od jedne ter iste s ugarskom kraljevinom krune. Toga koraka narod naš g. 1848. učinio nije; dapače je, premda bezuspješno, nastojao svimi silami o tom, da se s Ugarskom, pod sjenom iste krune, pomiri i nagodi. Mi smo dakle, što se tiče krune i krunjenja, s Ugarskom u svezi i danas.²²⁰ Mažuranić navodi dalje dva, po njegovom mišljenju moguća rješenja: *Ili će se Ugarska priznat i uticat uplivom svojim u njeke, makar koje, poslove austrijsko-centralne, ili će se pak sad opet po drugi put bit uveden u Austriju dualizam. [...] Mislite li vi, gospodo, da će ikad putem koncesija dualizam biti uveden? [...] Kad pomislim da je dualizam razdvojenje, raspolovljenje velikoga gospodarstva, koje se zove Austrija, onda ja, što se mene tiče, potpuno sam uvjeren, da se to putem koncesija ne će nikada dogoditi.*²²¹ Ovdje jasno vidimo kako Mažuranić nije vjerovao da se može dogoditi dualizam između Austrije i Mađarske, a jednako tako u to nije vjerovao niti Strossmayer, koji kaže kako *dualizam lako ni danas ni igda, po mom mnijenju, uspjeti ne će.*²²² Svoj govor Mažuranić završava s komentarom na očite sumnje u njega kao predsjednika dikasterija zbog bojazni kako će postati *austrijski igrač*. Na to se on duhovito osvrnuo: *Istina je, gospodo, da sam ja s predsjednikom dikasterija u tijesnoj personalnoj uniji; ali tko predsjednika toga pozna onako, kako ga ja poznam, taj će mi dati pravo, kad vam rečem, da se toga nimalo nije bojati.*²²³ Završava svoj govor na poznati način: *Držimo se dakle, gospodo, čvrsto onoga, što već imamo; jer se inače bojim, da u ovoj zemlji, ako ju prodamo, ne će kosti naše mirno počivati. Sudit će nam u svoje doba istorija.*²²⁴ Sabor je njegov govor s velikim interesom slušao iz dva razloga: prvo, jer je njegova državnička sposobnost bila poznata, a drugo, jer je Mažuranić kao predsjednik hrvatskog dikasterija stajao najbliže bečkim krugovima.²²⁵

Kao i većina u tom trenutku, Mažuranić i Strossmayer mišljenja su kako treba izjaviti Hrvatsku samostalnost i neovisnost pod jednom te istom krunom s Ugarskom te ne pristajati na bilo kakva daljnja odstupanja. Ipak, 13. srpnja 1861. pod pritiskom Unionističke stranke, a još više javnog mišljenja, Narodna stranka je popustila.²²⁶ U novo formuliranom prijedlogu oko odnosa s

²²⁰ Živančević, 1979: 209-210.

²²¹ Isto, 211.

²²² Koščak, 1990: 85.

²²³ Živančević, 1979: 212.

²²⁴ Isto, 212.

²²⁵ Pavić; Cepelić, 2013: 516.

²²⁶ Koščak, 1990: 75.

Ugarskom, koji je Sabor prihvatio kao glasoviti članak 42.,²²⁷ predviđa se zajednička legislativa i administracija, osim *u poslovih političnih, nastavnih, vjerozakonskih i pravosuđa*.²²⁸ Dakle, niz drugih poslova, a u prvom redu financije, imale su biti zajedničke. Tako se očekivana personalna unija vrlo brzo pretvorila u realnu uniju. Ali niti takav članak 42. Hrvatskog sabora od 1861. na koji će se kasnije Hrvati često pozivati, Mađari nisu htjeli priznati, jer je taj član zahtijevao teritorijalni integritet, uključujući Međimurje i Rijeku te državopravnu neovisnost Hrvatske.²²⁹

Nakon što je kompromisno riješeno pitanje odnosa prema Mađarskoj, Sabor se pozabavio drugim temeljnim pitanjem: odnosom prema Beču. To pitanje imalo je dva aspekta. Trebalo je raspravljati o načelnom priznanju veza i zajedničkih poslova između Hrvatske i Austrije, a s druge strane, trebalo je odlučiti, da li da kraljevina Hrvatska i Slavonija pošalju devet zastupnika u bečki Reichsrat, kao što je bilo predviđeno u *Veljačkom patentu*.²³⁰ Unionist nisu htjeli priznati nikakve državopravne odnose s Austrijom, a kamoli slati zastupnike u Reichsrat. U tome su ih podržali i Starčević i Kvaternik, ali i dobar dio zastupnika Narodne stranke.²³¹ Drugi dio Narodne stranke priznao je i faktičnu i državopravnu činjenicu postojanja stanovitih veza između Austrije i Hrvatske, a tome su između ostalog pripadali Mažuranić i Strossmayer.²³² Tada je prijedlog manjine iznio Maksimiljan Prica te ga obrazložio u komentaru, poznatijim kao *Pricina izjava*. U njoj se naime odbija da se šalju hrvatski zastupnici u Carevinsko vijeće, ali traži se sporazum s Austrijom i predlaže da se taj dogovor uredi putem slobodnog međusobnog dogovora.²³³ Većina je Sabora dočekala Pricinu izjavu na nož, a zanimljivo je kako dvoje najistaknutijih vođa Narodne stranke, upravo Strossmayer i Mažuranić, nisu sudjelovali u debati o *Pricinoj izjavi*.²³⁴ Tako je dana 3. kolovoza 1861. jednoglasno odlučeno da Hrvatskoj nema mjesta u Carevinskom vijeću.²³⁵ Upravo je moguće kako je ova odluka bila fatalna za Hrvatsku u sljedećih više od pola stoljeća. Naime, prihvaćanjem članka 42. koji je predviđao realnu uniju s Mađarskom, a odbijao svaku vezu

²²⁷ Tvorac članka 42. bio je sam Mažuranić, koji se na njega kasnije pozivao u svom pozdravnom govoru prilikom instalacije za bana. Vidi: Kolar- Dimitrijević, M. (1995). Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića?). *Povijesni prilozi*, 14(14), 166. Također vidi: Šišić, F. (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer*, I/IV., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1928, 246.

²²⁸ Koščak, 1990: 75.

²²⁹ Isto, 75-76.

²³⁰ Isto, 76.

²³¹ Isto, 76.

²³² Isto, 76.

²³³ Isto, 76.

²³⁴ Isto, 77.

²³⁵ Isto, 77. U Cepelić; Pavić, 2013: 605. navodi se datum 5. VIII. 1861.

s Austrijom, Sabor je na neki način ovlastio Mađare da bez Hrvata riješi zajedničke poslove s Bečom. Time su Hrvati priznali dualizam već šest godina prije nego što je on bio ostvaren.²³⁶

Osim u raspravama o odnosima s Mađarskom i Austrijom, Sabor je raspravljao i o drugim važnim stvarima, bitnima za sva važnija područja modernizacije. Ukinuti su svi apsolutistički zakoni, proglašena je sloboda tiska, raspravlja se o hrvatskom jeziku, kao i o osnivanju Sveučilišta i Akademije. Može se reći kako je ovaj Sabor zapravo prethodnik reformi u vrijeme Mažuranićevog banovanja.²³⁷ Unatoč svemu, Hrvatski sabor raspušten je 22. studenog 1861. kao *neposlušan*, uz kraljev odgovor na adresu u kojem se navodi kako zaključci Sabora nisu u skladu s duljinom njegovog zasjedanja.²³⁸ Car nije potvrdio zahtjev o narodnom jeziku kao isključivom službenom jeziku, a pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom moglo je tada doći u obzir jedino da je Sabor prihvatio slanje zastupnika u Carevinsko vijeće, a samim time i priznao *Listopadsku diplomu i Veljački patent*.²³⁹

5.4. Mažuranić kao kancelar – politička gibanja

Dva dana prije nego li je raspušten Sabor, 20. studenog 1861., Mažuranić je imenovan za hrvatskog kancelara u Beču. Ipak će kancelarija s pravim djelovanjem krenuti tek početkom veljače 1862. godine. To imenovanje bilo je glavni povod početku učestalog korespondiranja Strossmayera i Mažuranića, jer je Strossmayer između ostaloga svakako uvidio priliku da se takva Mažuranićeva pozicija maksimalno iskoristi. Dana 5. prosinca 1861. Strossmayer čestita Mažuraniću na dobivenoj poziciji kancelara te mu šalje izvješće o glavnoj skupštini virovitičke županije, navodi Račkog kao osobu od neprocjenjive važnosti za Hrvatsku te najavljuje svoju ostavku na mjesto virovitičkog župana.²⁴⁰ Kaže između ostalog sljedeće: *Ja pozornost Vašu obratjam na Račkoga. On će Vam biti, ma ga gdje namjestili desna ruka. Ja već odavna tentam kardinala, da ga kanonikom zagrebačkim napravi. On ima biti tajnikom naše akademije. [...] Učinite ga ravnateljem zagrebačke Gimnazije [...] Priatelju! [...] Ja ću odstupiti tek onda kad*

²³⁶ Koščak, 1990: 81

²³⁷ Gross; Szabo, 1992: 142-146.

²³⁸ Sršan, S. (2012). Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine - za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora -. *Povijesni zbornik : godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, 4(5), 8.

²³⁹ Gross; Szabo, 1992: 140.

²⁴⁰ NAD, fond 65., *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 5. XII. 1861.

*izbor obavim prvog podžupana, jerbo mislim, da drugom neće tako lako za rukom poći izbor tako rukovoditi, da se izabere čovjek sposoban i čestit. Vi dotle se domislite o mom nasljedniku. Nepitajte jel slavonac ili Horvat, pitajte jel čovjek sposoban i čestit.*²⁴¹

Treba reći kako je Strossmayer nešto ranije te godine, u rujnu i listopadu 1861. već govorio s Mažuranićem o statusu Račkog, kojem piše: *Govorio sam s Banom i sa Ivanom Mažuranićem. Svi ćemo na Haulika udarit, da Vas kanonikom napravi. [...] Svi su mi dobru nadu dali i ja sam tog mijenja, da Vi nipošto ne ostavljate domovinu.*²⁴² Koliko je Mažuranić cijenio Strossmayera vidljivo je iz pisma Mažuranića Strossmayeru od 17. siječnja 1862. u kojem ga moli da mu naznači sposobne osobe za obavljanje službi unutar Dvorske kancelarije i Stola sedmorice.²⁴³ Ubrzo također odgovara i po pitanju namještenja Račkog za kanonika zagrebačkog kaptola, pa tako piše Strossmayeru 31. siječnja 1862. godine: *I ja cienim odlična svojstva kanonika kolegija i kaptola sv. Jeronima u Rimu, Franje Račkoga, i zato mnijem, da bi bilo najishodnije, istomu pribaviti i podieliti takovo mjesto, gdje bi prost od svake brige [...] posvetiti se mogao samo književnom djelovanju [...] Učinih stoga već osobno korakah kod uzoritog gospodina kardinala i nadbiskupa Juraja Haulika, još prigodom svojeg boravljenja u Zagrebu.*²⁴⁴ Nepuna tri tjedna kasnije, a vezano za istu tematiku, Mažuranić piše Strossmayeru kako je po pitanju Račkog zamolio bana Šokčevića da on osobno popriča s nadbiskupom Haulikom, a da će on navedeno svakako podupirati.²⁴⁵ Važno je reći kako pitanje Franje Račkog nije samo pitanje običnog namještenja. Naime, za Strossmayera je to pitanje od najveće političke važnosti, jer je Rački jedina osoba kojoj on beskrajno vjeruje te za koju smatra da na pravoj poziciji može biti od neizmjerne koristi narodu, ali vrlo vjerojatno i njemu osobno. Upravo je Rački bio Strossmayerov posrednik u kontaktu s mnogim ljudima, kao i osoba koja je znala smiriti Strossmayerov nagli temperament. U njihovoj međusobnoj korespondenciji vidljivo je na mnogim mjestima kako Strossmayer često prvo pita Račkog za mišljenje da li da nešto učini i/ili nekome piše. Upravo zato će borba za namještenje Račkoga biti jedna od glavnih tema u odnosu Strossmayera i Mažuranića. Što se tiče pozicije župana virovitičke županije, Strossmayer zbilja daje ostavku te obrazlaže Mažuraniću kako mu je sav taj status

²⁴¹ NAĐ, fond 65., *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 5. XII. 1861.

²⁴²F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 4-5.

²⁴³ NAĐ, fond 65., *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 17. I. 1862.

²⁴⁴ NAĐ, Fond 65., *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 31. I. 1862.

²⁴⁵ NAĐ, Fond 65., *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 18. II. 1862.

služenja koji obezvrjeđuje samoupravu županija dozlogrdio: *zato sam se i odlučio odstupiti*, kao što su već bili odstupili njegovi dožupani i drugi manjinci.²⁴⁶

U ovom trenutku događa se politički obrat i kod Mažuranića i kod Strossmayera. Možda je riječ obrat doduše malo prejaka, već bi preciznije bilo reći da su nakon duge neizvjesnosti i jedan i drugi iz svojih razloga odlučili odabrati stranu. Mažuranić se kao kancelar s radnim mjestom u Beču, svakako svjesno ili nesvjesno približio toj struji, a ne treba zanemariti niti nastavak njegove suradnje sa Schmerlingom, koji je postao ministrom. S druge strane, Strossmayer potkraj 1861. piše Račkom: *U sadašnjih okolnosti ne ima spasa, no držati se čvrsto Mađara, a buduć da su Mađari u velikoj stisci i buduć dobro ćute, koliki bi za njih udarac bio, da naša zemlja u Reichsrat pođe, to bi po mom mnijenju dobro bilo, da naš prijatelj do Pešte se potruži.*²⁴⁷ Glavni razlog zašto je Strossmayer prevagnuo na Peštu, bio je uvid u to kako se ne može imati povjerenja u Austriju, jer jedno obećaju, a rezultati su suprotni. Tu se misli na gubitak Međimurja, nepripajanje Dalmacije i nerješavanje statusa Vojne Krajine.²⁴⁸ Opomenut od strane Ožegovića da zbog svojih stavova na taj način neće postati zagrebačkim nadbiskupom, Strossmayer odgovara: *Što se moje osobe tiče, ja ništa na ovome svijetu ne tražim, ničega se na ovome svijetu ne strašim.*²⁴⁹ Strossmayer nije previše žalio što na Saboru 1861. nije na kraju nadjačala njegova Narodna stranka svojim zahtjevom za federativno uređenje Austrije. Taj njegov stav zapravo je došao do izražaja već i na samom Saboru, jer kada se radilo o *Pricinjoj izjavi*, on kao stvarni vođa Narodne stranke i naroda nije uzeo riječ u presudnom trenutku kada se odlučivalo o odnosu Hrvatske prema cjelokupnosti Monarhije. Tu tendenciju da se u kritičnom trenutku povuče s poprišta, i da katkad čak i ne objavi svoj stav, a kamoli da ga brani, Strossmayer je pokazivao u tijeku cijelog svojeg političkog rada.²⁵⁰ Ovo je vrlo važno, jer će upravo iz istih razloga Strossmayer često kritizirati djelovanje Mažuranića.

Navedene činjenice dovele su do toga da ubrzo dođe do raskola u Narodnoj stranci, no prije toga odmah na početku treba razbiti jedan mit. Naime, Strossmayer i Mažuranić nisu bili u svađi povodom toga te su uredno u tom periodu i dalje uredno i opširno korespondirali. Činjenica je kako se vidi u korespondenciji između Račkog i Strossmayera pojava određenog kriticizma na

²⁴⁶ Sršan, S., 2012: 30.

²⁴⁷ Koščak, 1990: 83.

²⁴⁸ Isto, 85.

²⁴⁹ Isto, 86.

²⁵⁰ Isto, 87.

račun Mažuranića, no izgleda kako obojica nikada nisu vjerovali da Mažuranić radi protiv interesa Hrvatske.

Iz Narodne stranke izdvojila se 1862. struja na čelu s Mažuranićem i nadbiskupom Haulikom, koja se nazvala Samostalna narodna stranka i smatrala je da treba krenuti pravcem *Pricine izjave* na Saboru 1861. godine, dakle pregovarati sa Schmerlingovim režimom.²⁵¹ Ovdje se treba još jednom osvrnuti na činjenicu i zanimljivost kako niti Mažuranić u Saboru nije branio niti komentirao navedenu izjavu tijekom 1861. godine. No, dolaskom na mjesto kancelara i svojim povratkom u Beč, vjerojatno je uslijed ponovnog zbližavanja sa Schmerlingom čvrsto stao na tu stranu. Mažuranić je već u proljeće 1862. pozvao velike župane da svim silama podupru namjere vlade pri rješavanju državnopravnih pitanja u smislu *Veljačkog patenta*.²⁵² Kao već navedeno, to je bio okidač koji je natjerao Strossmayera da se odrekne službe virovitičkog župana. S obzirom da je car ostavio mogućnost sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom (ali Schmerling je podupirao autonomašku birokraciju u Dalmaciji), ta je struja mislila da bi, uz pomoć dvorskog kancelara Mažuranića i njegovih veza s najvišim krugovima Monarhije, mogla učiniti korak prema cjelokupnosti Trojedne Kraljevine.²⁵³ Po mišljenju Vase Bogdanova, *samostalci* su bili *najnenarodnija* stranačko-politička grupacija u Hrvatskoj, čija je stranka osnovana isključivo po želji habsburškog dvora i austrijske vlade.²⁵⁴ Također kaže kako je do rascjepa u Narodnoj stranci došlo jer je kancelar Mažuranić svoju stranačku formaciju stvorio prije svega od njenih članova, pridobivajući ih službama.²⁵⁵ Mažuranić također izdaje posebnu odredbu kojom poziva činovnike i učitelje da ne čitaju *Pozor*, tada jedini opozicijski list koji djeluje pod krilom Narodne stranke, koji je 1864. i zabranjen.²⁵⁶ Zatvara se čak i *Narodna čitaonica* u Zagrebu, pod izgovorom da se u njoj sastaju *opozicijski življi*.²⁵⁷ Bogdanov oštro zaključuje da su kao oruđe u rukama centralističke Schmerlingove vlade Haulik-Mažuranićevi samostalci za četiri godine svog vladanja (1862-1865.) uništili i ono malo hrvatske slobode i samostalnosti do kojih je bilo došlo 1861. te ponovno uspostavili jedno stanje, koje se nije puno razlikovalo od Bachovog apsolutističkog pritiska na račun Hrvatske.²⁵⁸

²⁵¹ Gross; Szabo, 1992: 175.

²⁵² Isto, 177.

²⁵³ Isto, 175.

²⁵⁴ Bogdanov, 1958: 605.

²⁵⁵ Isto, 606.

²⁵⁶ Isto, 617. Gross; Szabo, 1992: 176.

²⁵⁷ Bogdanov, 1958: 617.

²⁵⁸ Pavić; Cepelić, 2013. 618.

S druge strane, Koščak zaključuje obratno, sagledavajući cjelokupni kontekst tadašnje političke situacije unutar Monarhije. Naime, on kaže da je paradoksalno, ali da je Hrvatska u Schmerlingovo doba te doba Samostalne narodne stranke imala rijetko viđenu slobodu, a najveću od nenjemačkih naroda u Monarhiji.²⁵⁹ To se imalo zahvaliti vještinama svojih državnika, koji su u situaciji sudaranja tri struje (centralizma, federalizma i dualizma) znali iskoristiti Jelačićevo nasljeđe prekida s Mađarskom i Strossmayerov autoritet u odbijanju centralizma.²⁶⁰ Među tim državnicima posebno mjesto ima Mažuranić na čelu hrvatske dvorske kancelarije, ustavnog tijela kakvog su imali još samo Mađari. Njegova glavna briga bila je spriječiti dualizam, odnosno, ne dopustiti da Mađari preteku Hrvate u sporazumu s Bečom. S druge strane, Strossmayer to nije pokušavao zbližavanjem s Bečom, već zaplašivanjem stvaranja Jugoslavenske zajednice.²⁶¹

Osobno sam mišljenja kako je ovakvo tumačenje od strane Koščaka vrlo vjerojatno i najbliže istini te uzevši sve ondašnje okolnosti u obzir, vjerojatnije je kako je Mažuranić pokušavao postepenim i mudrim načinima zaista isposlovati dugoročniju bolju političku situaciju za Hrvatsku, žrtvujući tada određene stvari na štetu Hrvatske, kao (lažni?) znak dobre volje prema Beču. Ne čudi da se takvi Mažuranićevi potezi nisu mogli razumjeti, a među nezadovoljne takvom politikom spadao je i Strossmayer, koji u pismu Račkom od 29. studenog 1862. po prvi puta kritizira Mažuranića: *Pisat ću još danas i našem kancelaru, ali se nikakvom uspjehu [...] ne nadam. Naši su izgubili svaku energiju. Ja sam iz izvora dost vjerojatnog čuo, da naši ljudi samo ono hoće, što drugi žele i zapovijedaju.*²⁶² Navedena kritika bila je rezultat toga što nakon gotovo godine dana nije bilo nikakvog pomaka oko statusa Franje Račkog, da ga se promakne na razinu kanonika zagrebačke nadbiskupije. Pola godine kasnije, 28. lipnja 1863. Rački piše Strossmayeru te mu prenosi puno pozdrava od Mažuranića i piše sljedeće: *on je sveđer Vaše Preuzvišenosti štovalac. Toli on, kao i ostali dvorski savjetnici pitali su me, kada dojde u Beč Vaša Preuzvišenost? Kancelar misli da bi bilo dobro ipak tamo doći. [...] Moram iskreno ispovjediti, da ga ne najдох u ničim promijenjena, a kada govoraše o našoj knjizi, o školah, o Akademiji, o imenu hrvatskom itd., uspali se je često i poletio kano pjesnik „Čengić-age“.*²⁶³ Franjo Rački provodio je puno više vremena u društvu Mažuranića, nego što je to radio Strossmayer. Vrlo je vjerojatno da treba

²⁵⁹ Koščak, 1990: 88.

²⁶⁰ Isto, 88.

²⁶¹ Isto, 88.

²⁶² F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 12.

²⁶³ Isto, 13.

vjerovati procjeni Račkog te da upravo ovo njegovo pismo Strossmayeru opovrgava uvriježena mišljenja da je Mažuranić u tom periodu radio svjesno *protu-Hrvatski*. Upravo je vjerojatno suprotno; da se prilagođavao političkoj situaciji te pokušavao održati maksimalnu slobodu koju je u tom periodu bilo moguće imati.

Prije nastavka detaljnijeg analiziranja i kontekstualiziranja korespondencije između Strossmayera i Mažuranića, treba reći kako evidentno nedostaju neka pisma u razdoblju između 1862. i 1863. godine, kako ona Strossmayera, tako i Mažuranića. To znamo zato jer se Mažuranić u svakom poslanom pismu poziva na datum dobivenog pisma po kojemu povratno i odgovara, dok se u sačuvanim pismima Strossmayera to vidi iz konteksta. Ista situacija prati cijeli period njihovog korespondiranja, tako da će u budućnosti zasigurno biti otkriveno još od njihove korespondencije.

Između nekoliko manje bitnih pisama koja se tiču namještenja, vrijedi izdvojiti pismo Mažuranića od 16. ožujka 1863. u kojem kaže Strossmayeru da drži shodnim caru zahvaliti radi *premilostivo dozvoljene jugoslavenske akademije*.²⁶⁴ Također kaže Strossmayeru: *meni će osobno bit drago, ako budem povodom pomenute deputacije imao čast Vas Preuzvišeni Gospodine pozdraviti ovdje u Beču. [...]*²⁶⁵ Strossmayer odgovara na ovo pismo 7. travnja 1863. gdje kaže kako će doći u Beč s deputacijom, ako on (Mažuranić) misli da bi bilo *ugodno i probitačno da ja N.V. (Našem Veličanstvu, op.a.) osobno na toj milosti zahvalim*.²⁶⁶ Naime, iz ovog pisma vidi se kako su Strossmayer i Mažuranić već tada surađivali po pitanju statusa buduće Jugoslavenske akademije, ali isto tako da je Strossmayer držao do Mažuranićevog mišljenja o tome koje bi daljnje korake bilo pametno poduzeti. Zanimljivo je kako će 70-ih godina Strossmayer kritizirati, pa čak i optuživati Mažuranića kako je on osobno kriv za zavlačenje i osujećivanje rada Jugoslavenske akademije, kao i dovršavanja gradnje njene nove palače u Zagrebu.

Dana 14. travnja 1864. Strossmayer šalje Mažuraniću dugačko pismo kojeg se tiče statusa njegovog sjemeništa u Đakovu, gdje ga moli da mu se vrati dotacija od 6.000 forinti što je njegovo sjemenište prije uživalo, bez kojega ono ne može dalje opstati.²⁶⁷ Isto radi i svega dva tjedna kasnije, u pismo od 30. travnja 1864. godine, gdje još dodatno po prvi puta u njihovoj korespondenciji iznosi pitanje željeznica, informirajući Mažuranića da će ga po tom pitanju

²⁶⁴ Radi se o odobrenju statuta Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koju je car Franjo Josip službeno potvrdio tek 4. III. 1866. Vidi: "Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti" Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26392> (Pristup: 02. IX. 2017.)

²⁶⁵ NAĐ, fond 65., *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 16. III. 1863.

²⁶⁶ NAĐ, fond 65., *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 7. IV. 1863.

²⁶⁷ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 14. IV. 1864.

pohoditi Julije Janković.²⁶⁸ A isključivo o pitanju svoga sjemeništa šalje još jedno dugačko pismo opet niti tri tjedna nakon prošloga, 19. svibnja 1864. godine. U njemu naposljetku zaključuje i moli Mažuranića: *Ja Vašu preuzvišenost što mogu toplije na stvar preporučujem. Radi se o stvari neizmjerljivo važnoj za me i za diacezu moju. [...] O uspiehu tom ovisi da li će meni uskoro za rukom poč seminar podići,*²⁶⁹ *na koji sam ja već 80 hilj. potrošio.* Ovo je pismo dalje zanimljivo iz razloga jer navodi ovu informaciju: *Znati će Vaša preuzvišenost, da mi je Ban veliki neprijatelj.*²⁷⁰ Ovo je još jedna potvrda kako je Strossmayer u periodu rascjepa Narodne stranke, iako je Mažuranić na *suprotnoj strani*, bio s njim u korektnim odnosima. U tim trenucima Mažuranić provodi (barem se tako činilo) austrofilsku politiku zajedno s nadbiskupom Haulikom i banom Šokčevićem, no Mažuranića čak niti tada nije smatrao neprijateljem, pogotovo sudeći prema pismu Strossmayera od 5. veljače 1865. godine: *Buduć sam iz priateljskih naših posljednjih razgovorah opaziti mogao, da Vaša preuzvišenost cieni, da bi ja na političkom polju djelovati imao, ako je samo tada moguće, ako ko što u svakom poslovanju, tako i u tomu pratila me bude mirna sviest i osviedočenje.*²⁷¹ U istom pismu raspravlja se o budućem sazivu Sabora, gdje Strossmayer daje svoje sugestije i mišljenja o tome kako bi on imao izgledati te da se mora odustati od svakog mogućeg oktroja.²⁷² Ipak, ovdje ćemo lako vidjeti i jednu stranu Strossmayera, koju bismo mogli nazvati u najmanju ruku prevrtljivom i neiskrenom, ili u blažem obliku pragmatičnom. Naime, mjesec dana ranije, 3. siječnja 1865. Strossmayer je u pismu Račkome bio vrlo kritičan prema Mažuraniću: *Naši ljudi, inn specie outem (specifično, op.a.) kancelar (Mažuranić), politizirahu sa mnom i suviše. Čudo, ti ljudi hotimice razoriše sve političke elemente u zemlji, s kojimi bi se moglo uspješno djelovati, pak bi sad rad djelovali i ugledom se i sposobnošću odličnih ljudi služili.*²⁷³

Unatoč kritici, godine 1865. pojavljuju se dakle prve naznake da bi Strossmayer mogao pristati pod nekim uvjetima na sporazum s krunom. Na žalost, unatoč Mažuranićevim i Strossmayerovim nadanjima da neće biti oktroja po pitanju budućeg izbornog reda i saziva Sabora, pokazalo se kako to nije bilo točno.²⁷⁴ Izgleda kako niti Mažuranić nije bio dovoljno jak da provede

²⁶⁸ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 30. IV. 1864. Janković Julije (1820.-1904.) – hrvatski političar i pravnik. Vidi: „Janković, Julije“ Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Julije_Janković%28politikar%28Dar%29 (pristup: 01. IX. 2017.)

²⁶⁹ Radi se o seminaru za bosanske franjevce. Vidi: Koščak, 1990: 41.

²⁷⁰ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 19. V. 1864.

²⁷¹ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 5. II. 1865.

²⁷² Isto.

²⁷³ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 25-26.

²⁷⁴ Koščak, 1990: 99.

u život pomirljiv stav koji je pokazao u tim trenucima pred Strossmayerom. Kraljevim dopisom od 17. siječnja 1865. naređeno je banu Šokčeviću da sazove Bansku konferenciju (treću) koja će donijeti novi izborni zakon koji je u glavnim crtama već bio sugeriran u kraljevom pismu.²⁷⁵ Stoga se Strossmayer nije odazvao pozivu na treću Bansku konferenciju, a Narodna je stranka išla toliko daleko protiv vladine (Mažuranićeve) Samostalne stranke, da se fuzionirala s unionistima.²⁷⁶ Treba ipak staviti naglasak kako je Strossmayer ostao izvan tih događanja, a vrlo duhovitu opasku iznio je po tom pitanju i August Šenoa,²⁷⁷ koji je rekao *Mi smo to zvali „fuzijom“, a Austrofili „konfuzijom“*.²⁷⁸

Zajedno s likvidiranjem Schmerlingova apsolutističkog sistema u središtu, morali su biti uklonjeni i eksponenti nasilne centralizacije u Hrvatskoj. U srpnju 1865. Mažuranić odstupava s mjesta kancelara (ostavka je prihvaćena tek 1. studenog 1865.), a na njegovo mjesto postavljen je unionista Emil Kušević.²⁷⁹ U tim trenucima sve je izvjesniji rat između Austrije i Pruske te će sljedeće zasjedanje Sabora u periodu od 12. studenog 1865. pa do 25. svibnja 1867.²⁸⁰ proći u sjeni ratnih događanja. Po svojoj važnosti on se ne može se mjeriti sa Saborom iz 1861. godine, no daleko od toga da nije bio po mnogočemu zanimljiv.

6. Sabor 1865.-1867.

Hrvatski sabor, čiji se zadnji saziv razišao još 12. studenog 1861. godine, nije se pune četiri godine sazvaio.²⁸¹ Stjecajem okolnosti, car se dakle odlučio u srpnju 1865. otpustiti Schmerlinga te postaviti na poziciju državnog ministra, dotadašnjeg namjesnika Češke Richarda Belcredia.²⁸² On je predviđao federativnu organizaciju na temelju *Listopadske diplome*, prema kojoj je težište ustavnog života u saborima, a car je 20. rujna 1865. proglasio privremeno sistiranje *Veljačkog patenta* jer ga veći dio Monarhije odbija.²⁸³ Kada je nastupio Belcredi, Mažuranić je u svojim

²⁷⁵ Koščak, 1990: 99.

²⁷⁶ Isto, 100.

²⁷⁷ Šenoa, August (1838.-1881.) – hrvatski književnik, dramaturg, kritičar i prevoditelj. Vidi: „Šenoa, August“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59443> (pristup: 1. IX. 2017.).

²⁷⁸ Živančević, 1979: 498.

²⁷⁹ Koščak, 1990: 103. Bogdanov, 1958: 620.

²⁸⁰ Isto, 101.

²⁸¹ Pavić; Cepelić, 2013: 533.

²⁸² Gross; Szabo, 1992: 191.

²⁸³ Isto, 191.

zadnjim danima na poziciji kancelara morao ponovno dopustiti županijske skupštine i opozvati naredbu o isključivoj disciplinskoj vlasti velikih župana nad činovnicima. Belcredijeva amnestija osuđenih za tiskovne delikte omogućila je ponovno izlaženje *Pozora*.²⁸⁴

Predstavnici Samostalne narodne stranke, koji su se za Schmerlingova režima morali izjašnjavati za *Veljački patent*,²⁸⁵ sada su mogli, na temelju *Listopadske diplome*, istaknuti federalistički smjer. Programatski su se dakle približili Narodnoj stranci koja je odbijala pregovore s dotadašnjim centralističkim sistemom, ali ne i sporazum s bečkim središtem uopće, kako je to pokazala na izborima 1861. godine.²⁸⁶ Usprkos tome, prvaci Narodne stranke nisu odmah prihvatili pruženu ruku *samostalaca* jer nisu mogli preći preko činjenice da su ovi podupirali mjere Schmerling-Mažuranićeva režima protiv njih.²⁸⁷ Prije nego li će se te dvije stranke opet potpuno zbližiti i ujediniti tijekom samog nadolazećeg Sabora, a samim time i Strossmayer i Mažuranić, vrijedi istaknuti zadnju kritiku Strossmayera prema potonjem sve do 1870-ih godina. Ona se nalazi u pismu Strossmayera Račkom od 2. travnja 1866. godine. Kritika se ticala osnivanja novog lista *Svijet* koji se trebao baviti hrvatskim pitanjima. Upravo je to ime bilo trn u oku za Strossmayera: *Kad sam čuo da će „Svijet“ izlaziti, pala mi je na pamet priča: „Reci štogod oštra, duboka i visoka“; pak budala odgovori: „Britva, đerma i bunar.“ Sad bi još trebalo nadodati i „široko“ – „Svijet“. To je novljanska bahatost²⁸⁸ „Svijetom“ nazvati organ, koji ima o naših stvari raspravljati. [...] Il je možebit kardinal²⁸⁹ htio imati u Zagrebu „Le monde“! Budalaštine!²⁹⁰*

Hrvatski se sabor imao najprije sazvati za 17. srpnja 1865. godine, ali je datum saziva još tri puta odgađan da bi se pronašla najbolja formulacija kraljevskog reskripta, o čemu jednom 16. kolovoza 1865. Mažuranić osobno obavještava Strossmayera.²⁹¹ To će ujedno biti zadnje poznato pismo Mažuranića Strossmayeru sve do 1871. godine, a zanimljivo je kako je zadnje pismo u obratnom smjeru bilo od 9. lipnja 1865., također sve do 1871. godine. Bilo bi nezahvalno nagađati koji je točno razlog (ili više njih) da Mažuranić i Strossmayer nisu korespondirali u sljedećih šest godina, pogotovo jer su u periodu koji slijedi opet bili na istoj političkoj strani. Ipak, to je svakako zanimljiv detalj koji bi još trebalo istražiti. Kako god bilo, prvi nacrt carevog reskripta, kojeg je

²⁸⁴ Gross; Szabo, 1992: 192.

²⁸⁵ Ovdje treba primijetiti kako je, prema Gross; Szabo, 1992: 192. naglasak na riječi *morali*.

²⁸⁶ Gross; Szabo, 1992: 192.

²⁸⁷ Isto, 192.

²⁸⁸ Ovdje se cilja na Mažuranića koji je rođen u Novom Vinodolskom.

²⁸⁹ Juraj Haulik.

²⁹⁰ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 32-33.

²⁹¹ NAD, Fond 65., I. *Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 16. VIII. 1865.

sastavio Mažuranić, doživio je dvaput bitne promjene, pogotovo s obzirom na članak 42. (što ga je 1861. car potvrdio), jer ga je ugarski dvorski kancelar smatrao provokacijom za Mađare.²⁹² Reskript na kraju ne spominje članak 42. (što delegaciju Hrvatskog sabora automatski stavlja u podređeni položaj u budućim raspravama s Ugarskom stranom), ali s druge strane car nije dopustio Mađarima da se o odnosima Ugarske i Hrvatske mora raspravljati isključivo na Ugarskom saboru.²⁹³ Nadalje je dogovoreno da će se pitanje Dalmacije uzeti u pretres tek nakon konačne odluke Hrvatskog sabora o državnopravnom položaju Hrvatske i Slavonije, a car je odbio mađarski zahtjev da se Rijeka pozove na Ugarski sabor kako bi u samom početku spriječio napetosti.²⁹⁴ Reskript je inače bio jasan u načelu da Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija nemaju atribut državnosti.²⁹⁵ To je bila početna pozicija prije početka saziva Hrvatskog sabora, koji je napokon počeo zasjedati 12. studenog 1865. godine.²⁹⁶

Na početku je Mažuranićeva struja uz pomoć bana Šokčevića nastupala kao režimska, iako za to nakon Schmerlingova pada nije imala opravdanja.²⁹⁷ Tako je Hrvatski sabor počeo svoj rad u znaku sloge Narodne i Unionističke stranke.²⁹⁸ Ipak, nakon *Rujanskog manifesta*²⁹⁹ samostalci su se programski približili liberalima (Narodnoj stranci) jer su napustili *Veljački patent* te su počeli zastupati federalizam. Ovdje su se pripadnici Narodne stranke našli u suprotnosti sa svojim dotadašnjim saveznicima unionistima, koji su bili pobornici dualizma.³⁰⁰ To je prvi korak prema ponovnom zbližavanju pripadnika Narodne i Samostalne narodne stranke, koje će se uskoro i u potpunosti opet sjediniti.

Najteži zadatak Sabora bio je odgovoriti na prije spomenut carev reksript, to jest donijeti saborsku adresu caru. Sabor je, drugim riječima, opet imao odrediti svoj stav prema glavnom ustavnom pitanju, a to je bio odnos Hrvatske prema Mađarskoj i Austriji.³⁰¹ Pred saborskim plenumom pojavile su se dvije *adrese* koje su isticale plan budućeg usmjerenja hrvatske politike.

²⁹² Gross; Szabo, 1992: 193.

²⁹³ Isto, 193.

²⁹⁴ Isto, 193.

²⁹⁵ Isto, 193.

²⁹⁶ Isto, 194.

²⁹⁷ Isto, 195.

²⁹⁸ Koščak, 1990: 110.

²⁹⁹ *Rujanski manifest* - proglas kojim je 20. IX. 1865. Franjo Josip I. opozvao Veljački patent. Ne miješati s *Rujanskim manifestom* Narodne stranke iz 1871. godine. Vidi: "Rujanski manifest" Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53679> (pristup: 4. IX. 2017.).

³⁰⁰ Gross; Szabo, 192: 195.

³⁰¹ Koščak, 1990: 110.

Prva adresa sastavljena je od strane Račkog te nju u jednom od svojih glasovitih govora brani Strossmayer, dok je drugu adresu sastavio unionista Ante Stojanović.³⁰² Adresa Račkog, prvotno odbijana od strane unionista i *starčevićanaca*, naknadno je prihvaćena gotovo jednoglasno 10. veljače 1866. godine. Tako je Sabor 1866. prihvatio potrebu da se raspravlja o odnosima prema cjelokupnoj Monarhiji, što je 1861. isto tako kategorički odbio.³⁰³ Ovdje Koščak ironično komentira kako su predstavnici naroda u četiri godine nešto naučili, ali da to više nikome neće koristiti.³⁰⁴ Vrlo slično novonastalu situaciju komentira i Živančević, koji kaže kako je ona za Mažuranića bila gorka zadovoljština.³⁰⁵ Od suvremenika je svoj ljutiti komentar dao Ivan Vončina, komentirajući Strossmayerov zaokret, kao i zaokret Narodne stranke, koja je po tom pitanju sada stajala na načelima *samostalaca*: *Od samostalaca nitko neće govoriti za adresu, i to s razloga, što smo mi ta načela branili već u prvoj saborskoj periodu, pak smo rado prepustili slavu Strossmayeru i Mrazoviću da protiv biesnim magjaronom brane stvar, na koju su prije pljuvali.*³⁰⁶ S druge strane, Gross je mišljenja kako je pogrešno smatrati Narodnu stranku krivcem što je *prekasno* prihvatila Mažuranićev program (tj. program Samostalne narodne stranke) suradnje s Austrijom te time skrivila buduću nagodbu vladara s Mađarima. Ona tvrdi kako se car ni u kojem slučaju nije mogao nagoditi sa slabijim protiv jačeg i dopustiti da snažna mađarska opozicija i dalje ugrožava konsolidaciju Monarhije. S nezadovoljstvom u Hrvatskoj i Slavoniji car je neusporedivo lakše mogao izaći na kraj, pogotovo prepuštanjem sudbine ove zemlje mađarskim interesima.³⁰⁷ Osobno smatram da je potonje mišljenje realno, no svakako postoji mogućnost da bi ishod bio drugačiji, ili barem da bi buduća nagodba Hrvatske i Ugarske bila za Hrvatsku povoljnija nego li je na kraju ispala, da se nešto ranije prihvatilo stajalište Samostalne stranke.

Sabor je svojem odboru predstavio naputak od tri točke koji je trebao služiti kao smjernica za buduća djelovanja, a na carev zahtjev, Sabor je bio spreman pregovarati s Mađarima, bez da je dobio prethodne garancije o poštovanju hrvatske samostalnosti i teritorijalne cjelovitosti. Naputak se Sabor usvojio s većinom glasova, a za njega su zajednički glasali Strossmayer i Mažuranić, koji je kao narodni zastupnik bio izabran u Pakracu i Daruvaru.³⁰⁸ Naposljetku je Sabor odabrao odbor

³⁰² Koščak, 1990: 111. Vidi također: Gross; Szabo, 1992: 197.

³⁰³ Koščak, 1990: 111.

³⁰⁴ Isto, 111.

³⁰⁵ Živančević, 1988: 120.

³⁰⁶ Koščak, 1990: 122.

³⁰⁷ Gross; Szabo, 1992: 205.

³⁰⁸ Isto, 113.

od 12 članova između *narodnjaka* i *samostalaca*, koji je sa Strossmayerom na čelu imao poći u Peštu. Odbor se sastao krajem travnja 1866. s predstavnicima Mađarskog parlamenta. No Mađarima je bilo u interesu da se raspravljanje što više otegne, jer je rat između Austrije i Pruske bio pred vratima.³⁰⁹ Ovdje je Strossmayer uvidio svoju pogrešku po pitanju oslanjanja na Mađare, pa kada je Rački postavio pitanje o svrsishodnosti rasprava s Mađarima, Strossmayer je odgovorio: *Zar ne vidite, da Mađarima nije stalo, da se s nama na temelju članka 42. dogovore. Oni nas ne žele imati uza se kao narod paritetan, već pod sobom kao narod podložan.*³¹⁰ Ubrzo je objavljen ratni proglas cara Franje Josipa I. protiv Pruske te je sudbina Hrvatske, jednako kao i ona Mađarske ovisila o ratnom ishodu. Kako je rat ubrzo završio s negativnim ishodom po Austriju te ona suočena s krizom i financijskim problemima više nije mogla računati na centralizam, otvorile su se dvije novo-stare mogućnosti: federacija ili dualizam.³¹¹

Za federativno uređenje bili su svi slavenski narodi Monarhije, a u tu svrhu sastali su se u kolovozu 1866. u Beču predstavnici Poljaka i Čeha, kojima se kasnije u ime Hrvata pridružio Strossmayer.³¹² Slavenski federalisti imali su u svojem nastojanju potporu predsjednika vlade Rikarda Belcredija. No Strossmayer je o Belcrediju imao vrlo negativno mišljenje i smatrao ga je još opasnijim od Schmerlinga, koji je radio otvoreno, što bi ovaj htio pod krinkom federalizma. O tome piše Mrazoviću: *Nigda, moj prijatelju, vlada austrijska dobre volje ne će ništa za nasa Slavjane učiniti.*³¹³ Krajem listopada također piše Račkom s negativnim stavom prema Beču: *Prijatelj Mato misli, da bi se ja imao čim prije s Carem pomiriti i da bi ja imao prvi korak učiniti. [...] U Beču vlada mržnja proti nami.*³¹⁴ Dok tako federalisti nisu znali što zapravo da počnu i kako da jedni drugima pomognu, i dok se Strossmayer ponovno povlačio s poprišta navodeći mržnju Beča, koju je dobrim dijelom on sam uzrokovao uporno odbijajući prethodnih godina sve pozive za suradnju, Mađari i Nijemci radili su svim silama na stvaranju Austro-ugarskog dualizma, u čemu su imali puni blagoslov Bismarcka.³¹⁵

³⁰⁹ Koščak, 1990: 114.

³¹⁰ Isto, 114.

³¹¹ Isto, 117.

³¹² Isto, 117.

³¹³ Isto, 117.

³¹⁴ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 37.

³¹⁵ Otto Eduard Leopold, Bismarck (1815.-1898.) – knez, njemački državnik i kancelar. Vidi: „Bismarck, Otto Eduard Leopold“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7883> (pristup: 4. IX. 2017.).

Nakon austrijskog poraza u prvi plan mađarske politike izbija grof Julio Andrassy,³¹⁶ major revolucionarne mađarske vojske i poslanik Kossuthove vlade u Carigradu. Nakon dugogodišnje emigracije on se ponovno vratio u Mađarsku da bi je pomirio s Austrijom, koja mu je radila o glavi.³¹⁷ Približava se Friedrichu Beustu,³¹⁸ koji je nakon rata u Austriji dobivao sve veći utjecaj, da bi ubrzo bio imenovan ministrom vanjskih poslova. Tako su Mađari na jednom od najodgovornijih položaja u državi dobili svog prijatelja i pobornika dualizma.³¹⁹

Napokon je tek 23. prosinca 1866. godine, nakon što zbivanja usko vezana uz ratno stanje prošla, Strossmayer poveo deputaciju caru u bečkom Burghoffu te mu predao adresu uz pozdravni govor na hrvatskom jeziku.³²⁰ Naišao je na vrlo hladan prijem, jer je adresa bila u raskoraku s tadašnjim tokom zbivanja u Monarhiji. Vončina je povodom toga komentirao: *Mi smo godinu dana zakasnili s adresom, a toga sam se ja uvijek bojao i čini mi se da to uvidja i Strossmayer.*³²¹ Deputacija je posjetila i ministra Beusta, uskoro predsjednika vlade koji će provesti Austro-ugarsku nagodbu. No on nije htio niti čuti za federalizam, s obzirom kako je doveden upravo iz suprotnog razloga – da uvede dualizam.

Ubrzo se dogodilo upravo ono što ni Strossmayer ni Mažuranić nisu vjerovali, niti htjeli vjerovati. Njihove dvije stranke, koje su se baš pred tom opasnošću opet sjedinile, dualizam je potisnuo u pozadinu, a na političku scenu stupili su unionisti, da (paradoksalno) za Hrvatsku spase ono što se još spasiti dalo. Od velikih planova i nada, s kojima se većina Hrvata zanosila punih sedam godina, nije preostalo gotovo ništa.³²² Austro-ugarski dualizam, odnosno Austro-ugarska Monarhija zaživjela je 12. lipnja 1867. godine, četiri dana nakon krunidbe cara, kao zakonski članak 12/1867. Zadnji pokušaj Beča da privoli Hrvatski sabor na suradnju i slanje svojih predstavnika u Peštu da se sporazume s Mađarima, propao je. Beč je kao glavnu prepreku u provedbi toga vidio Strossmayera te je on pozvan u Beč 29. travnja 1867. da mu car osobno pokaže svoj reskript te mađarski prijedlog, koji je imao biti temelj buduće Hrvatsko-ugarske nagodbe.

³¹⁶ Andrassy, Gyula, st. (1823.-1890.) – grof i mađarski političar. Jedan od autora Austro-ugarske nagodbe te Austro-ugarski ministar vanjskih poslova. Vidi: „Andrassy, Gyula, st.“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2581> (pristup: 4. IX. 2017.).

³¹⁷ Koščak, 1990: 118.

³¹⁸ Beust, Friedrich Ferdinand (1809.-1886.) – austrijski diplomat i političar. Ministar vanjskih poslova i predsjednik vlade, koji je uz Andrassyja pripremio i proveo Austro-ugarsku nagodbu. Vidi: „Beust, Friedrich Ferdinand“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7354> (pristup: 4. IX. 2017.).

³¹⁹ Koščak, 1990: 118.

³²⁰ Isto, 123.

³²¹ Isto, 123-124.

³²² Isto, 125.

Strossmayer je odlučno odbio svoj pristanak.³²³ Strossmayer je *de facto* protjeran te odlazi na kraće vrijeme u Francusku, a zastupnici Hrvatske i Slavonije nisu sudjelovali na krunidbi cara.³²⁴ Za ovaj period treba na kraju izdvojiti jedan pozitivan i vrlo važan događaj za Hrvatsku, a to je carska potvrda Jugoslavenske akademije od 6. ožujka 1866. godine, gdje je kao njen predsjednik izabran Franjo Rački, a prvi pokrovitelj Strossmayer.³²⁵

7. Sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe

Nosioci hrvatskog političkog života ubrzo su zažalili odluku da se na krunidbu cara ne pošalje službeni predstavnik iz Hrvatske, s obzirom kako se na temelju pragmatičke sankcije vladar tada, stavljajući na glavu krunu sv. Stjepana, krunio ne samo kao mađarski, nego i kao hrvatski kralj.³²⁶ Treba primijetiti kako se u literaturi često navodi taj podatak, ali bez konkretnog pojašnjenja zašto je to važno. Naime, na taj je način Hrvatska izgubila argument o višestoljetnom kontinuitetu svoje državne individualnosti i samostalnosti, na koji se do tog trenutka uvijek pozivala.

Ubrzo poziciju bana gubi Šokčević te je na mjesto banskog namjesnika imenovan Levin Rauch,³²⁷ mađaron starog kova, koji se još u ilirsko doba borio za što uži savez s Ugarskom. Jasno je kako je jedan od razloga dolaska Raucha na mjesto banskog namjesnika bio je taj što je trebalo sazvati novi Sabor, koji će provesti Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Zanimljivo je kako Pavić i Cepelić komentiraju odlazak Šokčevića: *Na kolodvor ga je ispratilo tek nekoliko častnika. Toliko je pala njegova popularnost u Hrvatskoj. Ni traga više onom zanosu, s kojim ga je pozdravljao narod godine 1860.*³²⁸ U takvim uvjetima, daleko od nacionalnog zanosa, nije bilo teško shvatiti kako se situacija dalje razvijala, a jedan od prvih poteza novog banskog namjesnika Raucha bila je zabrana *Pozora*, jednako kao što ga je koju godinu ranije zabranio i Mažuranić.³²⁹

³²³ Koščak, 1990: 142.

³²⁴ Gross; Szabo, 1992: 213.

³²⁵ „Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26392> (pristup: 4. IX. 2017.).

³²⁶ Koščak, 1990: 147.

³²⁷ Rauch, Levin (1819.-1890.) – barun, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban. Vidi: „Rauch, Levin“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51968> (pristup: 4. IX. 2017.).

³²⁸ Pavić; Cepelić, 2013: 607.

³²⁹ Isto, 607. Koščak, 1990: 148.

Izbori za budući Sabor (1868.-1871.) obavljani su po oktroiranom izbornom redu od 19. studenog do 23. prosinca 1867. godine.³³⁰ Narodna stranka uspjela je sakupiti jedva 14 svojih privrženika.³³¹ Nagodbeni Sabor, sazvan za 8. siječnja 1868. godine, bio bi nezakonit i da izborni rezultati nisu postignuti nasiljem, jer izborni red nije izglasan u Saboru nego je nametnut.³³² Kada su zastupnici Narodne stranke predložili da se ova *skupština* raspusti te da se Sabor sazove na temelju na kojem je radio onaj prethodni 1865.-1867. godine, unionistička većina to je glatko odbila. Tako su predstavnici Narodne stranke napustili sabornicu te Narodna stranka nije više zasjedala na ovom Saboru, iako je to bilo protiv savjeta Strossmayera, koji je predlagao daljnju borbu.³³³

Uoči sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja će odrediti sudbinu Hrvatske točno za pola stoljeća, stranka koja je tako dugo predstavljala većinu hrvatskog naroda, našla se u poziciji da spas očekuje od opozicije unutar Unionističke stranke, od grofa Julija Jankovića i baruna Lazara Hellenbacha.³³⁴ Ubrzo se pojavljuje članak u *Novom pozoru*,³³⁵ a po svemu sudeći potjecao je od Strossmayera. U njemu se izražava spremnost da se Narodna stranka sporazumije s unionističkom opozicijom.³³⁶ Dana 30. siječnja 1868. izabran je novi odbor od 12 članova, slično kao i dvije godine ranije kada je Strossmayer bio na njegovom čelu te su započeli pregovori Hrvatske i Mađarske delegacije. Od svih većih ili manjih pitanja, glavno je bilo sljedeće: gdje će biti hrvatska blagajna, u Zagrebu ili Pešti?³³⁷ Nakon nekoliko mjeseci pregovora, Hrvatska je popustila i po pitanju financija.³³⁸

Potkraj srpnja 1868. hrvatski i ugarski kraljevinski odbor suglasila su se o tekstu nacrtu Hrvatsko-ugarske nagodbe, koja je imala 70 članaka. Najvažnije točke nagodbe su:

Ugarska i Hrvatska sklapaju *državnu zajednicu*. Hrvatska priznaje nagodbu koju je Austrija 1867. sklopila s Ugarskom, *no uz naročitu ogradu da se ubuduće slični temeljni zakoni i odredbe mogu stvarati samo zakonitim sudjelovanjem kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Hrvatska

³³⁰ Pavić; Cepelić, 2013: 607.

³³¹ Isto, 607.

³³² Gross; Szabo, 1992: 223.

³³³ Isto, 224. Koščak, 1990: 152.

³³⁴ Koščak, 1990: 154.

³³⁵ Nakon zabranjivanja *Pozora* u Hrvatskoj i Slavoniji, u Beču novine nastavljaju izlaziti pod imenom *Novi pozor*. Vidi: „Obzor“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44664> (pristup: 4. IX. 2017.).

³³⁶ Koščak, 1990: 154.

³³⁷ Isto, 157.

³³⁸ Isto, 159.

dobiva *potpunu autonomiju* s obzirom na *zakonodavstvo i upravu u svim poslovima nutarnjim, bogoštovlja, nastave i pravosuđa*. Ugarskoj i Hrvatskoj biti će zajednička ministarstva: financija, poljoprivrede, trgovine i obrane. Kod ovih ministarstava uredit će se posebni hrvatski odsjeci. O zajedničkim poslovima raspravljat će *zajednički sabor svih kraljevina ugarske krune*, gdje će Hrvatska slati 29 zastupnika u Donji, a dva zastupnika u Gornji dom. Poseban hrvatski ministar biti će član vlade u Pešti. On će ujedno biti i veza između kralja i hrvatske vlade. U Hrvatskoj i u svim poslovima s Hrvatskom jezik ima biti samo hrvatski. Jedino se na pitanju Rijeke kraljevinski odbori nisu mogli složiti te je tako nastao čuveni članak 66. gdje je formulirano kako se odbori nisu uspjeli složiti po pitanju Rijeke, a ubrzo je preko toga s Mađarske strane nalijepljena *Riječka krpica*, s novim tekstom, da je Rijeka *samostalno tijelo svete krune ugarske*.³³⁹ Zanimljivo je kako se za *Riječku krpicu* saznalo tek 1881. godine.³⁴⁰

Hrvatski sabor navedeni je nacrt Nagodbe prihvatio bez posebne rasprave već nakon deset dana. Kralj je Nagodbu sankcionirao 8. studenog 1868. i tako je ona postala hrvatski ustav kroz idućih pedeset godina.³⁴¹ Važno je reći kako je malo tko bio zadovoljan Hrvatsko-ugarskom nagodbom, no ona je ipak sačuvala Hrvatskoj njen teritorij i neka obilježja državnosti te po njima izniman položaj među svim slavenskim narodima u Monarhiji.³⁴²

8. Izbori 1871. – povratak Narodne stranke i *Rujanski manifest*

Nakon trogodišnjeg banovanja Levina Raucha, koji je bio doveden da sprovede Hrvatsko-ugarsku nagodbu, što je na koncu i učinio, ubrzo je spletom okolnosti došlo do njegovog pada. Naime, napadi na Rauchovu osobu u listu *Zatočnik*³⁴³ odnosili su se, između ostalog, i na optužbe zbog zlouporabe banske časti, prvenstveno zbog makinacija oko isušivanja Lonjskog polja. Vodeći trojac *Zatočnika* (Vončina, Miškatović, Mrazović) optuživao je Raucha kako je pokušao udruženju i sebi pribaviti veliku materijalnu korist na štetu stanovništva.³⁴⁴ Rauch je maknut 26. siječnja

³³⁹ Koščak, 1990: 160-161.

³⁴⁰ Gross; Szabo, 1992: 230.

³⁴¹ Koščak, 1990: 161.

³⁴² Macan, 1992: 308.

³⁴³ *Zatočnik* – list pokrenut u Sisku 1. IX. 1869. godine. Vlasnik lista bio je Ivan Vončina, urednik Josip Miškatović, a idejni usmjeritelj Matija Mrazović. Vidi: „Obzor“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44664> (pristup: 6. IX. 2017.). Gross; Szabo, 1992: 246.

³⁴⁴ Gross; Szabo, 1992: 246.

1871. s banske časti, a za novog bana imenovan je dotadašnji hrvatsko-slavonski ministar Koloman Bedeković,³⁴⁵ koji je donekle ublažio Rauchovo grubo nasilje.³⁴⁶ Vrijedi ipak spomenuti kako je u doba Raucha i Bedekovića vladarskim odlukama Varaždinski generalat priključen civilnoj Hrvatskoj, a isto je vrijedilo za Sisak i Senj. Kompromisom je dogovoreno da Krajina načelno pripada Ugarskoj, ali su vojni krugovi zadržali nad njom upravu te se obvezali da će sada razvojačenu Krajinu modernizacijskim reformama prirediti za sjedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom, koje je uslijedilo tek deset godina kasnije.³⁴⁷ U tim uvjetima, sada već potpuno jedinstvena, Narodna stranka mogla je računati na podršku vojnih krugova u svom sporu s Rauchom i mađarskom vladom, što je bio tek početak za nju sretnih okolnosti.³⁴⁸

Zbog navedenog sukoba s Rauchom, iz kojeg je izašla kao pobjednik, Narodna stranka ponovno je stjecala sve veći ugled. Organ Narodne stranke, sada pod novim imenom *Obzor*, zbog popuštanja represije, sada je mogao ponovno izlaziti u Zagrebu.³⁴⁹ No političko kretanje u proljeće 1871. može se pripisati federalističkom preokretu Franje Josipa. On je 7. veljače imenovao ministarstvo Carla Hohenwarta³⁵⁰ koje je obećalo promjene u smislu većih zakonodavnih ovlaštenja zemaljskih sabora prema Carevinskom vijeću, a postojao je i pokušaj nagodbe s Česima.³⁵¹ Tako je već tradicionalne federalistička politika Narodne stranke dobila nov polet, a dva su najznačajnija momenta koja nas uvode u njeno *zlatno razdoblje*: 1) Svibanjski izbori 1871. godine; 2) *Rujanski manifest* iz iste godine.³⁵²

U *Proglasu na narod*, što ga je Narodna stranka izdala uoči izbora, 1. svibnja 1871. godine, oštro se napada Nagodba i odlučno brani hrvatsko državno pravo. U tom smislu i na tim principima vršena je i predizborna usmena agitacija.³⁵³ Od 65 izbornih kotareva, na svibanjskim izborima, dotadašnjoj opoziciji (Narodnoj stranci) pripao je 51 kotar, unionisti (Rauchovci) dobili su 13, a u

³⁴⁵ Bedeković Komorski, Koloman (1818.-1889.) – hrvatski političar, ministar u zajedničkoj vladi i hrvatski ban. Vidi: „Bedeković Komorski, Koloman“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6559> (pristup: 16. IX. 2017.).

³⁴⁶ Gross; Szabo, 1992: 246.

³⁴⁷ Isto, 246.

³⁴⁸ Isto, 246.

³⁴⁹ Isto, 246.

³⁵⁰ Hohenwart, Karl (1824.-1899.) – grof, austrijski i austrougarski političar, predsjednik vlade i ministar unutarnjih poslova austrijskog dijela Austro-Ugarske. Vidi: „Hohenwart, Karl“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25913> (pristup: 6. IX. 2017.).

³⁵¹ Gross; Szabo, 1992: 247.

³⁵² Bogdanov, 1958: 667.

³⁵³ Isto, 667.

jednom je kotaru (Krapinskom) izabran Ante Starčević.³⁵⁴ Ogromna dobivena većina i ovako sjajna pobjeda Narodne stranke na izborima 1871. javila se kao isključivi rezultat njezinog trogodišnjeg opozicionarstva i borbe protiv Raucha i Nagodbe, koja je, silom nametnuta, vršila nacionalno, političko i financijsko tlačenje hrvatskog naroda.³⁵⁵

Ali car i Mađari bili su nepopustljivi te nisu dopustili da Sabor s narodnjačkom većinom uopće počne s radom.³⁵⁶ Rački piše Strossmayeru kako je Mažuranić dobro predvidio da će ministru Andrassyu poći za rukom *uputiti krunu da jedan put Sabor raspusti, i kušati ne bi li mu kod drugih izbora sreća bolje poslužila.*³⁵⁷ Upravo je iz tog razloga Mažuranić predložio da se već sada valja pobrinuti za druge izbore i osobito nastojati da budu izabrani isti zastupnici.³⁵⁸ Nakon treće odgode Sabora, Narodna je stranka sazvala sve svoje izabrane zastupnike u Zagreb te je na užem odboru stranke odlučeno da se sastavi predstavku caru u kojoj se indirektno osuđuje Nagodba. To je i učinjeno, pa je Narodna stranka 20. rujna 1871. izdala svoj čuveni proglas za narod, poznat pod imenom *Rujanski manifest.*³⁵⁹ Taj je manifest, u kojemu udjela ima i Mažuranić, jedan od najvažnijih dokumenata opozicionarstva Narodne stranke, a potpisalo ga je više od 60 njenih zastupnika.³⁶⁰ On ujedno predstavlja i glavni ključ za razumijevanje nepokolebive, dugogodišnje privrženosti hrvatskoga naroda ovoj stranci, unatoč svim progonima.³⁶¹ U njemu se ističe kako je Nagodba već do sada umnogome povrijeđena i neispunjena, pogotovo u pogledu Dalmacije. Nadalje se također tvrdi kako je ista Nagodba stvorena bez *većeg diela našeg naroda*, prepuštajući sve *najglavnije i sve najživotnije* poslove *besprizivnoj volji* Ugarskog sabora i vlade, a autonomiji ostaju samo manje važni poslovi pri čemu ban ovisi o ministru predsjedniku.³⁶² Iako se manifest načelno ne izjašnjava protiv Nagodbe kao takve, u njemu se smatra kako je sadašnje stanje nastalo na nezakonitim temeljima. Proglas dopušta reviziju Nagodbe pa čak i njeno odbacivanje.³⁶³ Rački javlja Strossmayeru kako je Mažuranić manifestom potpuno zadovoljan te da je *opazio dobar duh i sloga u svih bitnih točkah.*³⁶⁴ Naizgled manje važno, upravo nam ova

³⁵⁴ Bogdanov, 1958: 667.

³⁵⁵ Isto, 667-668.

³⁵⁶ Koščak, 1990: 228.

³⁵⁷ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer, I/IV.*, 1928: 141.

³⁵⁸ Isto, 141.

³⁵⁹ Bogdanov, 1958: 668. Tomičić, 1990: 21.

³⁶⁰ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer, I/IV.*, 1928: 142.

³⁶¹ Isto, 668. Gross; Szabo, 1992: 247. Tomičić, 1990: 21.

³⁶² Gross; Szabo, 1992: 247.

³⁶³ Isto, 247.

³⁶⁴ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer, I/IV.*, 1928: 142.

izvještavanja Račkog Strossmayeru govore kako su obojica držala do Mažuranićevog mišljenja te im je bilo važno da on podržava usmjerenje u kojem ide Narodna stranka.

U međuvremenu, dok se u Hrvatskoj borilo za sazivanje Sabora, Češki sabor je prihvatio zajedničke poslove s Austro-ugarskom, tako da je taj novi moment ponovno zakočio san o federalizaciji Monarhije te su se sve snage trebale preusmjeriti na buduću reviziju Nagodbe. Kada su se novi izbori u Hrvatskoj napokon sazvali, godinu dana nakon prvih, doveli su, unatoč teroru novoizabranog i korumpiranog namjesnika banske časti Antuna Vakanovića,³⁶⁵ opet do pobjede Narodne stranke. Tako je grof Melhior Lonyay,³⁶⁶ novi mađarski premijer, napokon pristupio ozbiljnim pregovorima.³⁶⁷ Tako je utaban put prema sklapanju revizije Nagodbe, a treba reći kako je Mažuranić jednoglasno od saborske većine izabran za predsjednika Sabora u oba saziva.³⁶⁸ Važno je i to kako se Strossmayer odlučio za povratak (doduše kratki) u Sabor, a zanimljiv je razlog zašto je to učinio. Naime, prvaci Narodne stranke, između ostalog i Mažuranić, obećali su Strossmayeru kako će kod pregovora o budućoj reviziji Nagodbe postaviti Mađarskoj određene uvjete kod kojih neće popuštati.³⁶⁹ Ubrzo će se pokazati kako to obećanje nisu uspjeli ispuniti.

9. Revizija Nagodbe (1873.)

Iako su nakon drugih izbora 1872. unionisti doživjeli poraz, oni su pri otvaranju saborskog zasjedanja 15. lipnja 1872. imali umjetnu većinu zajedno s 47 virilista iz redova velikaša i crkvenih dostojanstvenika, koji su gotovo svi spadali u starounioniste.³⁷⁰ Njih je uz određeni napor Lonyay doveo u sabornicu, pa su pred tom umjetnom većinom te prijetnjom u vidu vladareve intervencije i raspusta Sabora, zastupnici Narodne stranke pokleknuli. Pristali su na uvjete ministra predsjednika da izaslanici na Ugarski sabor i kraljevinski odbor budu sastavljeni od jednakog broja pripadnika unionističke i narodne struje.³⁷¹ Tako je došlo do *fuzije* Narodne stranke i dijela

³⁶⁵ Vakanović, Antun (1808.-1894.) – hrvatski političar, vršitelj časti banskog namjesnika. Vidi: „Vakanović, Antun“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63666> (pristup: 6. IX. 2017.)

³⁶⁶ Lonyay, Melhior (1822.-1884.) – predsjednik Ugarske vlade. Vidi: „Menyhért, Lónyay“ Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Menyh%C3%A9rt_L%C3%B3nyay (pristup: 6. IX. 2017.). F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 409.

³⁶⁷ Gross; Szabo, 1992: 251.

³⁶⁸ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 156. Živančević, 1979: 214-217.

³⁶⁹ Pavić; Cepelić, 2013: 612.

³⁷⁰ Gross; Szabo, 1992: 251.

³⁷¹ Isto, 251.

unionista. Nastala je nova Narodna stranka koju su ironično nazivali *mladounionističkom*.³⁷² Smatralo se kako će takvo stanje potrajati dok se ne izaberu zastupnici za Ugarski sabor i kraljevinski odbor te da će se onda navedeni saziv Hrvatskog sabora raspustiti, no to se nije dogodilo. Sabor se nastavio, no Lonyayu nije pošlo za rukom u sabornici zadržati viriliste, pa je Narodna stranka s umjerenim unionistima postigla većinu.³⁷³ Rezultat toga bio je taj da u prosincu 1872. ministar predsjednik Lonyay odlazi s položaja, a umjesto njega dolazi József Szlávy.³⁷⁴ Jednako tako završili su dotadašnji pregovori o reviziji Nagodbe kapitulacijom hrvatskog kraljevinskog odbora.

No, upravo je nekoliko zanimljivosti vezano uz hrvatski kraljevinski odbor. U njega su naime bili izabrani, kako Mažuranić tako i Strossmayer (koji je u Pešti boravio tri puta: u listopadu 1872. te u ožujku i svibnju 1873. godine), a odbor je radio na reviziji Nagodbe te je krajem 1872. izradio elaborat (pod Strossmayerovim rukovodstvom) kojemu je bio cilj da unutar nagodbenog sustava osigura stvarnu autonomiju s elementima hrvatske državnosti.³⁷⁵ Upravo su te okolnosti bile primarne da se u korespondenciju Račkog i Strossmayera vrati Mažuranić u prvi plan, a ubrzo će se nastaviti i direktna korespondencija između Mažuranića i Strossmayera. Tako već 25. ožujka 1873. godine, nakon pregovora u Pešti, Strossmayer piše Račkom dva pisma, u kojima između ostalog kaže: *Iz nagodbe izgleda neće biti ništa. Mi pred Madžarom moramo ostati vječiti dužnici, da razloga imaju konfiscirati svu našu autonomiju. Najpopustljiviji je Krestić. Ja, Mato, Jakić i Mažuranić možebit ćemo ostat stalni. Ostalo ode truhom za kruhom.*³⁷⁶ [...] Čini se još dosad, da je i Mažuranić odlučan. Što on, to i Vončina.³⁷⁷

U svibnju 1873. Strossmayer dobiva od Mažuranića brzojavnu vijest da počinju dogovaranja te on odmah odlazi u Peštu.³⁷⁸ To će se pokazati kao posljednji Strossmayerov pokušaj direktnog *upliva* u politiku. Naime, sljedećeg mjeseca su se pregovori oko revizije Nagodbe nastavili, no Strossmayer odbija sudjelovati, iako je ponovno bio pozvan u Peštu po Mažuraniću.³⁷⁹ On Mažuraniću piše tada dva pisma po pitanju pregovora, a prvo je od 19. lipnja

³⁷² Gross; Szabo, 1992: 251.

³⁷³ Isto, 252.

³⁷⁴ Szlávy, József (1818.-1900.) – Ugarski ministar predsjednik te glasnogovornik kuće velikaša u Ugarskom saboru. Vidi: „Szlávy, József“ Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zsef_Szl%C3%A1vy (pristup: 8. IX. 2017.).

³⁷⁵ Živančević, 1988: 122. Koščak, 1990: 229. Gross; Szabo, 1992: 252.

³⁷⁶ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 214-215.

³⁷⁷ Isto, 216.

³⁷⁸ Isto, 222.

³⁷⁹ Isto, 224.

1873. godine: *Ja kanim ostati tri pune nedjelje u Rogatcu. Drago bi mi bilo da nedodjem u nuždu pretrgnuti liečenje. Bude li međjutim nužde eto me na Vaš poziv u Peštu. To će mislim, samo onda biti, ako se o konačnom riešenju bude radilo.* Strossmayer nadalje u pismu navodi neke svoje želje kako bi trebalo urediti neke točke po pitanju ovlasti bana: *Ja nebi rad, da Ban nemože obnašati milutersko zvanje. [...] Staro je pako pravo naroda, da domaća vojska pod Banom stoji. Hoćel nećel igda prilike biti, da to staro pravo narodu povratimo, to neznam. Ali da sami zahtievamo, da se nješt uuvrsti u nagodbu, što bi tomu danas sutra oprieti moglo, ja iskreno ispoviedam, nebi rad. Nagodba će ionako dost krojava biti, nije potrebe, da bez nužde i razloga oteščamo položaj stranki, koja nagodbu pred saborom braniti ima.*³⁸⁰ Tjedan dana nakon toga, 26. lipnja 1873. Strossmayer ponovno piše Mažuraniću po pitanju revizije Nagodbe, s tim da ovoga puta decidirano odlučuje ne putovati u Peštu, uzimajući svoje zdravlje kao izgovor. Daje mu savjete oko tri glavne točke na koje bi trebalo paziti: pitanje financija, pitanje položaja bana i kome će on biti odgovoran te odabir pravoga čovjeka za položaj hrvatskog ministra u Pešti.³⁸¹ Istoga dana Strossmayer piše Račkom te ga informira kako je pisao Mažuraniću po pitanju revizije Nagodbe. Iako se i ovdje pravda zdravljem, očigledno je primaran razlog Strossmayerovog neodlaska taj što smatra kako će buduća revizija Nagodbe biti *krpež* te on odbija pri takvom *krpežu* sudjelovati.³⁸² Zanimljivo je Mažuranićevo intimno mišljenje o reviziji Nagodbe, kako piše svojoj ženi: *Nagodba će tako ispasti, da ako ne bog zna kako dobro, da ipak se primiti može.*³⁸³

Ubrzo je *Obzor* objavio točke revizije Nagodbe, koju su regnikolarne deputacije prihvatile na zajedničkoj sjednici u Budimpešti 29. lipnja 1873. godine.³⁸⁴ I Rački i Strossmayer bili su veoma neugodno iznenađeni. Tako Rački piše Strossmayeru 3. srpnja 1873. kako je *Narodna stranka izgubila veću bitku negoli godine 1868., jer je onda bila poražena kod izbora, a sada se ona predala Mađaru na milost ili nemilost.*³⁸⁵ Rački nadalje kaže kako *niti jedna točka našeg programa nije spašena, ni jedna točka predloga Vašega od 8. studenog pr. god. nije uvažena* (ovdje se misli na elaborat Narodne stranke, op.a.). *[...] Mađari mogu se radovati s takove lasno stečene potpune pobjede.*³⁸⁶ Već sljedećega dana i Strossmayer šalje Račkom pismo po pitanju

³⁸⁰ NSKZ, R5844b, J. J. Strossmayer I. Mažuraniću, 19. VI. 1873.

³⁸¹ NSKZ, R5844b, J. J. Strossmayer I. Mažuraniću, 26. VI. 1873.

³⁸² F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 224.

³⁸³ Živančević, 1988: 122.

³⁸⁴ Koščak, 1990: 232.

³⁸⁵ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 225-226.

³⁸⁶ Isto, 226.

rezultata revizije Nagodbe te se od nje odmah ograđuje: *Pravo velite da naša nagodba pravi je „krpež“ . Ja nisam bio kod poroda njezina. Nisam dakle ništa u protokol staviti dao. Nisam to ni stoga učinio, što sam izjavio više puta, da ja nipošto ne ću da budem „aktivan“ , kad se ta nagodba uvađala bude, ali ujedno ne ću joj ničim da na putu stojim. To će biti moj položaj. Mene je Mažuranić pozvao na konačan čin.³⁸⁷ Nadalje u pismu Strossmayer ponavlja sve što je u zadnjim uputama pisao Mažuraniću te nastavlja: *Na to mi je Mažuranić telegrafirao: „Ausgleich perfekt“* (perfektan sporazum, op.a.) *Ja mu tim putem odgovorim „Gott segne“* (blagoslovio Bog, op.a.). *Ali sad vidim, da naši ljudi su pravi kukavci, ter da nisu skoro ništ postigli. Nisu su ni tu sigurnost pribavili, da će biti vlada naroda.[...] Ja ne ću ničim da našim ljudem na putu stojim, ali i ne ću ničim da sudjelujem. Ja ću se posve povući natrag, jerbo naši ljudi nisu za nikakvu politiku.³⁸⁸**

Zaista, Strossmayer se nakon ovog događaja više nikada nije vratio direktno u politiku, no u narednim je mjesecima često i dalje kritizirao Mažuranića te rezultat revizije Nagodbe, a ona mu je i dugi niz godina nakon toga bila *trn u oku*. Već nekoliko dana nakon sklapanja revizije Nagodbe, Strossmayera je u Rogatcu posjetio Mažuranić u pratnji Vončine i Živkovića. Tada se već govorkalo kako postoji mogućnost da Mažuranić bude izabran za bana. Ubrzo je Strossmayer o tome pisao Račkom 12. srpnja 1873. godine: *Ne možete misliti kakvi su naši ljudi mlitavci i kako su energiju izgubili. Bog zna hoće 'l Mažuranić znati u stvari tako važnoj biti „inflexible“ . Kada to čovjek promotri, onda se i s nagodbom, prem je ništ drugo nego prava krpež, zadovoljiti mora, jerbo za borbu nismo.³⁸⁹ Nešto više od mjesec dana nakon toga, informacija o Mažuranićevom budućem banovanju sve je izvjesnija. Tako 21. kolovoza 1873. Strossmayer opet piše Račkom: *Živković i Miškatović vele mi da će Ivan Mažuranić i banom biti. Znate 'l čega se bojim? Ivan je neraden, indolentan i ponešto tiraničan.* Strossmayer nadalje komentira kako se treba pobrinuti da autonomija ne ostane mrtvo slovo, no zaključuje kako *toga škopci postići ne ćeju nikada.³⁹⁰ U istom pismu vrijedno je obratiti pažnju i na stav Strossmayera prema tadašnjem zagrebačkom nadbiskupu Josipu Mihaloviću.³⁹¹ Naime, on će biti jedan od glavnih razloga Strossmayerovog budućeg izbjegavanja Zagreba, s obzirom kako je Strossmayer u njemu vidio neprijatelja hrvatskog naroda i suradnika Mađara: *Rekoše mi peštanski prosjaci, da će Mihalović nadbiskup***

³⁸⁷ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 226.

³⁸⁸ Isto, 227.

³⁸⁹ Isto, 228.

³⁹⁰ Isto, 234-235.

³⁹¹ Mihalović, Josip (1814.-1891.) – kardinal i zagrebački nadbiskup. Visi: „Josip Mihalović“ Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Josip_Mihalović%C4%87 (pristup: 8. IX. 2017.).

iznenada pohoditi me. Rekli su mi to pri objedu, mnijuć valjda, da će mi tijekom nešto ugodnoga reći. Mene je to rasrdilo tako, da sam u žestini pred svima rekao: Ja ga ne trebam, da ga ja ni primiti neću. Naši su se ljudi po mom osvjedočenju neizmjereno osramotili, kad su Mihalovića nekim svojim posrednikom učinili. Osobito pako tada, kada su poslije tako splendidne nagodbe „in corpore“ njemu na trudu njegovome zahvalili. Mislim, da kad mu ti naši škopci budu izručili, što sam rekao, da ne će doći.³⁹² Ovo je izdvojeno iz razloga što je nadbiskup Mihalović glavna osoba koja je mogla Račkog namjestiti među zagrebačke kanonika, pa je izuzetno zanimljivo vidjeti kakav stav je prema njemu imao Strossmayer.

U više navrata Strossmayer je retroaktivno i konkretnije komentirao na temu revizije Nagodbe, svojeg sudjelovanja u njoj te svom političkom statusu nakon nje. Krajem studenog 1874. pisao je Račkom: *Ja sam se povukao u apsolutnu pasivnost i ne želim u političkih stvari niti direktnim, niti indirektnim načinom uplivati. Znajući međutim, da vlada ima plemenite namjere, znajući, što sam svojim starim prijateljem dužan, spreman sam uvijek poduprijeti ih po mogućnosti u svih onih stvarih, koje budu momu osvjedočenju odgovarale.*³⁹³ Dana 2. kolovoza 1884. Strossmayer se opet vraća na reviziju Nagodbe i Mažuranića te piše Račkom: *Ja ne znam, jesam li Vam ikad pripovijedao, što se je odmah poslije druge Nagodbe dogodilo. Odmah se dogodilo, da je Mažuranić meni htio ne znam kakvi orden isposlovati. Ja sam se tomu naravno iz svih sila opr'o izjavivši, da ja ne znam, čime bi ja to odlikovanje zaslužio. Nagodbom ne, jer sam ja dušom i tijelom prot njoj i jerbo ju ubitačnom smatram za narod svoj. Poslije nekoliko pisama ostaviše me u miru, ali dojure iz Pešte k meni Miškatović i Živković, da me nagovore, da Mažuranićevu politiku poduprem. I opet odu od mene dugačkih nosova. Ja tada nisam posve dokučio, kud to ide, a sad, kad se to sa mnogih strana ponavlja, vidim, da je s tim osobita politika spojena.*³⁹⁴ Također vrlo zanimljivo i duhovito je i još jedno pismo Račkom od 28. studenog 1889. godine, skoro dvadeset godina nakon revizije Nagodbe: *Ante Starčević veli javno u sjednici saborskoj, da smo ja i Mažuranić, odobravajući drugu Nagodbu, narod u propast turili. Prva – veli ta luda – Nagodba bila je sramota, druga propast. Velim: luda. I prva i druga Nagodba je i sramota i propast. U čem ta kukavica i bluna bludi i kleveće jest, da sam ja toj posljednjoj Nagodbi kumovao.*

³⁹² F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 235.

³⁹³ F. Šišić (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer*, IV/IV. (2. VII. 1888. – 15. II. 1894.), Zagreb 1931: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 421.

³⁹⁴ F. Šišić (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer*, III/IV. (5. I. 1882. – 27. VI. 1888.), Zagreb 1930: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 139.

[...] *Ja sam kao prvu, tako i drugu Nagodbu osudio, i upravo zbog primljene druge Nagodbe ja sam izostao iz sabora, u koji više nikad ni ušao nisam. Molim Vas, da se to javno istakne.*³⁹⁵

Košćak kaže da ako se zapitamo zašto su mnogi prvaci Narodne stranke, kao Mrazović, Mažuranić, Vončina i drugi prihvatili ovu zaista kapitulantsku reviziju Nagodbe, odgovor se može tražiti samo u činjenici da su se bojali *novog rauchijanizma*, koji je tada tako brutalno i perfidno predstavljao tadašnji namjesnik banske časti Vakanović. Da taj strah pred nepopustljivošću Mađara, koju je podržavao car, a u samoj Hrvatskoj pomagali stari mađaroni, kojima su listom pristupili Srbi, nije bio bez temelja pokazat će deset godina kasnije razdoblje *khuenovštine*,³⁹⁶ taj pravi *novi rauchijanizam*, prema kojemu je međučin Mažuranićeve vladavine i na temelju ovako *revidirane* Nagodbe bio veliki dobitak.³⁹⁷

Navedeno mišljenje Koščaka vrlo je vjerojatno, no osobno bih svakako još nadodao ovdje i kritiku na račun Strossmayera. Naime, potpuno je jasno kako su Strossmayerovo mišljenje, ali i moć koju je tada imao u državi, ali i izvan nje (kao posljedicu njegovog zapaženog govora na I. vatikanskom koncilu) bili od izuzetne moralne važnosti za ostale članove regnikolarne deputacije koji su pregovarali o reviziji Nagodbe. Svojim povlačenjem iz pregovora, iako vjerojatno nesvjestan toga, zasigurno je negativno utjecao na konačni ishod. Za članove svoje Narodne stranke on je bio glavna pokretačka snaga, a za Mađare (ali i Beč) jedina osoba koja je imala dovoljno moći i utjecaja da *pomrsi* račune oko njihovih želja. Iako za konačni rezultat revizije Nagodbe nigdje nije sebe osobno vidio kao krivca ili barem jednog od njih, Strossmayer je to na neki način ipak bio – koliko Mažuranić zbog toga što je kao glavni u odboru reviziju službeno i proveo, tako i Strossmayer jer se u ključnom trenutku povukao iz pregovora.

Ipak, mnogi su hrvatski političari nastavili borbu. Makar gotovo nitko nije bio zadovoljan revizijom Nagodbe, koja je paradoksalno za gotovo sljedećih 50 godina postala novi ustav, kraj 1873. početak je razdoblja od sedam godina banovanja Ivana Mažuranića. Vrlo je zanimljiva zgoda koju je Strossmayer osobno ispričao Paviću i Cepeliću u godinama poslije Mažuranićeve smrti: *Sjećam se jedino, da me je pokojni Mažuranić [...] pitao za savjet: bi li primio bansku čast, za koju je mislio, da će mu ju ponuditi. Ja sam mu odgovorio: da bi pri ovakvim okolnostima i da sam na njegovom mjestu, volio živiti u svome vinogradu, nego li dolaziti u položaj, te ne moći pomoći*

³⁹⁵ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, IV/IV., 1931: 105.

³⁹⁶ Razdoblje vladavine bana Karolya Khuen-Hédervárya (1883.-1903.).

³⁹⁷ Koščak, 1990: 233.

*narodu svome. On me nije poslušao, a znadete, kako je bilo.*³⁹⁸ Taj period u ondašnjim okolnostima i u onom vremenu nije se doimao toliko značajnim, koliko je on to postao kroz vremenski odmak. To je također period najintenzivnije suradnje Mažuranića i Strossmayera, a u radu će biti izdvojeno nekoliko tema od političke važnosti, zbog kojih su oni najčešće korespondirali. Iznad navedena zgoda važna je zbog toga što nam objašnjava kako je unatoč svim budućim Strossmayerovim kritikama na račun Mažuranića, on itekako bio svjestan težine Mažuranićevog banskog položaja.

10. Ivan Mažuranić kao ban – Strossmayer kao podrška, kritičar i skeptik (1873.-1880.)

U očekivanju velikog otpora reviziji Nagodbe, tek nakon što je Sabor izglasao reviziju Nagodbe 5. rujna 1873. godine, car je na prijedlog mađarske vlade (usprkos njenom početnom otporu) imenovao 20. rujna iste godine Mažuranića za bana.³⁹⁹ Pripadnici Narodne stranke oduševljeno su dočekali Mažuranića kao dosljednog liberala, prvog (ali i posljednjeg) *sina građanskog roda* ili *pučanina* na banskoj stolici od kojega se mogla očekivati sustavna suradnja sa zakonodavnim tijelom i pretpostaviti dobra veza s vrhovima Monarhije što ju je stekao u vrijeme svojih prijašnjih funkcija.⁴⁰⁰

Sedam dana nakon što je proglašen novim hrvatskim banom, Mažuraniću je u Zagrebu napravljen svečani doček. O njemu Rački piše Strossmayeru u pismu od 28. rujna 1873. godine: *Jučerašnji doček bana bijaše lijep i iskren, ali ne oduševljen. Svečanost je učinjena samo kano demonstracija proti mađžaronom i Rauchu. [...] Narod je vesel što se mađžaronskih ništarija oslobodio. [...] Ako Mažuranić bude slušao savjet nekoristoljubnih rodoljuba, te radio na korist zemlje, koliko u svom položaju može, podupirat ćemo ga svikolici. Sinoć se izrazio, da će zastupati predlog o potpunom sveučlilistu. Stoga bi bilo moje mnijenje, da mu izvolite pisati, pa ako i ne ćete progovoriti o političkoj situaciji. To bi Mažuranića veoma ohrabrilo, jer – kako vidim – do Vas mnogo drži. Tom prigodom preporučite mu osobito naše zavode i unapređenje kulturnih pitanja.*⁴⁰¹ Iz ovog pisma može se iščitati puno toga. Vidi se kako je narod u potpunosti na strani Mažuranića te je njegovim odabirom u potpunosti zadovoljan. Također se vidi kako se i Rački

³⁹⁸ Pavić; Cepelić, 2013: 616,

³⁹⁹ Živančević, 1988: 122. Gross; Szabo, 1992: 370.

⁴⁰⁰ Gross; Szabo, 1992: 370.

⁴⁰¹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 245.

nada da će Mažuranić dobro obavljati svoj posao te biti od koristi po pitanju statusa Sveučilišta u Zagrebu. No, najvažnije je kako se još jednom vidi da mnogi Strossmayerovi potezi zapravo potječu od prijedloga Račkog, ali i to kako je svako javljanje Strossmayera Mažuraniću za potonjeg velika pokretačka snaga. I zbilja, upravo je na njegov prijedlog Strossmayer 1. listopada 1873. poslao Mažuraniću čestitku za ustoličenje na bansku čast: *Preuzvišeni gospodine i velecjenjeni prijatelju! Čestitam Vam iz svega srдца na časti koja Vam pade. [...] U meni će te u svakoj zgodi i nezgodi naći vjerna prijatelja i podupiratelja. Preporučujem kulturu naše Akademije i muzeja, osobito jako sveučilište. Nedajte se nikakvim prigovorom i nikakvom poteškoćom odvratiti od toga, da nezastupate podpuno sveučilište.*⁴⁰²

U svom nastupnom govoru pred Saborom 30. rujna 1873. Mažuranić se predstavio kao tvorac članka 42. što ga je vladar 1861. sankcionirao po njegovom savjetu. Pripisao je dakle sebi zaslugu i nagodbenu autonomiju koja se temeljila na minimumu utvrđenom člankom 42.⁴⁰³ Precizno, rekao je sljedeće: *Ja nisam nikada bio protivnik savezu sa narodom, s kojim sada u savezu živimo. To pokazuje najbolje članak 42. od godine 1861., koji prije svega naglasuje suvislost naše kraljevine s kraljevinom Ugarskom. Ovaj članak ima se pripisati ne samo po načelih konstitucionalnih onomu, koji ga je preporučio za sankciju Nj. Veličanstvu, a taj sam ja, nego ima se pripisati upravo mojoj malenkosti.*⁴⁰⁴ Oštra kritika Strossmayera ubrzo je slijedila u pismu Račkom od 11. listopada 1873. godine: *Ja sam po Vašem savjetu lijepo pismo pisao Ivanu Mažuraniću. Alaj mi se nije dopao nimalo njegov govor. Samog sebe hvaliti, to ništa drugo nije, nego upravo primorska prpošija. Članak 42. navađati, znači, prema današnjim okolnostima, upravo satiru pisati; svoju nekadašnju upravu uzdizati, znači jako tužno dođuću svoju upravu inaugurirati. U zao čas, ako je nekadašnja Ivanova uprava ogledalo budućoj. Da sam to znao, ko zna, bi l' mu onako prijazno pismo pisao. Bog neka mi oprost, ali se ja nekakvoga straha otresti ne mogu.*⁴⁰⁵ Zaista, činjenica je bila da su se okolnosti u potpunosti promijenile od trenutka kada je članak 42. mogao imati nekakvu veću ulogu. No, osobno sam mišljenja kako je Mažuranić to napravio, ne zato jer je vjerovao da se na njegovom temelju može nešto više postići u novim okolnostima, već da ulije patriotski žar u svoj nastupni govor te time potakne pozitivan narodni duh zastupnika.

⁴⁰² NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 1. X. 1873.

⁴⁰³ Gross; Szabo, 1992: 371.

⁴⁰⁴ Živančević, 1979: 219.

⁴⁰⁵ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 246.

Prvih tjedni Mažuranićevog banovanja, prije nego što su krenule prve reforme, prošli su u pozitivnom i radnom ozračju. O tome Rački izvještava Strossmayera 16. listopada 1873. godine, no još važnije, u tom pismu potvrđuje se koliki je (pozitivni) utjecaj Strossmayer imao na Mažuranića te koliko ga je Mažuranić iskreno cijenio: *Mažuranić je neizmjereno veseo, što mu pisaste; tu radost očituje pred svojim prijateljima. Mislim, da je Vaše pismo nešto djelovalo na njegovo držanje naprama odborskoj osnovi o sveučilištu. [...] Ivan Mažuranić se dosada sasvim korektno vlada; bez uplitanja i savjetovanja ne radi ništa. A i marljiv je, začudo. Kako će to dugo trajati, vidit ćemo. [...] U ostalom, mi ćemo svi rado podupirati Mažuranića, gdje bude šta dobra htjeo za domovinu učiniti.*⁴⁰⁶ Tri dana kasnije, 19. listopada 1873. Strossmayer odgovara između ostalog i po pitanju dobivenih informacija o Mažuraniću: *Drago mi je, da Mažuranić dobro se vlada. Bog ga krijepio!*⁴⁰⁷ Iako nešto malo kasnijeg razdoblja, iz studenog 1874. godine, vrijedi još navesti ovu rečenicu Strossmayera koju između ostalog piše Račkom: *Ja ostadoh banu, koji je plemenite duše i namjere čovjek, do vijeka prijateljem i privrženikom.*⁴⁰⁸

S ovim pozitivnim ozračjem treba završiti dio rada koji je u principu opisivao proces razvijanja hrvatske političke scene s naglaskom na djelovanju Mažuranića i Strossmayera. Sada je jasno kako je već od prvih njihovih konkretnih kontakata i odnosa u doba kada je Mažuranić postao kancelarom njihov odnos imao svojih uspona i padova. Tako se nastavilo i u periodu kada je Mažuranić postao banom, no razlika je u tome što je na ovoj poziciji Mažuranić ipak mogao konkretnije djelovati, a svojim *uplivima* i savjetima, što direktno Mažuraniću kroz korespondenciju (i osobno), što preko Račkog, Strossmayer je itekako utjecao na oživotvorenje nekih projekata. U nastavku rada biti će riječi o onima oko kojih su Strossmayer i Mažuranić najviše korespondirali te oko kojih također Strossmayer dodatno najviše korespondira s Račkim. Treba napomenuti kako od ovog trenutka rad više neće biti koncipiran kronološki, već će biti podijeljen tematski. To je iz tog razloga što se naredne teme provlače kroz korespondenciju u razdoblju od nekoliko godina, no svaka tema će se zasebno unutar sebe pratiti kronološki koliko god to bude moguće. Redoslijed tema proizvoljan je, a prije navođenja dijelova korespondencije ili samo određenih informacija iz njih, uvijek će biti naveden i točan datum pisma radi lakše

⁴⁰⁶ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 247.

⁴⁰⁷ Isto, 248.

⁴⁰⁸ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, IV/IV., 1931: 422.

vremenske orijentacije. Dodatni razlog tome je što se korespondencija Rački-Strossmayer ne citira u obliku pisma s datumom, već kao urednička knjiga bez istog.

10.1. Franjo Rački

Pitanje statusa Franje Račkog započelo je, kako je vidljivo prije u radu, još početkom 1860-ih godina. Glavni cilj bio je omogućiti Račkom poziciju zagrebačkog kanonika, koja bi i njemu, ali ujedno i Strossmayeru omogućila najšire intervencije. S obzirom da se u više od deset godina njegov status po tom pitanju nije promijenio te je on i dalje još jedino bio *predsjednikom Akademije*, dolazak Mažuranića na vlast Strossmayer je vidio kao idealnu priliku da se to promijeni. Još par mjeseci prije nego li je Mažuranić postao banom, Strossmayer mu piše: *Vi znate, kako je golema nepravda nanešena našem vrlomu Račkomu. Da se to popravi valjalo bi mu na svaki način ponuditi upravu bogoštovja i nastave. [...] Osim toga valjalo bi ga odmah kanonikom zagrebačkim učiniti. Sramota je, da on do sad već kanonikom zagr. postao nije.*⁴⁰⁹ Upravo će te misli biti misao vodilja Strossmayeru sve dok mu nije pošlo za rukom navedeno i ostvariti. No, taj put nije bio nimalo jednostavan. Treba reći kako do jeseni 1874. nemamo za sada poznato niti jedno pismo Mažuranića prema Strossmayeru, tako da tek od tog razdoblja možemo donekle pratiti kako se stanje odvijalo i s njegove pozicije. No, u međuvremenu su Rački i Strossmayer često komunicirali po pitanju statusa Račkog, koji se tada često nalazio u društvu Mažuranića, s obzirom kako je prebivao u Zagrebu. Iz tog razloga, obojica su se mogli nadati kako će se stvari sada lakše pokrenuti. Ubrzo se u novinama zaista pojavila vijest kako je Mažuranić predložio Račkog, što mu je par mjeseci ranije preporučio Strossmayer, za *šefa naukovne struke* (načelnika za bogoštovlje i nastavu, op.a.), na što Strossmayer komentira Račkom u pismu od 11. studenog 1873. *kako bi to bila pametna misao.*⁴¹⁰ Problem je nastupio kada je Rački u pismu od 20. studenog 1873. otkrio Strossmayeru da Mažuranić s njim o tome nije uopće osobno progovorio.⁴¹¹ Na to Strossmayer odgovara Račkom tjedan dana kasnije: *Dosta zlo, ako nije Mažuranić s Vami o vašoj reaplikaciji govorio. Uopće stvar mi se sve manje i manje dopada.*⁴¹²

⁴⁰⁹ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 30. VI. 1873.

⁴¹⁰ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 256.

⁴¹¹ Isto, 258.

⁴¹² Isto, 260.

Par mjeseci kasnije, 18. veljače 1874. Rački piše Strossmayeru: *Rado bih dočekao sveučilište, da mogu predsjedništvo Akademije predati vještim rukama; onda, ako ne bude drugačije i bude Vaša volja, možete me slobodno povući u Đakovo. Mažuranić mi doduše zadnji put reče, da je radi zagrebačkog kanonikata govorio nadbiskupu i da je ovaj obećao; ali kada će to biti?*⁴¹³ Vidljivo je iz ovog pisma kako je Mažuranić uzeo u rješavanje pitanje statusa Račkog, ali se već i po prijedlogu Račkog Strossmayeru da ga se potencijalno povuče u Đakovo, vidi kako se na pozitivan ishod previše ne računa. Dana 27. veljače 1874. Rački ponovno piše Strossmayeru te kaže kako je Mažuranić pitao za njega i komentirao: *Ja bi morao biskupu pisati, ali vidite, kako sam sav zatrpan poslom. Molim Vas, lijepo ga od moje strane pozdravite, kada mu uspišete.* Rački dalje u pismu komentira: *Istina je, imade silnoga posla, ali on si je naprtio posla, koji ne spada na bana.*⁴¹⁴ Osim još jedne potvrde Mažuranićevog poštovanja prema Strossmayeru, ovdje je vidno očito nešto drugo. Naime, česta kritika Strossmayera (i Račkog) je ta kako je Mažuranić neradan. Ipak, stvar je izgleda bila takva da je on itekako bio radan, no da je na sebe zaista preuzimao previše poslova, pogotovo u početnoj fazi priprema za mnoge buduće reforme, u nadi i želji da sve osobno drži pod kontrolom, što bi mu omogućilo njihovo lakše provođenje.

Nakon nešto više od godinu dana zatišja kada je u pitanju status Račkog (ali i općenito kada je u pitanju korespondencija Mažuranić-Strossmayer), ono je ponovno došlo na red nakon što se pokazalo vjerojatnim kako će senjski biskup Vjenceslav Soić⁴¹⁵ napustiti biskupsku stolicu. Vidimo već u pismu Strossmayera Račkome od 22. kolovoza 1875. kakvo je bilo njegovo mišljenje o Soiću: *Što se Soića tiče, najbolje bi bilo, da se posvema odstrani i novi biskup u Senj postavi. Ali, brate, pored mlitavosti i odvisnosti naše vlade od ugarske, vjerujte mi, da bi neprijatelj hrvatski lako biskupom u Senju postati mogao.*⁴¹⁶ Mjesec dana nakon toga, 21. rujna 1875. Strossmayer se pokušao u pismu Mažuraniću izboriti za namještenje Račkog na poziciju senjskog biskupa, s obzirom kako je do tog trenutka položaj Račkog i dalje nepromijenjen: *Govori se već od dulje vremena, da će Soić u mir i rad se o tomu, da mu se nasljednik dade. Meni se čini, da je u toj za naš narod i za senjsku biskupiju od velike važnosti stvar [...] U interesu je svete i ozbiljne stvari, o kojoj se radi, da se Soić sa sviem biskupije odrekne [...] Neima dvojbe, da je po svojih odličnih*

⁴¹³ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 283.

⁴¹⁴ Isto, 287.

⁴¹⁵ Soić, Vjenceslav (1814.-1891.) – senjski biskup. Vidi: Škuljević, K. (2012). Biskup Vjenceslav Soić: žrtva borbe za opstanak Senja kao vjerskog i obrazovnog središta. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 39(1), 96.

⁴¹⁶ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 373.

vlastitosti i po svojih zasluga najvredniji i najdostojniji biskupskoga zvanja u Senju naš predsjednik akademički Franjo Rački. To je jednodušno mnijenje celoga naroda. [...] Dopustite mi preuzvišeni moj prijatelju, da sa svom iskrenošću svoje duše rekнем: ako budu Banu hrvatskome slobodne ruke [...] onda nemože biti dvojbe: da će Soiću nasljednikom i to s podpunom moći biti Franjo Rački.⁴¹⁷ Dana 7. listopada 1875. Rački javlja Strossmayeru kako je naćuo da će Mažuranić njega staviti na mjesto senjskog biskupa,⁴¹⁸ no ubrzo nakon toga, 19. listopada 1875. Strossmayer skeptično odgovara: *Nešto me zebe zbog biskupije senjske. Ban veli, ako Mađžari ne pomute stvar. U tom grmu leži zec. Ban nebi smio dopustiti da mu Mađžari u tako vitalnome poslu smetaju. Naši ljudi ne srame se najgadnije bljuvotke mađžarske lizati. O sramote, o eunuhizma!*⁴¹⁹ Ovdje je jasno vidljivo Strossmayerovo nezadovoljstvo Mažuranićem po pitanju ovog problema, ali vrlo je zanimljivo kako često u svojim kritikama prema Mažuraniću dodaje u nekom trenutku i *naši ljudi*. Osobno sam sklon tumaćiti navedeno kako je Strossmayer zbilja i u trenucima najoštrijih kritika prema Mažuraniću kao vrhovnoj osobi, ipak imao u podsvijesti tešku Mažuranićevu poziciju, koji je vrlo vjerojatno od drugih često bio sputavan u svojim namjerama. Na taj način ipak je odrećeni teret skidao s Mažuranićevih leća.

U mećuvremenu je od strane Vlade za mjesto senjskog biskupa kandidiran između ostalog i jezuit Antun Kržan.⁴²⁰ Tim povodom Strossmayer piše Mažuraniću 4. prosinca 1875. godine: *Ćujem da je Rački za Senjsku biskupiju [...] predstavljjen. Hvala Vam liepa na tomu. Ufanja pako neimam nikakva. [...] Ako je istina da je Kržan na trećemu mjestu, onda to drđim velikom pogriješkom. [...] Lako nam se dogoditi može, da stećemo biskupa jezuita, koji za narod nikad pravoga ćuvstva nikad imati nemože.*⁴²¹ Ubrzo se pokazalo kako je Strossmayer bio u pravu. Dana 3. sijećnja 1876. Strossmayer piše Mažuraniću: *Ćujem, da Rački nikako nemože biti biskupom u Senju. Tužno je to za cio naš narod. Rački je tako odlićan ćoviek, da bi se s njim i najodlućniji narodi ponosili, a mi ga na ćjedilu ostaviti moramo.*⁴²² Ovu situaciju dodatno je potvrdio i Rački u pismu Strossmayeru 27. veljaće 1876. godine: *Ban traži kandidata za senjskog biskupa. [...] Ja*

⁴¹⁷ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 21. IX. 1875.

⁴¹⁸ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 378-379.

⁴¹⁹ Isto, 382.

⁴²⁰ Kržan, Antun (1835.-1888.) – hrvatski filozof i teolog. Vidi: “Antun Kržan” Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Antun_Kr%C5%BEan (pristup: 10. IX. 2017.).

⁴²¹ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 4. XII. 1875.

⁴²² NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 3. I. 1876.

ću se po svojoj prilici preporučiti za kanonikat Sv. Jerolima u Rimu, pošto u zemlji ne ima za mene mjestanca.⁴²³ Na kraju je za senjskog biskupa izabran Juraj Posilović.⁴²⁴

Od ovog trenutka sve snage Strossmayera usmjerene su na to da se Račkom omogući da postane zagrebačkim kanonikom, ili u najmanju ruku đakovačkim, kao svojevrсну utjehu. Strossmayer 30. travnja 1876. piše Mažuraniću opširno pismo koje se tiče isključivo Račkog: *Ovih dana prispjeti će u Zagreb predlog moj glede popunjenja izpraznjenih u mom Kaptolu miesta. Ja bi vrlo liepo molio Preuzvišenost Vašu, da taj predlog Vi sami pročitate. Radi se naime o kanoniku Račkom. [...] Vrieme je, ja mislim, skrajno, da se tomu našem i velezaslužnom svećeniku stalni položaj priskrbi [...] Meni doduše i mojim nakanama odgovara, da Rački ovd prebiva (u Đakovu, op.a.), ali patriotizam se upravo o tomu sastoji, da se naše udobnosti vlastite odričemo, obćoj koristi za ljubav. Ja bi iz sveg srdca rad, da Rački i na daje u Zagrebu ostane i spasonosni svoj rad nastavi, ali to samo može biti pod jednim uvietom, a taj je: da Rački odmah kanonikom Zagrebačkim postane. Ja sam uvjeren, da to od Vašega, preuzvišeni moj Gospodine i priatelju, upliva zavisi! [...] Ja Vas dakle što mogu liepše i uljudnije molim: da od nadbiskupa zahtievate, da se ovoj želji odazove. To što budete kan. Račkom učinili, ja ću smatrati kao da ste meni samomu učinili!*⁴²⁵ Ovo pismo je zanimljivo jer vidimo kako je Strossmayer uvjeren da Mažuranić zbilja ima dovoljno vlastitog utjecaja u političkim vrhovima i kod zagrebačkog nadbiskupa Mihalovića da na to utječe.

Strossmayer istoga dana piše i Račkom: *Ja ujutro pišem u istom smislu banu. Ban i vladajuća stranka imali bi upravo ovu priliku upotrebiti, da Vas kanonikom u Zagrebu učine. Vederemo! [...] Ako Mažuranić i vladajuća stranka sad ništ ne učine, onda ne imaju u djelovanju svomu nijedne političke svrhe.*⁴²⁶ U međuvremenu se Strossmayer dva puta žali Račkom na Mažuranića kako mu ovaj ne odgovara. Dana 7. svibnja 1876. piše: *Teško mi je bilo Mažuraniću pisati, jer na sva moja pisma nikad ne odgovara; ali sam mislio, da u tako važnoj stvari imam još jednom pokušati sreću i tiem putem. Iskreno Vam velim, da se od naših ljudi ničemu ne nadam. Naši su ljudi otruli. Njima je stalo samo do sebe. Što Bog da!*⁴²⁷ Kako Mažuranićevog odgovora

⁴²³ F. Šišić (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer*, II/IV. (6. I. 1876. – 31. XII. 1881.), Zagreb 1929: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 9.

⁴²⁴ Posilović, Juraj (1834.-1914.) – senjski biskup, kasnije zagrebački nadbiskup. Vidi: „Juraj Posilović“ Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Juraj_Posilovi%C4%87 (pristup: 10. IX. 2017.).

⁴²⁵ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 30. IV. 1876.

⁴²⁶ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 15.

⁴²⁷ Isto, 20.

još uvijek nije bilo, Strossmayer se i drugi put požalio Račkom 22. svibnja 1876. godine: *One iste misli, koje Vi razviste u Vaših pismih, razvio sam i ja, i nasprama Svetoj Stolici i naprama banu. Od ovog posljednjeg molim svjeta i naloga, ali taj sad nikad i na nikako pismo ne odgovara.*⁴²⁸

Zanimljivo je kako u za sada poznatim pismima Mažuranića prema Strossmayeru zbilja postoji samo jedno jedino pismo iz 1876. godine. A upravo je ono odgovor Strossmayeru na njegovu molbu od 30. travnja 1876. godine, koji je stigao točno mjesec dana kasnije, 30. svibnja 1876. Mažuranić odgovara Strossmayeru: *Radi imenovanja Dra Franje Račkog kaninikom prvostolnoga kaptola zagrebačkoga, obratio sam se na gospodina zagrebačkoga nadbiskupa molbom, neka bi imajući pred očima veliku korist naših domaćih znanstvenih zavodah, iznimice predložio ga za kanonika u prvostolnom ovdašnjem kaptolu. [...] Poznavajući ipak i veliko cieneći lepa svojstva i odlične zasluge kanonika Račkoga za hrvatsku knjigu uobće, a za naše znanstvene zavode napose, pripravnim se je izjavio gospodin nadbiskup, da će sporazumno sa prvostolnim kapitulom u svoje vrieme kod predloga za kanonikate nanj obzir uzeti.*⁴²⁹ Tu vidimo kako Mažuranić zaista reagira na Strossmayerovu molbu, no za ovakav jedan formalni odgovor trebalo mu je punih mjesec dana. Također, iz samog odgovora možemo zaključiti da je Mažuranić bio pragmatik koji se trudio izbjegavati konflikte. Upravo je zbog te svoje umjerenosti, i sve češće sporosti, kao što će biti dalje vidljivo, izazivao je kod Strossmayera nervozu te navlačio njegove kritike. Ipak, stvari će za Strossmayera i Račkog ubrzo krenuti nabolje.

Vrlo interesantan je dijalog između Račkog i Mažuranića kada su razgovarali u četiri oka po pitanju statusa Račkog. Tako 16. srpnja 1876. Rački prenosi Strossmayeru dijelove tog razgovora: *Tada postavi ban pitanje: „Mislite li dakle ići u Đakovo ili ovdje početaki na kanonikat?“ Ja na to ne mogoh inače odgovoriti, nego da idem, ne imajući u Zagrebu mjesta. „Pa što ćete u Đakovu raditi?“ Ja: „Ono što i drugi kanonici.“ „Zar ne biste mogli ostati u Zagrebu kao đakovački kanonik?“ Ja: „To je posao, koji spada na biskupa u ostalom to bi teško išlo.“* Ovdje je izuzetno jasno vidljivo kako je Mažuranić zbilja htio omogućiti Račkome stalnu i bolju poziciju, ali opet na sebi svojstven način – bez da se negdje nekome za to mora zamjeriti. Mažuraniću se idealnim učinila opcija da Rački formalno postane kanonikom kod Strossmayera u Đakovu te da mu na taj način mu osigura stalan i siguran prihod, ali da sjedište svog rada Rački ne mora micati iz Zagreba.

⁴²⁸ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 25.

⁴²⁹ NAD, fond 65., *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 30. V. 1876.

U međuvremenu je Rački zbilja imenovan kanonikom u Đakovu, što mu javlja Strossmayer u pismu od 22. rujna 1876. godine, no sam Strossmayer nadalje piše Račkom kako narodni interesi zahtijevaju da on ostane u Zagrebu.⁴³⁰ Car je inače potvrdio Račkog za kanonika 12. listopada 1876. godine.⁴³¹ Točno mjesec dana kasnije, 22. listopada 1876. Strossmayer zbog toga piše Mažuraniću: *Za dužnost si smatram, najljepše Vas zamoliti, da gledati da gospodin kanonik Rački vremenom barem u Zagrebu bude povraćen. [...] Od njega se naš narod punim pravom nada onakvoj svojoj povijesti, kakvom se je pokojni Palacky u narodu svom proslavio. [...] Meni je gosp. Rački mio i drag. On će biti mom kapitulju na ures, a diacezi na veliku korist, ali pored svega toga vrlo važni interesi zahtijevaju, da se gosp. Rački Zagrebu sačuva.*⁴³²

Priča o statusu Račkog nakon dugog niza godina ubrzo će biti sretno završena. Dana 12. svibnja 1877. Rački piše Strossmayeru: *Malo prije poručili su mi od vlade, da je došlo previšnje moje imenovanje za kanonika zagrebačkoga i opata.*⁴³³ Četiri dana kasnije imenovanje Račkog je i službeno prijavljeno, a uveden je u zagrebački kanonikat 26. lipnja 1877. godine.⁴³⁴ Ne možemo sa stopostotnom sigurnošću reći (za sada) koji je točno i čiji potez bio presudan da se nakon više od petnaest godina borbe Rački napokon proglasi zagrebačkim kanonikom. Jedno je sigurno, a to je da su se stvari nakon dugačkog Strossmayerovog pisma Mažuraniću od 30. travnja 1876. godine počela kretati prema naprijed te je za nešto više od godinu dana borba za namještenje Račkog na poziciju zagrebačkog kanonika napokon uspješno završena.

Velika je vjerojatnost kako je Mažuranić zaista mogao i znatno ranije utjecati da se Račkog proglasi zagrebačkim kanonikom, no to nije činio zbog političke situacije. Pretpostavka je ta kako je čekao da se druge reforme, po njegovoj procjeni možda i važnije od statusa Račkog barem donekle provedu te da je onda birao idealan politički trenutak za provedbu i tog pitanja. Zanimljivo je kako trenutno nije poznat pisani trag da je Strossmayer ikada zahvalio Mažuraniću što je Rački napokon imenovan zagrebačkim kanonikom. Naime, o tome nema pisma Strossmayera niti osobno Mažuraniću, niti je komentirao Račkome da je ikada poslao neku vrstu zahvale, bilo Mažuraniću osobno, bilo formalno Vladi. Iako malo vjerojatno, postoji mogućnost da Rački na poziciju zagrebačkog kanonika na kraju nije uopće postavljen Mažuranićevom zaslugom.

⁴³⁰ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 65.

⁴³¹ Isto, 70.

⁴³² HAZU, XI-B, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 22. X. 1876.

⁴³³ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 107.

⁴³⁴ Isto, 115.

Primjer statusa Račkog možda je idealan primjer koji opisuje sve pozitivne i negativne strane suradnje između Strossmayera i Mažuranića. Od uspona i padova, kritika i zahvala, pa prema konačnom pozitivnom ishodu. Iako nije svaka njihova borba završila uspješno, proces je uvijek bio sličan. Također višegodišnja borba, ali koja nije završila s pozitivnim ishodom, bila je borba oko statusa bosanskih klerika.

10.2. Bosanski klerici

Kada se Katolička crkva u Međimurju odcijepila od zagrebačke nadbiskupije, a samo Međimurje je već odavno bilo priključeno Ugarskoj, mađarska vlada je i ovog puta provela kod vladara svoje interese.⁴³⁵ Zatim je i Vatikan dao svoju privolu bez obzira na Strossmayerovu promemoriju kojom je to želio spriječiti. Tako je Katolička crkva u Međimurju 1875. priključena biskupiji Szombathely.⁴³⁶ To je bio samo uvod u to da se u lipnju 1876. franjevački klerici iz Bosne koji su se od školske godine 1852/53. školovali u đakovačkom sjemeništu, premjeste u Ostrogon (Esztergom) gdje su ostali do 1880. godine.⁴³⁷ Mađarska vlada nije mogla dopustiti da se oni odgajaju pod izravnim Strossmayerovim utjecajem. Vatikan je dao svoje odobrenje, a ministar bogoštovlja i nastave (koji prema Nagodbi ima ingerencije u Hrvatskoj i Slavoniji) postupio je u tom pogledu mimo Mažuranićeve vlade.⁴³⁸ Sam Mažuranić nije uspio barem postići premještanje bosanskih klerika u Zagreb, jer je mađarska vlada željela osigurati odgoj bosanskih klerika u mađarskom duhu.⁴³⁹ Upravo je to najjednostavniji mogući sažetak događaja kada je u pitanju bosanski kler, no cijeli taj proces bio je znatno složeniji, što se i vidi u korespondenciji između Mažuranića i Strossmayera.

Dana 6. veljače 1875. Strossmayer piše Račkom: *Koliku ogromnu štetu i sramotu nanašaju nam nanovo naša mađarska braća. Vrlo sam znatiželjan, kako stvar tu shvaća ban, da li napose onom ozbiljnošću, kojom ja i kojom bi ga po momu mišljenju svaki Hrvat shvatiti morao. Ja ću ovih dana još jedno zvanično pismo na njega upraviti.*⁴⁴⁰ Strossmayer nije lagao te 13. veljače 1875. piše Račkom: *Nanovo sam pisao na bana u poslu bosanskih fratara. Pisao sam i na*

⁴³⁵ Gross; Szabo, 1992: 513.

⁴³⁶ Isto, 514.

⁴³⁷ Isto, 514.

⁴³⁸ Isto, 514.

⁴³⁹ Isto, 514.

⁴⁴⁰ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 337.

nadbiskupa. I njega se stvar kano metropolite tiče. [...] Poslao sam mu dva pisma, jedno na bana i vladu, drugo na propagandu. Znati sam željan, hoće l' potpisati. Inače sam pozitivno, da Mađaru dobro želi.⁴⁴¹ Zanimljivo je, kako navodi Gross, da je upravo u tim trenucima i sam nadbiskup Mihalovi optužen s mađarske strane kao širitelj panslavizma.⁴⁴² Za sada ta dva navedena pisma nisu locirana, ali je zato lociran Mažuranićev odgovor na njih od 6. ožujka 1875. godine: *Usljed velecijenjenih dopisah od 4. i 10. veljače t.g. čast mi je priobćiti Preuzvišenosti Vašoj, da sam u predmetu premještanja odgojilišta bosanskih klerikah odmah povodom pervoga pisma Preuzvišenosti Vaše poprimio shodne korake tako kod ckr. Ministarstva izvanjskih poslova u Beču i kod g. ugarskog ministra za bogoštovlje i nastavu u Budimu, očitujući želju, da se rečeni klerici u sadanje zimsko doba i dok nesvrše tekuću školsku godinu svakako ostave u Djakovu. Ukoliko se pak odgojilište njihovo, budi s kojega mu drago razloga nebi moglo u buduće ostaviti u Djakovu, izjavio sam naprama jednomu i drugomu ministarstvu moje mnijenje, da bi najishodnije bilo, da se u Zagreb premijesti, gdje je dotična mladež do godine 1841. barem nekim dielom odgojivana bila i gdje za smještenje njezino ima prikladna i dovoljna prostora [...] Ako se pak s kojega god razloga nebi moglo pristati na taj predlog, izjavio sam moje mnijenje, da bi se u tom slučaju moglo udovoljiti želji i molbi provincijala rada bosanskih franjevacah, da mu se samomu prepusti skerb za odgojivanje klerikalne mladeži svoje u Bosni [...] Napokon izjavio sam bezuvjetno za to, da bi se bosanskomu redu franjevacah u svakom slučaju imala ostaviti potpora od 5000 for., koju su do sada uživali [...] Usljed toga priobćilo mi je ckr. Ministarstvo izvanjskih poslova u Beču dopisom svojim od 1. t.m. [...] da je pitanje o premještenju bosanske klerikalne mladeži u Ostrogon već riešeno, pošto je Sv. Rimska stolica polog dopisa nuncia svoga [...] na rečeno premeštanje pristala [...] U ostalom pako [...] neima zapreke, da bosanska mladež ostane u Djakovu do konca tekuće školske godine, jer je tim uvietom spojena i dozvola sv. Rimske stolice za premještenje.*⁴⁴³

U ovom poprilično opširnom pismu vidi se koja su bila stajališta Mažuranića po pitanju statusa bosanskih klerika. Osim izdvojenog, u pismu se jasno može iščitati kako si je Mažuranić zaista dao truda po ovom pitanju. Da ga je to mučilo također potvrđuje i Rački u pismu Strossmayeru od 22. ožujka 1875. godine: *Malo prije bijaše ban ovdje misleći, da će Vas naći, a*

⁴⁴¹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 339.

⁴⁴² Gross; Szabo, 1992: 513.

⁴⁴³ NAD, fond 65., I. Mažuranić J. J. Strossmayeru, 6. III. 1875.

jučer nije mogao doći, te bijaše odlučio posjetiti Vas danas, u nadi, da ćete tek sutra otići. Govorio je opet o Bošnjacih te i on misli, da bi najbolje bilo ishoditi, da ih crkvena vlast ne tjera u Ugarsku, a u nas im sigurna potpora.⁴⁴⁴ Zato sada 12. travnja 1875. Strossmayer po pitanju Bošnjaka piše Mažuraniću opširno pismo: *U poslu bosanskih klerika [...], koji bi se na godinu u Ugarsku preseliti imali, čast mi je obavijestiti Svietlost Vašu [...] Ne samo da se našem narodu, našoj Državi, stiem predeljenjem nepravda isplela; nego se čini nepravda i šteta našoj narodno-crkvenoj provienciji. Zato bi se ne samo narod naš i državna oblast naša nego i domača naša crkva i oblast njezina preseljenju tomu živo otprieti morala. Mi imamo posebnu metropoliju, od Ugarske posve neodvisnu. Mi smo u crkvenomu obziru posve neodvisni od Ugarske, neposredno pripadao samo Rimu. Na metropoliju zagrebačku spadaju i bošnjaci [...] da preseljenje bosanskih pitomaca u madjarsku vriedja pravo i čast naše metropolie i prvostolnika našega [...] Sveta stolica ko što nije voljna uvidieti najgore, tako sigurno nije voljna ni uvriediti hrvate, šta bi učinila kad bi bez ikakoga razloga premiestili bošnjake u Ugarsku. Ja sam, kako rekoh, ovu dužnost prvostolniku našem na dušu stavio, što je on sam u prvom početku veliku pogriešku učinio tiem, što je pisao bečkom nunciju, da li želi da se bošnjaci u Zagrebu pod njegovim neposriednim nadzorom ubuduće odhranjuju, odprto odgovorio: da on to nipošto ne želi. [...] Ja njegovo ponašanje smatram upravo izdajom svoje dužnosti i svoga zvanja, što uvijek kadkad čovjek iz razloga umišljenih svoju dužnost nevrši. [...] Na opetovana moja pisma nedostoji se prvostolnik mi odgovoriti, što je znak da pravih razloga nikakih neima.*⁴⁴⁵ Ovdje je jasno kako je Strossmayer bio u krivu po pitanju Svete stolice te kako ona nije voljna *uvrijediti Hrvate*. Kako u knjizi navode Pavić i Cepelić, Strossmayer je bio spreman pokušati preko Sabora osigurati dotaciju od 5000 forinti iz zemaljskih fondova, sve kada bi Bošnjaci i izgubili pravo na komesarijatičku zakladu.

Dana 12. lipnja 1875. Strossmayer opet piše Mažuraniću po pitanju Bošnjaka: *Ovih dana dobit ćete dva pisma od mene glede bošnjaka. Oni nipošto nećeju u Madjarsku. Molim Vas, da jim želje ispunite. Madjari škode nami, ali na posljedku škode i sebi. Da je pameti prave i razbora, štedili bi nas, a štedeć nas, štedili bi i sebe i interese svoje.*⁴⁴⁶ Istoga dana, Rački je pisao Strossmayeru: *Danas je ban odgovorio na interpelaciju Brlićevu [...] Iz odgovora [...] jasno proviruje, da je ugarska vlada došla s gotovim činom, koji je bio takovim već onda, kada ste Vi za*

⁴⁴⁴ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 342.

⁴⁴⁵ NAĐ, Ordinarijat, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 12. IV. 1875.

⁴⁴⁶ NSKZ, R 5844b, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 12. VI. 1875.

nj doznali u Rimu. Mažuranić se pozvao na Vaša pisma iz Rima, koja su ga potakla na one službene prepiske. Ali „facit“ svega je taj, da je vlada ugarska odrešito očitovala, da bi ona u slučaju, ako klerici bosanski ne pređu u Ugarsku, Njeg. Veličanstvu predložila, da se prihod komisarijatičke zaklade upotrebi u ine svrhe. Ban je izjavio, da ako bi i sabor hrvatski preuzeo onih 5.000 for. na zemaljski budget, čemu se on ne bi protivio, da bi mogao taj novac ostat neupotrebljen, pošto se rimska stolica očitovala za premještaj, a ministarstvo vanjskih poslova moglo bi uskratiti bosanskim klerikom dozvolu, da se u Slavoniji ili u Hrvatskoj odgajaju. I zbilja, ovo je pitanje sada postalo internacionalno, pa ako Bošnjaci uskrate privolu, da klerici idu u Ugarsku, skoro ne će im preostati drugo, nego da ostanu u Bosni, te da se ondje podupru od naše strane.⁴⁴⁷ Ovo pismo samo dodatno potvrđuje već navedeno mišljenje kako je Mažuranić zaista ozbiljno shvatio ovaj problem te u njemu još jednom vidimo kako ga kontakt sa Strossmayerom uvijek dodatno potakne na djelovanje.

Situacija se ubrzo nastavila komplicirati, pa tako Strossmayer piše 2. kolovoza 1875. Mažuraniću: *Bošnjaci su se povratili u Bosnu, odlučiv nipošto ne ići u Ugarsku. [...] Oni su spremni i opet povratiti se u Diakovo, ako osigurani biti mogu, da jim se dosadašnja dotacija od strane vlade hrvatske i hrvatskog sabora uzkratiti neće. Nemogu li te sigurnosti imati, tada ostaju u Bosni! [...] Ja dakle vrlo liepo molim Svetlost Vašu, da u stav se postavi, braći bošnjakom, izviesno reći, na čem su. [...] Ako bi siroti bošnjaci morali svoju mladež u Bosni odgajati, ja bi jim [...] podporu i nadalje davao iz tajnog fonda koji Vašoj Svetlosti na porabu stoji. Sigurno je da se taj novac nebi mogao na plemenitije i uspješnije svrhe upotriebiti. Da kako da bi se ovaj priedlog potajice izvadjeti morao.⁴⁴⁸*

Strossmayer ovdje moli Mažuranića da se napokon jasno izrazi koja su realna očekivanja po pitanju statusa bosanskih klerika. Treba primijetiti zanimljiv detalj, a to je kako Strossmayer *huška* Mažuranića da potajice koristi tajni fond. Ovog puta Mažuranić odgovara vrlo brzo, već 10. kolovoza 1875. godine: *Na cienjeni dopis Preuzvišenosti Vaše od 2. kolovoza t.g. [...] u pogledu dotacije, koja je dosad davana klerikom bosanskim iz zaklade komisarijatičke u iznosu od 5000 for. 57. novč. i koju je kr: ugarska vlada naumila uzkratiti, ako bi oni i nadalje ostali u Djakovu i nehtieli poći u Ostrogon, čast mi je odgovoriti sliedeće: [...] Klerici bosanski, koji su više godinah odhranjivani u Djakovu, ili bi pošli u Ostrogon [...] ili će se vratiti u Djakovo, ili će napokon ostati*

⁴⁴⁷ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 359.

⁴⁴⁸ NAD, Ordinarijat, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 2. VIII. 1875.

u svojem zavičaju [...] U prvom slučaju ostala bi jim prijašnja dotacija iz komisarijatičke zaklade netaknuta; za drugi slučaj pripravan sam, po želi Vaše Preuzvišenosti, svotu dosadašnjoj dotaciji uverstiti u proračun zemaljski, te se nadam, da će ju i sabor dozvoliti. [...] Napokon, ako rečeni klerici ostanu u svojoj domovini, to bi svakako glede potpore, koja bi se imala pošiljati u inozemstvo, odlučilo ministarstvo izvanjskih poslova. [...] Što se napokon tiče predloga Preuzvišenosti Vaše, da se dosadašnja podpora daje iz tajnoga fonda, koji mi stoji na porabu, opazit mi je, da taj fond ima sasvim drugo opredjeljenje, i da se nederžim vlastnim u rečenu sverhu na koji dio njegov upotriebiti, ili bez sporazumka s ministrom vanjskih poslova novce pošiljati u inozemstvo, a najmanje bi se to moglo izvadjeti u potaji.⁴⁴⁹ Uočljivo je da je ovoga puta Mažuranić bio poprilično jasan koje su sve moguće opcije, a dotaknuo se i Strossmayerove želje da se bosanskim klericima potajice šalju novci. Vidljivo je kako je Mažuranić tu *nemoralnu ponudu* primio vrlo ležerno te iako ju je odbio, jasno je kako takva reakcija, ali niti takav upit sa strane Strossmayera ne bi bio moguć da njih dvojica nisu bili u više nego dobrim odnosima.

Dana 27. kolovoza 1875. Rački piše Strossmayeru: *Ban Vam poručuje pozdrav uz primjedbu, da će onih 5.000 for. za Bošnjake u Đakovu biti uvrštene i u našem proračunu za god. 1876. S te strane budite mirni.* U međuvremenu je Strossmayer pisao još nekoliko puta Mažuraniću po pitanju bosanskih klerika, no u tim pismima pretežito ponavlja već dobro poznatu situaciju i njihovu povijest u Hrvatskoj, pokušavajući na sentiment još dodatno potaknuti Mažuranića na djelovanje. Vrijedno je, doduše, izdvojiti još jedno *huškanje* Strossmayera, pa tako on 6. prosinca 1875. piše Mažuraniću ovo: *Meni se čini, da kad tako stvar stoji, da je probitačno da ti klerici i na dalje u Diakovu ostanu. Ostale nek Bošnjaci, kad već drugačie nemože biti, u ime Božje u madjarsku šalju. [...] Govorite o tome napose s Njegovim Veličanstvom. Dobro bi bilo, kad bi se Preuzvišenost Vaša posebnim svojim pismom, koje bi moglo u potaji ostati, na Svetog oca obrezila, i rekla, da katholički interes zahtieva da sveta stolica na to nikad neprivoli. Takvo pismo mogao bi sastaviti, ako Vaša preuzvišenost to želi, ili ja sam ili Rački. Može pako preuzvišenost Vaša biti posve uvjerena, da bi slično pismo na želju Vašu na uvieke ostalo tajno.*⁴⁵⁰ No, izgleda kako je Mažuranić već znao da se ne može ništa učiniti. Ubrzo je postalo jasno da je u pozadini i neka veća igra. Naime, Rački piše 11. siječnja 1876. Strossmayeru: *Andrassy upitao je nadbiskupa Mihalovića, kakovih 5.000 for. mogoste od Hrvatske obećati Bošnjakom? Meni se čini, da je*

⁴⁴⁹ NAĐ, Ordinarijat, I. Mažuranić J. J. Strossmayeru, 10. VIII. 1875.

⁴⁵⁰ NSKZ, R 5844b, J. J. Strossmayer I. Mažuraniću, 6. XII. 1875.

*Andrassy upućivan bio iz Bosne potanko o cijelom tečaju onoga pitanja. Ovdje me pitaju, jeste li se s Bošnjaci pismeno dogovarali i nije li Vaša korespondencija priposlana Andrassyu? Uz naš narodni karakter nije ni to nemoguće.*⁴⁵¹

U postojećoj korespondenciji Mažuranića i Strossmayera nema više spominjanja pitanja bosanskih klerika, a bosanska mladež ubrzo je morala napustiti Hrvatsku. Situaciji svakako nije pripomogao niti bosansko-hercegovački ustanak koji je počeo u ljeto 1875. godine. U Saboru se Mažuranića odmah pitalo za njegov stav, no on je rekao kako se u to ne može i ne smije miješati, jer bi se Sabor mogao raspustiti.⁴⁵² Na kraju o svemu zaključuju Strossmayerovi biografi Pavić i Cepelić: *Tako sinovi Bosne, koji su se za četvrt vieka skoro srasli sa starim sielom biskupa [...] najdoše se na jednom u srcu Ugarske. U Djakovu su se za te 24 godine izredala 194 mladića, od kojih su neki boravili svih šest, neki manje a neki samo po jednu godinu. Iz kruga tih mladića, nikli su pomladku bosanskom učitelji i profesori, knjigi našoj štioći i pisci [...]*⁴⁵³ Iako je po ovom pitanju suradnja Mažuranića i Strossmayera bila intenzivna (usudio bih se osobno reći i iskrena), na kraju ipak nije urodila pozitivnim završetkom. Bosanska mladež vratila se iz Ugarske 1880. godine.⁴⁵⁴

10.3. Akademija i Sveučilište

Inicijativa biskupa Strossmayera za osnivanje Jugoslavenske akademije i *jugoslavenskog sveučilišta* bitan je dio velikih reformnih zadaća što ih je namjeravao izvršiti Sabor 1861. godine.⁴⁵⁵ Strossmayer je na ove dvije institucije gledao kao na jedinstvo. Nadao se da će Jugoslavenska akademija biti jedan od izvora uzajamnosti Južnih Slavena u znanosti i umjetnosti a da će *jugoslavensko sveučilište* djelovati u *narodnom duhu* i postati temelj za kulturnu i znanstvenu djelatnost Jugoslavenske akademije.⁴⁵⁶ Oba su pitanja, treba primijetiti, ubrzo postala više politička nego kulturna te su zbog toga pronašla mjesto u ovom radu. Naime, car je na kapaljku te s odgodama potvrđivao zakonske osnove institucija.⁴⁵⁷ Naime, Sabor 1861. izglasao je zakonsku

⁴⁵¹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 3.

⁴⁵² Živančević, 1988: 124.

⁴⁵³ Pavić; Cepelić, 2013: 720.

⁴⁵⁴ Gross; Szabo, 1992: 514.

⁴⁵⁵ Isto, 415.

⁴⁵⁶ Isto, 415.

⁴⁵⁷ Isto, 416.

osnovu o *jugoslavenskom* sveučilištu, ali je car nije potvrdio. Sabor 1865. ponovno se time bavi te tada car sankcionira statute Jugoslavenske akademije i Narodnog muzeja (4. ožujka 1866.), no pitanje Sveučilišta i dalje je ostalo otvoreno.⁴⁵⁸ Car je dao do znanja saborskim zastupnicima da će dopustiti Sveučilište samo ako oni bezuvjetno prihvate njegovu nagodbu s mađarskom elitom. Drugim riječima, Zagrebačko sveučilište bilo je moguće samo kao nagrada Saboru koji će prihvatiti Hrvatsko-ugarsku nagodbu.⁴⁵⁹

Kada je *Nagodbeni sabor* izglasao zakonsku osnovu o osnivanju Sveučilišta, car je zaista odobrio taj nacrt 8. travnja 1869. godine.⁴⁶⁰ Dok je jugoslavenski naziv prošao 1866. za Akademiju, iako ne bez poteškoća, sada je Strossmayerovo *jugoslavensko sveučilište* postalo nemoguće. Zato je Sveučilište prozvano imenom cara Franje Josipa.⁴⁶¹ I od toga je trenutka sve stajalo na mjestu do dolaska Mažuranića na bansku stolicu. Svega nekoliko dana prije nego li je Mažuranić postao banom, 15. rujna 1873. Rački piše Strossmayeru: *Ako Mažuranić primi* (bansku stolicu, op.a.), *bit će odmah predložen, jer da ga i car želi. Jučer sam se s njim sastao te Vas daje lijepo pozdraviti. Poslije velike rasprave primljen je u zakonodavnom odboru moj predlog o potpunom sveučilištu. Nu hoće li se izvesti, visit će o budućoj vladi. Nadbiskup veli, da nam ne treba sveučilišta, jer da ono nekoliko naših mladića može ići u Peštu!*⁴⁶² I upravo su se u ovom trenutku stvari poklopile. Narodna stranka bila je na svom vrhuncu, Mažuranić će par dana nakon toga postati banom, a prijedlog Račkog o potpunom Sveučilištu prihvaćen je. Kada se Mažuranić predstavio kao novi ban, izglasana je zakonska osnova o Sveučilištu sa spomenutim prijedlozima odbora uz neke izmjene, kao i nacrt o plaćama profesora. Već ranije spomenuto, Mažuranić je obećao kako će zastupati prijedlog o potpunom Sveučilištu, a to obećanje zaista nije iznevjerio. Car je sankcionirao obje zakonske osnove 5. siječnja 1874. godine.⁴⁶³

Od ovog trenutka pitanje Jugoslavenske akademije i Zagrebačkog sveučilišta često će na neki način biti tema u korespondenciji između Mažuranića i Strossmayera, a još češće u korespondenciji Račkog i Strossmayera. Treba reći kako je u mnogim pismima na prvom mjestu pitanje preporuka za namještenje *pogodnih* profesora na navedene institucije koji će raditi *u čast naroda*, no postoji nekoliko pisama kojima treba dati posebnu pažnju. Tako je jedno od njih ono

⁴⁵⁸ Gross; Szabo, 1992: 416.

⁴⁵⁹ Isto, 416.

⁴⁶⁰ Isto, 416.

⁴⁶¹ Isto, 416.

⁴⁶² F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 242-243.

⁴⁶³ Gross; Szabo, 1992: 417.

Račkog Strossmayeru od 31. siječnja 1874. godine: *Mažuranić je sastavio komisiju za oživotvorenje sveučilišta. Ona se sastaje svaki dan, ali mnogo vremena trati, što vlada dolazi pred nju nepripravna.*⁴⁶⁴ Rački osobno predlaže Mažuraniću ljude koji bi bili pogodni za profesore na Sveučilištu, kao i što ga upućuje na korake koje bi bilo shodno napraviti.⁴⁶⁵ Dana 7. travnja 1874. Rački piše Strossmayeru: *Meni se čini, da ćemo se kajati, što smo zapodjenuli pitanje o sveučilištu, ali mi ne ćemo biti krivi. Mažuranić pokazuje dobru volju, ali je opkoljen takovimi organi [...] da ga kompromitiraju.*

Početak korespondiranja Mažuranića i Strossmayera po pitanju ovih tema bio je Mažuranićev poziv od 3. listopada 1874. Strossmayeru na svečanost otvorenja Zagrebačkog sveučilišta: *U očigled toli važne i znamenite svetčanosti, kojim će se dne. 19.t.m. proslaviti otvorenje sveučilišta, biti će mi dopušteno gojiti nadu, da će Preuzvišenost Vaša prisustvovati prvoj posveti znanstvenoga hrama, kojemu je Preuzvišenost Vaša u neograničenoj ljubavi domovine zasnovala prvu misao, a velikodušnimi žrtvami svojimi stavila prvi i najglasniji temelj. [...] Tom prigodom namjerava dotično odbor sveučilišta na uspomenu toga dana kovati dati medalju, koju će po zaslugi riesiti ime Preuzvišenosti Vaše [...] Uslied toga nemogu propustiti, da Preuzvišenost Vašu srdačno i najuljudnije neumolim, da u tako važnom i za buduć preporod naroda našega [...] i saboru svojim savjetom u pomoć priteći blagouzhitje.*⁴⁶⁶ Strossmayer na ovo pismo pozitivno odgovara 15. listopada 1874. godine: *Preuzvišenosti vašoj smiem zahvalnost oviem izreć, izjavljujuć, da ću, prem sam boležljiv, k svečanosti otvorenja našega sveučilišta doći.*⁴⁶⁷ Nikako ne treba izostaviti kako se Strossmayer o tome opet prvo konzultira s Račkim, kojemu piše 10. listopada 1874. godine: *Ništa mi ne pišete o tome, bi li ja imao doći na svečanost otvorenja sveučilišta. Ban me je posebnim pismom pozvao. U pozivu dakako mudro veli, da bi ujedno prisustvovao raspravi saborskoj o političkoj organizaciji zemlje. Ovu mu želju dakako nikako ispuniti ne bi mogao. Iskreno mi je uopće reći, da nerad idem u Zagreb [...] Jedno se bojim, da ne bi svijet rekao, da činim neku vrst demonstracije.*⁴⁶⁸

Strossmayer je došao u Zagreb 17. listopada 1874. (subotu) navečer, a na kolodvoru ga je, između ostalih, dočekao i Mažuranić.⁴⁶⁹ Dana 19. listopada 1874. Mažuranić je u saborskoj

⁴⁶⁴ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 278.

⁴⁶⁵ Isto, 281.

⁴⁶⁶ NAĐ, Ordinarijat, *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 3. X. 1874.

⁴⁶⁷ NAĐ, Ordinarijat, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 15. X. 1874.

⁴⁶⁸ F. Rački (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 436.

⁴⁶⁹ Pavić; Cepelić, 2013: 664.

dvorani jezgrovitim i lapidarnim latinskim govorom otvorio hrvatsko sveučilište Franje Josipa I.⁴⁷⁰ Strossmayer pri otvorenju Sveučilišta nije govorio, ali je, kako navode Pavić i Cepelić, svatko od gostiju znao, da je on intelektualni začetnik Sveučilišta.⁴⁷¹ Dapače, kažu kako je sav Zagreb gorio od zanosa, kada je ugledao Strossmayera na svojim ulicama. [...] Zagreb takovoga zanosa od instalacije Jelačića do tada nije vidio. I punim pravom; jer da nije bilo biskupa Strossmayera, dvojimo, da bi Hrvatska imala danas sveučilišta.⁴⁷² I dok je istina kako je Strossmayer apsolutno najzaslužniji za postavljanje temelja Sveučilišta (i Jugoslavenske akademije), čini se kako se trebalo dogoditi upravo to da Mažuranić postane banom, kako bi se te institucije oživotvorile.

Tako se pitanje Sveučilišta napokon pozitivno riješilo svega godinu dana nakon dolaska Mažuranića na bansku stolicu. U korespondenciji Mažuranića i Strossmayera sljedeće dvije godine glavno je pitanje ustroja stolice povijesti umjetnosti na novootvorenom Sveučilištu te namještenja Isidora Kršnjavog⁴⁷³ na tu poziciju. Strossmayer piše 14. travnja 1875. Mažuraniću: *Ako je iole moguće da se, još ove godine, podigne na sveučilištu našem učiteljska stolica za povijest umjetnosti. Imamo za tu svrhu mlada čovjeka posve sposobna i spremna; a to je doktor Isidor Kršnjavi.*⁴⁷⁴ Dana 2. kolovoza 1875. Strossmayer ponovno pokušava urgirati kod Mažuranića po tom pitanju: *Kad se podigne stolica za povijest umjetnosti, onda valja odrediti, da sva mladež [...] predavanja dotična pohada i sebi glede umjetnosti ono znanje priskrbi, koje njegovo zvanje i djelovanje zahtieva.*⁴⁷⁵ Glavni razlog Strossmayerovog požurivanja Mažuranića da se oformi stolica za povijest umjetnosti na Sveučilištu bila je njegova misao da donira svoju zbirku slika u Zagreb. Smatrao je kako će tek onda kada se oformi studij povijesti umjetnosti njegova donacija slika biti od koristi.⁴⁷⁶

Poznato je jedno pismo Mažuranića na ovu temu, i to tek od 1. kolovoza 1877. godine kada piše Strossmayeru: *Visoko cijenim domoljubnu odluku Preuzvišenosti Vaše, kojom je nakanila svoju sbirku slikah još za života svog ustupiti narodu – nu što se profesora estetike tiče, nemogu podvojiti, da će Preuzvišenost Vaša pristati uz moje mnijenje, da bi se s imenovanjem njegovim*

⁴⁷⁰ Pavić; Cepelić, 2013: 664.

⁴⁷¹ Isto, 665.

⁴⁷² Isto, 664.

⁴⁷³ Kršnjavi, Isidor (1845.-1927.) – hrvatski povjesničar umjetnosti, slikar, kulturni i javni djelatnik. Vidi: „Kršnjavi, Isidor“ Hrvatska on-line enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34241> (pristup: 11. IX. 2017.).

⁴⁷⁴ NAĐ, Ordinarijat, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 14. IV. 1875.

⁴⁷⁵ NAĐ, Ordinarijat, *J. J. Strossmayer I. Mažuraniću*, 2. VIII. 1875.

⁴⁷⁶ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 355.

*imalo pričekati dotle, dok se dotična sgrada nepodigne i u nju rečena sbirka namjesti.*⁴⁷⁷ U međuvremenu je do kraja godine ipak oformljen studij povijesti umjetnosti (estetike), a Kršnjavi izabran za profesora agresivnim posredovanjem Strossmayera. O tome piše Rački Strossmayeru 6. prosinca 1877. godine: *Kršnjavi imat će veoma oprezan i rezerviran biti. U fakultetu ne ima skoro nijednog prijatelja, te imade svoje imenovanje jedino Vam zahvaliti.*⁴⁷⁸ Ovdje se jasno vidi kako Rački smatra da je jedino Strossmayer zaslužan da se navedeno imenovanje provede, dok isto tako vidimo da svega četiri mjeseca ranije Mažuranić nije htio to provesti sve dok se ne izgradi nova zgrada Akademije. Upravo je pitanje nove Akademijine zgrade bio okidač za nove nesloge s Mažuranićem, koje će potrajati sve do Mažuranićevog napuštanja banske časti.

Gradnja nove zgrade Akademije u svojoj pozadini opet kao glavnog pokretača ima Strossmayera, a kako je cijela priča počela, vidimo u pismu Strossmayera Račkome od 26. ožujka 1875. godine: *Bio sam doduše odlučio, da se moja zbirka umjetnina tek poslije smrti moje predade slavnoj Akademiji. Ali s više razloga, a ponajviše s onoga, da se čim prije postigne svrha, koju imadem pred očima, sada želim, da se moja zbirka bezodvlačno prenese u Zagreb, gdje će ona služiti ne samo za ogled prijateljem umjetnosti i za širenje boljega ukusa u narodu, nego i za potporu sveučilištu [...] Znajući pak, da slavna Akademija ne ima gdje moje zbirke smjestiti, a da njezina novčana sredstva jedva joj dostavaju za naučne svrhe, odlučih i ovdje priteći u pomoć, te darujem četrdeset tisuća forinti za zgradu, u kojoj bi se galerija, a i sama Akademija, ako joj je to po volji, smjestiti imala.*⁴⁷⁹ Po tom pitanju Strossmayer ubrzo piše u Mažuraniću, 14. travnja 1875. godine: *Ko što je Svietlosti Vašoj znano, opredielio sam 40h. for. za zgradu u kojoj bi se moja sbirka umjetnina smiestiti mogla. [...] Izvinuti će Svietlost Vaša, da sam stvar neposriedno u ruke jugoslavenske akad. ostavio. Ja podpuno povjerenje u Svietlost Vašu stavljam i znam, da se stvar narodna nemože u bolje, posvećenije i pako dičnije ruke staviti, nego što su Vaše, ali sam to uradio, da se poleh pronicljivosti današnjoj u Vladi probitačnije povjeri stvar zavodu, koji se nikad nemienja. Vašoj Svietlosti i onako pripada punim pravom odslužiti upliv u sve naše kulturne zavode.*⁴⁸⁰ Jasno je kako Strossmayer pokušava na mudar način izbjeći direktni utjecaj Mažuranića na ovaj projekt, iako je svjestan da bez podrške Vlade (a samim time i Mažuranića) ne može ništa

⁴⁷⁷ NAD, Fond 65., I. Mažuranić J. J. Strossmayeru, 1. VIII. 1877.

⁴⁷⁸ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 133.

⁴⁷⁹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 343.

⁴⁸⁰ NAD, Ordinarijat, J. J. Strossmayer I. Mažuraniću, 14. IV. 1875.

postići. Kako se i pribojavao, stvar je zapela. O tome ironično piše Rački Strossmayeru 27. veljače 1876. godine: *Bojim se, da će novi predlozi zategnuti rješenje vlade, koja, pozvana da od strane zemlje pripomogne Akademiji, nije do danas ništa odlučila. Prinosi do danas idu veoma slabo; još nijesmo ni 500 for. dobili. Vi uvijek date više negoli sav narod. Čini mi se, da ćemo se morati običnom kućom zadovoljiti.*⁴⁸¹

Gradnja nove zgrade Akademije počela je tijekom 1877. godine,⁴⁸² ali je problem financija i potpore Vlade uvijek bio problem. Zbog toga u pismu Strossmayeru od 15. veljače 1878. vidimo izraženu ljutnju Račkog na Mažuranića, što nije bio čest slučaj: *Mažuranić se uvijek miješa u poslove, koji ga ne idu i kojih ne razumije, a ne brine se za one, za koje imao bi se brinuti po svojoj dužnosti.*⁴⁸³ Stvari se i dalje nisu pozitivno razvijale, pa stoga Rački opet piše Strossmayeru 29. ožujka 1878. godine: *Vlada nam se ukazuje uprav neprijateljska naprama rečenom pothvatu našem. Prekjucher, nakon osam mjeseci, pisa nam skandalozan otpis, u kojem Akademiji upravo nijeće pravo sklapati ugovore i raspolagati svojom imovinom. O tome će Vas Akademija službeno obavijestiti i tražiti za pomoć.*⁴⁸⁴ Strossmayer uzvraća odgovor Račkome 2. travnja 1878. gdje decidirano napada Mažuranića po pitanju njegovog višegodišnjeg stava oko Akademije: *Nadodaje se, da Vi bana Mažuranića vrijeđate bezobzirno, da ste – ja ne znam što – i u sjednici rekli prot njemu, što je njemu do ušiju došlo i da sad bjesni i da je obreko [...] I otale izvire mržnja vlade prama Akademiji, koju Mažuranić nije htio odobriti, a brat mu odavno od sebe odbio.*⁴⁸⁵ Rački još jednom, gotovo vapajem, komentira situaciju Strossmayeru u pismu od 22. travnja 1878. godine: *Ban je vlastan i zapovijediti, da se knjižnica akademička spoji sa sveučilišnom. Tako bi se sada htjeli miješati i u gradnju. Kamo sreće, da može Akademija biti bez onih 80.000 for., koji daju vladi vlast, da upliva. Inače ne bi Akademija ni pitala vlade za građenje.*⁴⁸⁶

⁴⁸¹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayeru*, II/IV., 1929: 9.

⁴⁸² „Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti“ Hazu, http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/palaca/ (pristup: 11. IX. 2017.).

⁴⁸³ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayeru*, II/IV., 1929: 145.

⁴⁸⁴ Isto, 161.

⁴⁸⁵ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayeru*, II/IV., 1929: 163. Pitanje potvrde pravila Jugoslavenske akademije zavlčilo se od 1861. do 1866., dok je Akademija počela sa svojim radom tek poslije odstupa Mažuranića s pozicije kancelara. Hrvatski sabor izabrao je Mažuranićevog brata Antuna među prve prave članove Akademije dana 12. ožujka 1866., ali se on zahvalio na članstvu već nakon nekoliko mjeseci. Kasnije je Živančević otkrio kako je upravo Ivan Mažuranić imperativno predložio bratu da se odrekne akademičke časti te mu je on čak i sastavio tekst odreknuća. Živančević zaključuje kako je u pozadini svega bilo tadašnje neslaganje Strossmayera i Mažuranića, no osobno nisam mišljenja da je to bio glavni razlog, s obzirom da je to već vrijeme kada su se oni politički već poprilično zbližili. Također, kako se vidi i u samom radu, teško je zaključiti i da su ikada osobno bili u nekim međusobno netrpeljivim odnosima. Svakako bi bilo vrlo dobro dodatno istražiti što je točno kod Akademije od početka (potencijalno) smetalo Mažuraniću.

⁴⁸⁶ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayeru*, II/IV., 1929: 168.

Ubrzo nakon što su Strossmayer i Rački kritizirali Vladu i samog Mažuranića, on osobno piše Strossmayeru po pitanju zgrade Akademije, i to s dobrim vijestima i objašnjenjem: *Uredjeno je pitanje o sagradjenju zgrade za jugoslavensku akademiju i narodni muzej tako, da je ta stvar sada na svoj naravni temelj stavljena. Medjutim nije ni bilo nikakvih zaprekah i onakova nespornost, kao što to Preuzvišenost Vaša u svojem velecijenjenomu pismu napominje, nego se je samo pitanje o zakladnoj imovini, koja će se kao gradjevni fond upotriebiti, kao i pitanje izvedjenja dotične gradnje, moralo na čisto izvesti. [...] U ostalom se je tom prigodom pokazalo, da za izvedenje dotične gradnje jošter oko 43.000 for. manjka, pak mi je vrlo drago, da se Preuzvišenost Vaša u izkušanom svom patriotizmu brine, da se taj manjak pokrije.*⁴⁸⁷

Ovdje nedostaju navedena pisma Strossmayera koja je on slao Mažuraniću te se ova tema više ne pojavljuje u za sada poznatoj korespondenciji. Ipak, da je u međuvremenu još bilo nekih problema, vidljivo je iz pisma Račkog Strossmayeru 26. travnja 1881. godine: *Pitanje glede zgrade akademičke, koje je vlada Mažuranićeva zamrsila bila, ovih je dana Pejačević⁴⁸⁸ po volji Akademije riješio. Kuća će biti isključivo vlasništvo Akademije.*⁴⁸⁹ Tako je 1881. godine Akademija i s pravne strane bila potpuno sređena, dok je sama zgrada dovršena godinu dana ranije te je 22. listopada 1880. u njoj održana prva sjednica.⁴⁹⁰ Unatoč kritikama prema Mažuraniću, sa svoje strane nisam sto posto uvjeren da je on namjerno na neki način usporavao ili otežavao rad Akademije. Iako, treba biti oprezan, jer je svakako zanimljivo da je nova zgrada Akademije otvorena, kao što je i riješen njen pravni status tek nakon Mažuranićevog odlaska. Naime, to neodoljivo podsjeća na 1866. godinu, kada je statut Akademije potvrđen tek onda, kada je Mažuranić otišao s mjesta kancelara. Vrlo zanimljiva tema za dublje istraživanje.

Važno je na kraju ovog poglavlja reći kako su status Sveučilišta i Akademije tada od najveće političke važnosti za Hrvatsku. Iako se na prvi pogled pitanje otvaranje pojedinih studija na Sveučilištu, namještenja profesora ili izgradnja nove zgrade Akademije ne čini od najvitalnijeg značaja, upravo su takvi potezi bili važni za isticanje hrvatske autonomije. Profesorski kadar *narodnog duha* koji će mladeži predavati na nekoliko novootvorenih studija te Akademija koja će

⁴⁸⁷ NAĐ, Ordinarijat, *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 29. IV. 1878.

⁴⁸⁸ Pejačević, Ladislav (1824.-1901.) – hrvatski političar i ban nakon Ivana Mažuranića. Vidi: „Pejačević, Ladislav“ Hrvatska on-line enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47327> (pristup: 11. IX. 2017.).

⁴⁸⁹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 384.

⁴⁹⁰ „Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti“ Hazu, http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/palaca/ (pristup: 11. IX. 2017.).

napokon dobiti velebnu palaču, omogućit će njihov kvalitetan rad koji će, iako posredno i polagano, ipak isticati autonomiju i cijele Hrvatske.

10.4. Reforma pučkog školstva

Prema sistemu uvedenom u apsolutizmu, crkve su imale upravu i nadzor pučkih škola. Ravnatelji pučkih škola isključivo su župnici, odnosno parosi, dakle, nestručnjaci koji za taj posao nisu plaćeni.⁴⁹¹ Ta je organizacija naišla šezdesetih godina na otpor u vezi s jačanjem liberalne struje i pojavom obrazovanih učitelja. U pripremama za školski zakon 1861. godine, a zatim i 1865. sukobila se liberalna ideja o dekonfesionalizaciji škola s otporom katoličkog svećenstva koje je inzistiralo na tome da se zadrže konfesionalne škole.⁴⁹² Rauchova je vlada pripremila zakonsku osnovu kojom se crkvama oduzima uprava nad pučkom školom, ali se nastoji zadržati njen religijski karakter. Međutim ta osnova nije dobila carevu predsankciju.⁴⁹³

Kada je Mažuranić došao na bansku stolicu, njegovu vladu dočekalo je opće nezadovoljstvo neefikasnošću nestručno vođenih katoličkih pučkih škola, atmosfera sukoba učitelja i ravnatelja župnika te protivnika i zagovornika konfesionalnoga školstva.⁴⁹⁴ Ubrzo se Mažuranić usudio ponovno predložiti liberalnu zakonsku osnovu, usprkos očekivanom otporu katoličkog svećenstva, imajući u vidu kako je sličan školski zakon, onaj austrijski, car sankcionirao još 1869. godine, a u ovoj se novoj *kulturnoj borbi* također našao na strani liberala.⁴⁹⁵ Nakon što je car zaista dao predsankciju za zakonsku osnovu, Mažuranić ju je 19. kolovoza 1874. predao u saborsku proceduru. Zakonodavni odbor kojim je predsjedao Vončina unio je manje izmjene i dopune u osnovu te je ona nakon toga predana Saboru na raspravu.⁴⁹⁶

Kada se govori o neslaganjima Mažuranića i Strossmayera, često se pitanje zakonske osnove o školstvu, odnosno, reforma pučkog školstva stavlja na prvo mjesto. To daje naslutiti kako je Strossmayer imao izuzetno negativan stav prema navedenoj reformi, a također i prema samom Mažuraniću kao glavnoj osobi koja je tu reformu proturala. Dapače, Gross navodi sljedeće: *On*

⁴⁹¹ Gross; Szabo, 1992: 402.

⁴⁹² Isto, 403.

⁴⁹³ Isto, 403.

⁴⁹⁴ Isto, 403.

⁴⁹⁵ Isto, 403.

⁴⁹⁶ Župan, D. (2002). Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.). *Scrinia Slavonica*, 2(1), 281.

(Strossmayer, op.a.) *umnogome nije odobravao karakter liberalnih reformi, a pogotovo zakona o pučkim školama.*⁴⁹⁷ Nešto dalje u tekstu Gross opet piše: *Zakonska je osnova prihvaćena usprkos[...] otporu i brojni su svećenici, uključujući i Strossmayera, [...] osuđivali Mažuranića i zatim očekivali od bana Pejačevića da će ponovno uvesti konfesionalne škole.*⁴⁹⁸ A treći put za istu tematiku Gross malo ublažava mišljenje, pa navodi: *Već smo vidjeli da je sukob izazvao školski zakon što ga je hrvatska liberalna inteligencija energično podupirala. Strossmayer i drugi svećenici nisu dakako željeli da se potpuno zadrži stari nefunkcionalni školski sistem, ali su bili silno ogorčeni što im je novim zakonom oduzet nadzor nad školskim knjigama i utjecaj na učitelje.*⁴⁹⁹ Analizirajući literaturu, a posebice izvore, odnosno korespondenciju Mažuranića i Strossmayera te onu Račkog i Strossmayera, smatram kako je činjenica da Strossmayer nije bio sretan novim školski zakonom. S druge je strane ipak donekle uvidio njegove prednosti u modernizacijskom smislu, pa ga isto tako nije niti oštro napadao, a ta tematika nije se dugo i opširno zadržala u središtu Strossmayerove pozornosti.

Naime, pitanje reforme školstva u korespondenciji između Račkog i Strossmayera kao tema zauzima svega nekoliko pisama u periodu debate o donošenju zakonske osnove (gdje uopće nema direktne kritike Mažuraniću), dok u međusobnoj korespondenciji Mažuranića i Strossmayera navedena tematika nije uopće zastupljena, barem u do sada poznatim pismima. Ipak, Pavić i Cepelić spominju jedno pismo koje je Mažuranić poslao Duhovnom stolu u Đakovu te će ono biti navedeno. Treba još jednom istaknuti kako je ovaj rad koncipiran na način da naginje korespondenciji te da u njemu nisu npr. konzultirane ondašnje tiskovine ili Strossmayerove okružnice. Neke njegove okružnice koje se tiču školskog zakona donose u knjizi Pavić i Cepelić, no one su manje direktna kritika zakonu, a nigdje osobno prema Mažuraniću. Te okružnice su više moralna podrška i potpora svećenstvu općenito. Iz tog razloga ovdje neće biti navedene, osim jedne kada prvi put direktno govori o novom zakonu na dan kada je on zaživio.

Dana 15. kolovoza 1874. Strossmayer piše Račkom: *Danas sam dobio brzoglav. „Interesenti“ vele, da bi željeli, da prisustvujem raspravi o školskom zakonu. Tko su interesenti?*⁵⁰⁰ Na to pitanje Rački odgovara Strossmayeru 28. kolovoza 1874., kada je zakon već bio i potvrđen u Saboru: *Ovdje je nadbiskup, svećenstvo i gdjekoji rijedak „klerikalac“ želio, da dođete u Sabor*

⁴⁹⁷ Gross; Szabo, 1992: 404.

⁴⁹⁸ Isto, 405.

⁴⁹⁹ Isto, 518.

⁵⁰⁰ F. Rački (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 317.

na raspravu o zak. osnovi za pučke škole, misleći, da biste zapriječili struju proti svećenstvu, koja je donekle i kod nas mah preotela. [...] Vlada se postavila na temelj nekonfesionalni, a zašto? Jer mora po zapovijedi iz Beča i Pešte.⁵⁰¹ Na to Strossmayer povratno odgovara Račkom 5. rujna 1874. godine: *Čitam pomnjivo debatu o školskom zakonu. Meni je – ko što znate – apsolutno nemoguće bilo prisustvovati toj debati, jerbo cijeli sadašnji položaj naš ne odobravam, i velim, da su njemu ne samo Madžari, nego najviše mi sami krivi. Može bit, ako Bog da zdravlja, da ću ja prilike imati javno o tom zakonu progovoriti.*⁵⁰²

Nakon ova tri pisma, tema novog školskog zakona ubrzo se izgubila u korespondenciji Račkog i Strossmayera. To je donekle i logično s obzirom kako se ništa više nije moglo učiniti po to pitanju, jer Sabor je zakon potvrdio, a službeno je stavljen na snagu 1. listopada 1875. godine.⁵⁰³ Od toga dana je cjelokupna vrhovna uprava i sav nadzor nad pučkom školom prešao na zemaljsku vladu.⁵⁰⁴ Nekoliko dana ranije, 25. rujna 1875. Mažuranić je poslao biskupskom duhovnom Stolu pismo sljedećeg sadržaja: *Godi mi što vršec ugodnu dužnost mogu ovom prigodom i preč. tomu duh. stolu i po njem svemu područnomu svećenstvu – izjaviti u ime ove Nj. Veličanstva zemaljske vlade iskreno osjećanu zahvalnost na požrtvovnom trudu, kojim je od strane crkve vršena do sada rečena uprava pučkih škola u ovoj zemlji.*⁵⁰⁵

Strossmayer je na ovo ipak odgovorio okružnim pismom od 1. listopada 1874. te tada po prvi put iznosi konkretnije svoje viđenje novog školskog zakona: *Tomu se je zakonu od strane svećenstva mnogo toga prigovaralo, a istina je jasna, da zakon ne razlučuje dovoljno dobro one dvie velike moći, koje sietom vladaju i koje je prvi utemeljitelj i početnik svete vjere naše točno razlučio [...] da je u svietu s jedne strane red, zakonitost i mir, s druge pako strane sloboda vjere i sviesti, na koju se svaka sloboda oslanja. Ne ima u zakonu dovoljno crkvi zajamčena prava, da se ne bi glede škole makar i nehotice u čisto sjeme pšenice kukolj uvukao. [...] Elementarna je pako istina, da država vjeru i zakon učiti neima. Samo se dakle po sebi razumije, da to u područje crkve spada, koja se svoga prava nikad odreći nemože [...] Kakve danas okolnosti u nas vladaju, škole bez živog sudjelovanja svećenstva nikako uspjeti ne mogu.*⁵⁰⁶

⁵⁰¹ F. Rački (ur.) *Rački-Strossmayer*, I/IV., 1928: 318.

⁵⁰² Isto, 319.

⁵⁰³ Pavić; Cepelić, 2013: 247.

⁵⁰⁴ Isto, 247.

⁵⁰⁵ Isto, 247.

⁵⁰⁶ Isto, 248.

Iz ovoga je vrlo jasno vidljivo zbog čega je Strossmayer bio nezadovoljan novim školskim zakonom, ali izgleda kako on svakako nije predstavljao razlog za neslogu s Mažuranićem. Njihova suradnja u tom je vremenu bila vrlo dobra, a naglasak je bio na rješavanju statusa od Račkog, kao i pitanje bosanskih klerika. Brzo se prilagodivši novim okolnostima, Strossmayer je na kraju svećenstvu dao upute: *ni jedne prilike ne propustite, gdje bi se išta dobra školi i mladeži učiniti moglo; molim, da često pohađate školu, da na sve što u njoj biva pazite i starešinstvo o tome obavijestite, a dužnost će vicearhidjakona ko i do sada biti, da i oni često škole pohađaju, izpitom prisustvuju, na nove knjige, koje se uvadaju, paze [...] i da dva puta na godinu crkvenu dijecezansku oblast o moralnom i pedagoškom stanju i napredku škole obavijeste.*⁵⁰⁷

Možemo još jednom zaključiti kako Strossmayer nije odobravao liberalni školski zakon, no isto tako mu ničime nije stajao na putu. Vrijedi na kraju istaknuti kako je navedeni zakon imao jednu veoma važnu pozitivnu stranu, a to je bio pad nepismenosti.⁵⁰⁸

11. Kraj banovanja Ivana Mažuranića

Krajem 1870-ih podrška Mažuraniću sve je više jenjavala, a korespondencija između njega i Strossmayera bivala je sve rjeđa. Sumnje da se polako bliži kraj Mažuranićevom banskom mandatu iznio je Rački u pismu Strossmayeru od 15. rujna 1879. godine: *U vladinih krugova zavlada je neka slutnja, da su Mažuranićevu banstvu dani odbrojeni.*⁵⁰⁹ Indirektna potvrda kako bi to moglo biti točno Mažuranićeva je molba od 13. prosinca 1879. koju šalje biskupskom Stolu u Đakovo, a u njoj moli *da mu nitko ne piše za Novu godinu te da on nikome neće pisati za istu, jer da se to pretvorilo u puki formalitet koji samo zadaje probleme pretrpavanjem sandučića te je veliki trošak. Umjesto toga taj novac treba uplatiti ili donirati u dobrotvorne svrhe.*⁵¹⁰ Iako ista nije direktno vezana uz njegov položaj, činjenica je kako takva molba napisana ovakvim stilom zaista ukazuje na to da je Mažuranić već moguće znao kako se njegovom mandatu bliži kraj.

To se ubrzo zaista i dogodilo te Mažuranić predaje ostavku na bansku čast 18. veljače 1880. godine.⁵¹¹ Dva dana nakon toga Rački piše Strossmayeru ironično pismo: *Stvar je dakle gotova,*

⁵⁰⁷ Pavić, Cepelić, 2013: 248.

⁵⁰⁸ Gross; Szabo, 1992: 409.

⁵⁰⁹ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 236.

⁵¹⁰ NAĐ, Ordinarijat, *I. Mažuranić duhovnom Stolu u Đakovu*, 13. XII. 1879.

⁵¹¹ Tomičić, 1990: 22.

da Mažuranić odstupa, a da grof Ladislav Pejačević prima bansku čast. U političkom smjeru neće biti ništa bolje, jer ako je Mažuranić Mađarom popuštao iz slabosti i mlitavosti, Pejačević će iz uvjerenja. Hoće li u drugom kojem pravcu biti gdješto bolje, to se ima tek pokazati.⁵¹² Mažuranić je o ostavci osobno obavijestio Strossmayera 25. veljače 1880. godine: *Usljed previšnjega rješenja [...] kojim blagoizvoljelo je Njegovo cesarsko i kraljevsko Apostolsko Veličanstvo premilostivo riješiti me službe Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, smatram se za častnu dužnost najiskrenije zahvaliti Preuzvišenosti Vašoj na dobroti i blagoj volji, kojim izvoliela je moje službeno djelovanje, smjerajući na obće dobro države kao i na probitak kraljevinah, bivših mojoj brizi naročito povjerenik, po mogućnosti podupirati.*⁵¹³ Iako nije poznat eventualni povratni odgovor Strossmayera, vrlo je zanimljivo što o Mažuraniću piše Račkom 28. srpnja 1880. godine: *Ban Mažuranić bio je do jučer velik i zaslužan muž. Danas je krivac, jer su mu prazne ruke. Sad se valja pod skut novoga bana uvlačiti, da se prošli udobni život nastavi.*⁵¹⁴ Također interesantno je kako ovdje Strossmayer u dvije rečenice kaže da su Mažuraniću prazne ruke, ali istovremeno piše kako bi se trebao nastaviti *prošli udobni život*. Iz samog pisma teško je zaključiti je li to bilo ironično ili ne, ali svakako će budućnost pokazati i njemu kako se period i suradnja kakvu je imao s Mažuranićem više neće ponoviti. Gross izdvaja Mažuranićevu želju netom prije ostavke da se *hrvatskoj zemlji posreći dobiti energičnijeg bana koji će njezine interese štititi poštenijim srcem i srcem gorljivijim* od njegova, ali također zaključuje da takvog bana, što ga je poželio Mažuranić, Hrvatska nije više imala do kraja Monarhije.⁵¹⁵

⁵¹² F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 259.

⁵¹³ NAĐ, Ordinarijat, *I. Mažuranić J. J. Strossmayeru*, 25. II. 1880.

⁵¹⁴ F. Šišić (ur.) *Rački-Strossmayer*, II/IV., 1929: 293.

⁵¹⁵ Gross; Szabo, 1992: 436.

12. Zaključak

Mažuranić i Strossmayer dijele epitet koji ne pripada mnogima, a taj je da razdoblje njihovog najaktivnijeg djelovanja jedni nazivaju *Mažuranićevim dobom*, a drugi *Strossmayerovim dobom*. Već na temelju toga jasno je kako to ne može biti slučajnost, već kako su te epitete s vremenom zaslužili u prvom redu – jedan zbog drugoga. Time se nikako ne umanjuju njihove isključivo individualne zasluge, već činjenica je kako oni najveći projekti, poput Akademije, Sveučilišta, reforme školstva, ali i mnogih drugih, ne bi mogli biti provedeni ili bi to bilo još znatno teže nego li je bilo, da si nisu pružali međusobnu podršku, unatoč neslaganjima. A njih je neosporno bilo. Ipak, vjerujem kako rad dovoljno jasno pokazuje da je to najčešće bilo rješavano na način da si oko spornih pitanja nisu bili prepreka, već jednostavno da u tome onaj drugi nije htio sudjelovati. Prvenstveno se ovdje misli na Strossmayera, koji primjerice nije podržavao reviziju Nagodbe niti reformu školstva, no ničime ih nije osujetio – a imao je moć da to uradi. Dapače, vrlo vjerojatno zbog toga što je unatoč svim kritikama prema Mažuraniću i nekim njegovim potezima, Strossmayer zaista vjerovao u Mažuranićeve plemenite ciljeve.

Uz navedeno te nakon svega što je dodatno prikazano u ovom radu, uvjeren sam kako ovaj rad vrlo decidirano potvrđuje tezu s početka rada. Drugim riječima, Mažuranić i Strossmayer zaista jesu svojom međusobnom suradnjom djelovali za opću dobrobit naroda. Rezultati i posljedice njihovog djelovanja, koji se iznose kroz literaturu samo to dodatno potvrđuju. Ovdje svakako treba staviti sa strane ideološka pitanja te pitanja kako su i u kojem točno okviru oni vidjeli Hrvatsku, što se često izvlači na površinu. Navedeni *problem* nikako ne može i ne smije utjecati na njihove zasluge, od kojih su neke i dan danas – vidljive golim okom, a mnoge druge su neprimjetno utjecale na to da Hrvatska malo po malo postane pravo građansko društvo.

Volio bih pred kraj izdvojiti nekoliko mišljenja drugih o zajedničkom djelovanju Mažuranića i Strossmayera. Tako Supek kaže: *Mažuranić nastoji Kraljevину Hrvatsku zadržati u srednjoeuropskom okviru pa stvara suvremenu prosvjetu, upravu i sudstvo, a 1874. staru Zagrebačku akademiju [...] podiže na razinu modernog sveučilišta. On je, uz mecenu biskupa Strossmayera, [...] najzaslužniji za prijelaz Hrvatske iz feudalnog u građansko društvo.*⁵¹⁶ Koščak piše ovako: *Ivan Mažuranić, uz biskupa Strossmayera, najistaknutiji je Hrvat druge polovice 19. stoljeća. Hrvatski kancelar, a kasnije ban i veliki pjesnik, bio je zaista dostojan pandan*

⁵¹⁶ Supek, 2001: 17.

*đakovačkom biskupu i meceni, jer, ako je Strossmayer utemeljio Akademiju i Sveučilište, Mažuranić ih je proveo u život uz tolike druge osnove.*⁵¹⁷

Ovaj rad tek je prvi korak prema tome da se u budućnosti napravi konkretna analiza i sinteza njihovog cjelokupnog, a ne samo političkog odnosa (iako se i ovaj rad doduše oslanja i na neka više kulturna djelovanja). Na taj način napokon bi se mogao dati i konkretan odgovor na pitanje koje očito mnoge muči, a to je – jesu li oni bili pragmatični suradnici, prijatelji ili neprijatelji? Ili sve od navedenog. Ovaj rad na to nije pokušao odgovoriti, no vjerujem kako je postavio dobre temelje u tom smjeru.

Potrebno je napomenuti kako u postojećoj, s moje strane transkribiranoj korespondenciji postoje vrlo važna pisma striktno političkog sadržaja oko kojih se Mažuranić i Strossmayer dopisuju, no koja nisu uvrštena u rad. Prvenstveno se radi o pitanjima Vojne krajine, Rijeke i željeznica. Iako su navedene teme možda i *više političke* od obrađenih u ovom radu, izostavljene su zbog ipak znatno manje zastupljenosti u korespondenciji Strossmayera i Mažuranića. Dodatni razlog svakako je bio taj što bi uključivanjem navedenog ovaj rad svakako prešao svoje gabarite, koji su već i sada široki. Međutim, navedeno se obavezno mora uzeti u obzir pri budućem proširivanju ove teme. Uz to, sljedeći koraci bili bi ciljano konzultirati tiskovine tog doba što ovaj rad nije učinio, saborske zapisnike, korespondenciju Strossmayera i Mažuranića s drugim ličnostima koji su imali čest i neposredan odnos s obojicom te ono najvažnije od svega – locirati ostatak njihove korespondencije koji je za sada nepoznat i neobjavljen, a čini se kako nedostaje još puno. Vrlo vjerojatno se jedan dio nje nalazi u Hrvatskom državnom arhivu i to u fondovima Hrvatsko-slavonskoga dvorskog dikaterija te Kraljevske Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. Također će biti zanimljivo konzultirati i arhiv Matice srpske u Novom Sadu, i to iz dva razloga. Prvi je taj kako sam prilikom istraživanja za ovaj rad saznao da se tamo čuva jedan dio korespondencije Mažuranića,⁵¹⁸ iako ne sa Strossmayerom. Drugi je još važniji razlog je taj da je nedavno Milorad Živančević donirao arhivu Matice srpske sve svoje materijale na kojima je radio u svojoj dugačkoj karijeri, koja je pretežito bila zaokupirana upravo Mažuranićem. Navedeni materijali u fazi su arhivskog sređivanje te bi ubrzo trebali postati dostupni. Naravno, ne treba zanemariti još brojnu literaturu koja postoji, a iz koje se zasigurno može izvući još pregršt

⁵¹⁷ Koščak, 1990: 104.

⁵¹⁸ Na ovoj informaciji zahvaljujem se Theodoru de Canzianiu, skrbitelju spomeničke knjižnice i zbirke Mažuranić-Brlić-Ružić u Rijeci.

informacija. Od onodobnih autora i suvremenika Mažuranića i Strossmayera, svakako bi u daljnjim istraživanjima bilo nužno konzultirati djela Ivana Krstitelja Tkalčića i Tadije Smičiklasa.

13.Literatura

13.1. Arhivska građa

1. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU), XI-A
2. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU), XI-B
3. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSKZ), R 5844a
4. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSKZ), R 5844b
5. Nadbiskupijski arhiv u Đakovu (NAĐ), 65. (interni fond arhivara)
6. Nadbiskupijski arhiv u Đakovu (NAĐ), Ordinarijat

13.2. Knjige

1. Bogdanov, V. (1958.) *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće
2. Gross, M.; Szabo, A. (1992.) *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb: Globus
3. Koščak, V. (1990.) *Josip Juraj Strossmayer – političar i mecena*, Osijek: Revija
4. Macan, T. (1992.) *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb: Školska knjiga
5. Mijatović, A. (1990.) *Ban Jelačić*, Zagreb: Mladost
6. Pavić, M.; Cepelić, M. (2013.) *Josip Juraj Strossmayer – Biskup bosansko – djakovački i sriemski*, Đakovo: Spomen-muzej biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu
7. Supek, I. (2001.) *Na prekretnici milenija*, Zagreb: Prometej
8. Živančević, M. (1979.) *Sabrana djela: Pisma, govori*, Zagreb: Liber
9. Živančević, M. (1988.) *Mažuranić*, Zagreb: Globus

13.3. Uredničke knjige (zbornici i katalogi)

1. F.Šanjek (ur.) *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer – povodom 190. obljetnice rođenja i 90. obljetnice smrti*, Zborink radova, Zagreb 2006.: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
2. I.Padovan (ur.) *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*, Zborink radova, Zagreb 1997.: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
3. F. Rački. (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer, I/IV. (6. X. 1860. – 28. XII. 1875.)*, Zagreb 1928.: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
4. F. Rački. (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer, II/IV. (6. I. 1876. – 31. XII. 1881.)*, Zagreb 1929.: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
5. F. Rački. (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer, III/IV. (5. I. 1882. – 27. VI. 1888.)*, Zagreb 1930.: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
6. F. Rački. (ur.) *Korespondencija Rački-Strossmayer, IV/IV. (2. VII. 1888. – 15. II. 1894.)*, Zagreb 1931.: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
7. Ž. Sabol. (ur.) *Hrvatski sabor*, Sabor Republike Hrvatska, Zagreb 1995: Nakladni zavod Globus i Školska knjiga
8. J. Tomičić. (ur.) *Ivan Mažuranić – ban pučanin*, katalog izložbe, Zagreb 1990.: Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu

13.4. Članci

1. Grijak, Z. (2006). Korespondencija Josip Juraj Strossmayer - Isidor Kršnjavi (1875.-1884.). *Cris : časopis Povijesnog društva Križevci, VIII(1)*
2. Kolar- Dimitrijević, M. (1995). Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića?). *Povijesni prilozi, 14(14)*
3. Polić, M. (2008). Ličnosti iz zapadne hrvatske u korespondenciji Rački – Strossmayer. *Croatica Christiana periodica, 32(61)*
4. Škuljević, K. (2012). Biskup Vjenceslav Soić: žrtva borbe za opstanak Senja kao vjerskog i obrazovnog središta. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 39(1)*

5. Sršan, S. (2012). Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine - za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora –. *Povijesni zbornik : godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, 4(5)
6. Szabo, A. (2015). “Ban Ivan Mažuranić – ljubitelj hrvatskoga jezika i promicatelj kulture dijaloga”. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, 2(2)
7. Župan, D. (2002). Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.). *Scrinia Slavonica*, 2(1)

13.5. Web izvori

1. „Andrássy , Gyula, st.“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2581> (pristup: 4. IX. 2017.)
2. „Augustineum“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4620> (pristup: 23. VIII. 2017.)
3. „Austroslavizam“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=4695> (pristup: 25. VIII. 2017.)
4. „Bach, Alexander“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5080> (pristup: 27. VIII. 2017.)
5. „Beust, Friedrich Ferdinand“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7354> (pristup: 4. IX. 2017.)
6. „Bismarck, Otto Eduard Leopold“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7883> (pristup: 4. IX. 2017.)
7. „Brlić, Andrija Torkvat“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9596> (pristup: 25. VIII. 2017.)

8. „Cihlar Nehajev, Milutin“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43276>, pristup: (11. IX. 2017.)
9. „Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine“ Hrvatska *on-line* enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16335> (pristup: 24. VIII. 2017.)
10. „Ferić, Tadija“ Arhinet, http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6544 (pristup: 23. VIII. 2017.)
11. „Franjo Karlo Austrijski, nadvojvoda“ Wikipedia,
https://hr.wikipedia.org/wiki/Franjo_Karlo_Austrijski_nadvojvoda (pristup: 24. VIII. 2017.)
12. „Gaj, Ljudevit“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21007> (pristup: 23. VIII. 2017.)
13. „Haulik, Juraj de Várallya“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24587> (pristup: 25. VIII. 2017.)
14. „Hohenwart, Karl“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25913> (pristup: 6. IX. 2017.)
15. “Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti” Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26392> (Pristup: 02. IX. 2017.)
16. „Ivan Coronini“ Wikipedia, https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Coronini (pristup: 28. VIII. 2017.)
17. „Janković, Julije“ Wikipedia,
[https://hr.wikipedia.org/wiki/Julije_Jankovi%C4%87_\(politi%C4%8Ddar\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Julije_Jankovi%C4%87_(politi%C4%8Ddar)) (pristup: 01. IX. 2017.)
18. Jelačić, Đuro (1805.-1901.) – hrvatski časnik i grof te brat bana Josipa Jelačića. Vidi: „Jelačić, Đuro“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28947> (pristup: 13. IX. 2017.)

19. „Jelačić, Josip“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28950> (pristup: 23. VIII. 2017.)
20. „Johann Franz Kempen“ (Wikipedia,
https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Franz_Kempen (pristup: 16. IX. 2017.).
21. „Josip Mihalović“ Wikipedia,
https://hr.wikipedia.org/wiki/Josip_Mihalovi%C4%87 (pristup: 8. IX. 2017.)
22. „Kollár, Ján“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32431> (pristup: 23. VIII. 2017.)
23. „Kossuth, Lajos“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33351> (pristup: 24. VIII. 2017.)
24. „Kuković, Josip“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34490> (pristup: 25. VIII. 2017.)
25. „Kukuljević Sakcinski, Ivan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34496> (pristup: 23. VIII. 2017.)
26. „Kulmer, Franjo“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34536> (pristup: 25. VIII. 2017.)
27. „Kušlan, Dragutin“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34796> (pristup: 24. VIII. 2017.)
28. „Kvaternik, Eugen“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=34898> (pristup: 29. VIII. 2017.)
29. „Lentulaj, Mirko“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36017> (pristup: 24. VIII. 2017.)

30. „Menyhért, Lónyay“ Wikipedia,
https://en.wikipedia.org/wiki/Menyh%C3%A9rt_L%C3%B3nyay (pristup: 6. IX. 2017.)
31. „Metternich, Clemens Wenzel Lothar“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40468> (pristup: 25. VIII. 2017.)
32. „Mrazović, Matija“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42213> (pristup: 29. VIII. 2017.)
33. „Narodne novine“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42993> (pristup: 25. VIII. 2017.)
34. „Neven“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43600> (pristup: 27. VIII. 2017.)
35. „Obzor“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44664> (pristup: 4. IX. 2017.)
36. „Ožegović, Metel“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46042> (pristup: 25. VIII. 2017.)
37. „Prica, Maksimilijan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50306> (pristup: 29. VIII. 2017.)
38. „Rauch, Levin“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51968> (pristup: 4. IX. 2017.)
39. „Ritter (knight) von Schmerling, Anton“ Britannica,
<https://www.britannica.com/biography/Anton-Ritter-von-Schmerling> (pristup: 27. VIII. 2017.)
40. „Rujanski manifest“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53679> (pristup: 4. IX. 2017.)

41. „Šafarik, Pavel Jozef“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59283> (pristup: 23. VIII. 2017.)
42. „Slavenski jug“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56593> (pristup: 25. VIII. 2017.)
43. „Šenoa, August“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59443> (pristup: 1. IX. 2017.).
44. „Šokčević, Josip“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=59776> (pristup: 28. VIII. 2017.)
45. „Starčević, Ante“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57830> (pristup: 29. VIII. 2017.)
46. „Subotić, Jovan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58591> (pristup: 29. VIII. 2017.)
47. „Šulek, Bogoslav“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59993> (pristup: 25. VIII. 2017.)
48. „Szlávy, József“ Wikipedia,
https://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zsef_Szl%C3%A1vy (pristup: 8. IX. 2017.)
49. „Topalović, Mato“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61770> (pristup: 23. VIII. 2017.)
50. „Vakanović, Antun“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63666> (pristup: 6. IX. 2017.)
51. „Vončina, Ivan“ Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65319> (pristup: 29. VIII. 2017.)

52. „Vlast“ Archive,
http://www.archive.org/stream/vlast01praggoog/vlast01praggoog_djvu.txt
(pristup: 16. IX. 2017.).
53. “Zahtijevanja naroda” Hrvatska *on-line* enciklopedija,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66720> (pristup: 24. VIII.
2017.)